

***Bárczy István tanácsnok előterjesztése a székesfőváros
közoktatási intézményeinek fejlesztése ügyében***

1902. január 15.

Bárczy István dr., mint a közoktatási ügyosztály vezetőjének előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése és a népoktatási felügyelői állás szervezése kérdésében.

Tekintetes Tanács!

A főváros közönsége már régóta tudatában van annak, hogy mit jelentenek az iskolák a nemzetek életében. Az 1868. évi népoktatási törvény életbeléptetése, s főleg a főváros egyesítése óta nagy buzgalommal, lelkesedéssel igyekezett nemcsak a törvény által reá rótt kötelezettségeknek eleget tenni, hanem azon túl is úgy az iskolaépületek létesítése, felszerelése, mint a tanítószemélyzet tisztességes megélhetésének biztosítása terén a méltányosan támasztható igényeket kielégíteni.

Hogy mit tett az elmúlt közel három évtized alatt e téren a főváros, arra némi világot vetnek azok a számadatok, a melyek szerint a főváros által fentartott iskolákban 1873 óta a tantermek száma 270-ről 1204-re, az osztályok száma 300-ról 1618-ra, a tanárok és tanítók száma 319-ről 1600-ra, a beírt tanulók száma pedig 18.193-ről 80.467-re emelkedett. Ebbe nincsenek beleszámítva azonfelül a községi kisdedővők, a melyek száma jelenleg 37. Az összes oktatásügyi kiadások 1873 óra hozzávetőlegesen egy millió koronáról hét és fél millió koronára emelkedtek és az iskolai épületek értéke 35 millió koronát meghalad. Az egyesített főváros oktatásügyi kiadásai az elmúlt 28 év alatt összesen 100 millió koronát meghaladnak.

Eme rendkívüli számszerű emelkedés mellett iskoláink, tanáraink és tanítóink igen figyelemre méltó munkásságot fejtettek ki, s az eredmény valóban dicséretre méltó.

Az elért sikerek közt első helyen kell megemlítenem a főváros lakosságának magyarosítását. Köztudomású dolog, hogy a nemzeti nyelv terjesztésének három főtenyezője: a közigazgatás, a hadsereg és az iskola. Magyarországon e három tényező egyikét, fájdalom, egyelőre úgy szólván nélkülöznünk kell, s így e téren annál nagyobb feladat hárul a másik két tényezőre. Hogy fővárosunkban ez a két

tényező, s főleg iskoláink ennek a feladatnak mily mértékben feleltek meg, annak a világos bizonyítéka az a statisztika a mely szerint a főváros községi iskoláiba járó tanulók közül a magyar anyanyelvűek aránya 1873 óta 60,9%-ról 92 %-ra emelkedett.

Azonkívül jelentékeny előhaladás állapítható meg a tanulók előhaladása és a tanítás eredménye tekintetében is.

Az elmúlt évek folyamán a főváros lakosságának szaporodásával és nagyarányú külső fejlődésével nagyot változtak a főváros és a lakosság életviszonyai. Egyrészt a világvárosias fejlődés, másrészt az új társadalmi alakulások és különösen újabban az általános gazdasági viszonyok föllendítésére irányuló törekvések mind nagyobb és nehezebb feladatokat tűznek a városi közigazgatás elé. Miután pedig az iskolának egyik nevezetes hivatása a gyermekeket a gyakorlati élet számára előkészíteni s ezúton az egész népélet erejének kifejlesztésére közreműködni, természetesen fokozódott mértékben jelentkeznek a fejlődő közéletnek az iskolával szemben támasztott igényei. Éppen napjainkban az ország és avval együtt fővárosunk szellemi és gazdasági előhaladása elsősorban az iskolától követeli meg, hogy a gyermekek már zsenge korukban erkölcsi és testi nevelésben részesüljenek; szellemi képességük, erejük, értelmük és gazdasági érzékük minél teljesebben és helyes irányban fejlődjék. E végből tehát gondoskodunk kell, hogy az iskola a lélek nemesítése, a test edzése, a szellemi képességek fokozása mellett a gyermeket a gyakorlati életre, a kenyérkeresetre is előkészítse. Úgy hiszem, igazuk van azoknak, akik nem csupán a nemzetiségi kérdés, hanem a hazánkban mind égetőbbé váló általános gazdasági kérdés helyes és gyökeres megoldásának kezdetét és egyik archimedesi pontját az iskolában keresik.

Különösen új és fontos hivatást tűz a népiskola elé az általános szegénység, mely a nagy városok nagyarányú fejlődése fényének nyomában árnyként mindinkább jelentkezik. A fővárosi iskolaköteles gyermekek ezrei rendkívül fogyatékos családi nevelésben részesülnek s ezt is az iskolának kell pótolnia; az iskola működésének ekképp jótékony kihatással kell lennie közvetve a szülőkre is.

Ezenkívül nemcsak nálunk, de az egész művelt világ közoktatási ügyei az utolsó évtizedek folyamán igen lényeges változásokon mentek keresztül. Minduntalan újabb szempontok merültek fel és jutottak érvényre, amelyek oda hatottak, hogy az iskolákban ennek megfelelően a tanítás különös céljai is részben változtak, részben szaporodtak.

Ilyen körülmények között a főváros nem elégedhetik meg avval, hogy díszes és gazdagon felszerelt iskolákat állít, tanítókat alkalmazva s erre a célra évenként hét és fél millió koronát áldoz, hanem arról kell gondoskodnunk, hogy iskoláink működése, az iskolai tanítás és nevelés minél intenzívebb legyen, hogy annak hatása az új nemzedékek erkölcsi értékének, értelmi erejének és gazdasági érzékének emelkedésében mind nagyobb mértékben nyilvánuljon.[...]

A polgári iskolai osztályok szaporodásának korlátozása

Évről-évre tapasztalható, hogy a székesfőváros polgári fiú- és leányiskolái nem képesek befogadni a tömegesen jelentkező tanulókat, s tetemes áldozatok árán újabb és újabb osztályok felállításával kell segíteni a szükségleten, de ezenfelül az is tapasztalható, hogy rövid időközökben újabb és újabb polgári iskolák létesítésére van utalva a székesfőváros.

Ezeknek a körülményeknek oka nem az igazi közoktatási szükséglet, de még a székesfőváros áldozatkészsége sem jelenti az így felmerült látszólagos iskolaszükség gyors kielégítésével a nép közműveltségének intenzív fejlesztését — e körülmények igazi oka abban van, hogy azok a tankötelesek, kik életcéljukra való tekintetből a népiskola V. és VI. osztályaiban folytathatnák eredményesebben tanulmányaikat, minden indokolható nevelési előnyök nélkül lepik el a polgári iskolák I. és II. osztályait, és a legtöbb onnan szegődik tanoncul a kézműipar egyik vagy másik ágára. Pedig be kellene, hogy lássák a szülők is, hogy a polgári iskola I. és II. osztályaival szemben a népiskola V. és VI. osztályainak tantervén nyugvó tanítás közelebb viszi e tanulókat azokhoz a nevelési eredményekhez, melyeket tőlük leendő élethivatásuk akár társadalmi, akár hazafias szempontokból megkívánhat.

Az előbb említettek igazolására hivatkozom a fővárosi statisztikai hivatal által legutóbb közzétett adatokra, a melyekből ki lehet számítani, hogy a főváros polgári-fiúiskoláiban a I. osztálybeli tanulók számához viszonyítva a II. osztályba járók száma 81%, a III. osztályba járók száma 66% a IV. osztályba járók száma 54%-ot tesz, a polgári leányiskoláknál az I. osztályba járók számához viszonyítva a II. osztályba járók száma 95%, a III. osztályba járók száma 80%, a IV. osztályba járók száma 61%-ot tesz. Ha most hozzávesszük, hogy jelenleg is sok tanuló az elemi iskolák V. és VI. osztályaiból lép a polgári iskola II., illetőleg III. osztályaiba, megál-

lapítható, hogy a polgári iskolák I. és II. osztályába járó tanulóknak több, mint egynegyed része, tulajdonképpen az elemi iskolák V. és VI. osztályaiba való.

Pedig úgy a tanítás mint a nevelés szempontjából a legkisebb előny sem tulajdonítható annak a felkapott rossz szokásnak, hogy a szülők elvonják gyermekeiket az elemi iskola V. és VI. osztályaitól, és e helyett a polgári iskola I. és II. osztályát végzetik velük. A költségesebb polgári iskolai osztályok helyett ennél fogva a népnevelés érdekében is hasznosabb lenne a polgári iskolai oktatásra nem hivatott elemeket az elemi iskola V. és VI. osztályaiba tereelni. Inkább vállalja az elemi iskola V. és VI. osztályaival magára a polgári iskola munkájának egy részét, mint megfordítva, a mint ez a jelenben van. Hogy azonban az elemi iskola a fent érintett természetes feladatra vállalkozhassék, elodázhatatlanul szükséges, hogy az elemi iskola V. és VI. osztályú tanulóinak nevelésére és oktatására különös gondot fordítsunk. Ha ezt elértük, akkor a szülők figyelme és bizalma nagyobb lesz a népiskola nyújtotta műveltség iránt, s ezzel fokozatosan benépesülnek majd az elemi iskolák V. és VI. osztályai is. S ha ily módon az elemi iskolai osztályok szaporítására lenne is szükség, az még mindig tetemesen olcsóbb lenne, mint a polgári iskolai osztályok vagy iskolák szaporítása, egyrészt a polgári iskolai tanerők mintegy 25–30%-kal magasabb fizetése, másrészt a polgári iskolai tanerők csekélyebb kötetes heti óraszámá követeztében.

Népiskolai továbbképző tanfolyamok

Nem csekély fontossággal bír az arra nem való elemeknek a polgári *leányiskolákból* az elemi leányiskolák V–VI. osztályaiba való terelése is, valamint az, hogy ehhez a törekvéshez a szülők elhatározását is biztosítsuk. E végből célszerű volna a 13 és 14 éves leányok számára a népiskolák mellé úgynevezett továbbképző tanfolyamokat felállítani. Ez az intézkedés a közérkölcök érdekében és a női proletarizmus meggátlása szempontjából nem csak időszerű, hanem valóban üdvös újulást jelentene székesfővárosunk népnevelését illetőleg. Kétségtelen, hogy a továbbképző tanfolyamok sikeres működése folytán a szülők csakhamar tömegesebben vonnák el leánykáikat a polgári iskolától, s neveltetnék azokat a kézimunka, esetleg más kenyérkereseti munkák oktatásával is foglalkozó népiskolákban.

És, hogy ezen intézkedéssel a rohamosan szaporodó polgári leányiskolákat kiegészítve az egészségesebb nőnevelési szükségletek kielégítésére szoríthatnók, az két-

ségtelen. Ezzel karöltve jár minden esetre az az eredmény is, hogy a székesfőváros tanügyi költségvetése a polgári leányiskolák tételét tekintve, tetemes befektetések-től és nagyobb összegű évi kiadásoktól is megkíméltetnék. De fölvetem azt az eszmét is, hogy a fiúk számára ipari és kereskedelmi szakoktatással, a leányok részére pedig kézimunka vagy pipere szakmunka-oktatással összekötött felső népiskolának is megvan a talaja székesfővárosunkban. A felső népiskolákat az 1868:XXXVIII. törvény írja elő, s lényeges szervezetében az, hogy a belépő növendékektől a népiskola VI. osztályának elvégzését kívánja s leányok részére 2, fiúk részére meg 3 tanfolyammal bír.

Így nemcsak, hogy az elemi iskolák V. és VI. osztályaikkal magukra vállalhatnák a polgári iskolák működésének jó részét, hanem a középiskolák első osztályait sem lepnék el az alsóbb ipari avagy kereskedelmi foglalkozásokra való tanulók. De megoldható volna a 12–15 éves tanköteles gyermekek ismétlő oktatásának kérdése is, amely immár különösen a leánytanköteleseket tekintve, valóban el nem odázható.

Hangsúlyozom, hogy a népiskola továbbképző tanfolyamának életbeléptetésével, nem különben a felső népiskolák szervezésével igen sokat haladna a székesfőváros közműveltsége, mert ezen oktatás által alkalmasabb tanuló anyagot nyernének a létező alsó fokú ipari és kereskedelmi szakiskolák, a mellett a kereskedők és iparosok több ipari és kereskedelmi érzékkel bíró tanuló-ifjakhoz, a divatárus és varró-hímző műhelyek, üzletek pedig alkalmasabb nő-munkások és alkalmazottakhoz jutnának.[...]

Női kereskedelmi tanfolyamok

A leánygyermek szakirányú nevelése a nők életfenntartási szükségleteinek fokozódásával karöltve nagyobb és nagyobb feladatokat ró az illetékes tényezők vállaira. S ha a művelt külföld e fajta viszonyait tekintjük, hasonlóképpen azt látjuk, hogy az oktatás intézői teljes mértékben adóznak a nők sajátlagos helyzete által támasztott szükségleteknek, s több az életfenntartás gondjait biztosító pályát nyitnak meg sajátlagos nevelés által a női nemnek. Ily szempontok vezették a székesfővárost is, a mikor egyes polgári leányiskolák igazgatóinak megengedte, hogy a vezetésük alatt álló polgári leányiskolával kapcsolatosan női kereskedelmi tanfolyamot szervezzenek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr már múlt évben fel-

hívta a székesfővárost az iránt, hogy ezen iskolák saját kezelésében való átvételét vegye megfontolás alá. A tekintetes Tanács a vezetésem alatt álló ügyosztályt felhívta arra, hogy e tekintetben a tapasztalati adatok alapján tegyen javaslatot, amely javaslat már kidolgozás alatt áll.

A székesfővárosnak, mint iskolafenntartónak, aki ez idő szerint a vállalkozás-szerű intézményhez nemcsak helyiséget és teljes iskolai berendezést nyújt teljesen ingyen, hanem fűtést és világítást is, legkevésbé sem lehet érdeke ezen kérdés végleges megoldása elől kitérni. De eltekintve az anyagi áldozatoktól, teljesen méltányolhatók a közoktatásügyi kormány indokai, amikor ezt az intézményt a székesfőváros hatósági kezelésébe óhajtja helyezettetni. [...]

1902. január 15-én.

Bárczy István s. k. tanácsnok.

I. sz. Melléklet a Fővárosi Közlöny 1902. évi 8. számához. 1–2., 9–10., 14. p.

Gróf Festetics Géza tanácsnok körlevele a községi elemi iskolák vezetőihez a szegény tanulók megsegítésére szolgáló perselyek ügyében

1908

Gróf Festetics Géza tanácsnok, a tanügyi osztály vezetője 70/1911. szám alatt a következő körlevelet intézte az összes elemi iskolák vezetőihez:

Az 1908. évi XLVI. tc. a tanítást a községi elemi népiskolákban 1910. évi szeptember 1-étől kezdődőleg teljesen ingyenessé tette, sőt a főváros községi elemi iskoláiban a tanács, a törvény által megengedett 50 filléres felvételi díj szedését is mellőzte úgy, hogy azóta a fővárosban a gyermekek elemi iskoláztatása a szülőkre nézve egyáltalán semmi költséggel nem jár.

Mínhogy azonban a fölvételi díjak egy része a múltban a szegény tanulók segítésére szolgált, ennél fogva a tanács egyrészt, hogy a fővárosnak a szegény tanulók segítésére fordított s a fölvételi díjak elmaradása folytán természetesen felszaporodott kiadásai legalább részben megtérüljenek, másrészt, hogy a tehetősebb szülők erre a célra tovább is áldozhassanak, a felvételi díjak eltörlésével egy időben elhatározta, hogy az iskolákban perselyeket állít fel, ahová azok a szülők, akik a szegény tanulók segítségének költségeihez önként hozzájárulni kívánnak, adományokat elhelyezhetik.

1910. évi augusztus 23-án kelt körlevelemben felkértem az iskolák vezetőit és a tanító testületeket, hogy tekintettel arra az áldozatkésziségre, melyet a főváros a felvételi díjak elengedésével tanúsított, ami szintén nem egyéb, mint egyik módja a szegény tanulók segélyezésének, legyenek szívesek a beíratásokra jövő tehetősebb szülők figyelmét a perselyekre irányítani, felvilágosítván az érdeklődőket, hogy a perselyekben összegyűlő önkéntes adományokat a tanács a fővárosi szegény gyermekek részére felállítandó szünidei telep költségeinek fedezésére fogja fordítani.

Sajnos, az elmúlt iskolaévben a perselyekben begyűlt összeg nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásnak, és csak kevésszámú szegény gyermeknek nyári szünidőben való gondozását tette lehetővé.

Mindenesetre szeretném, ha az ideai eredmény különb lenne a tavalyinál. E tekintetben számítok az iskolák vezetőinek és a tanító-testületnek bár szigorúan tapasztatos, a rábeszélésnek még a látszatától is ment, de mindazonáltal az eddiginél

fokozottabb és főleg sikeresebb buzgólkodására, s erre számítva bizton remélem, hogy a perselyekben az idén összegyűlő összegből a jövő nyáron sokkal számosabb szegény gyermeknek tudjuk majd megszerezni a nyári üdüléssel velejárá testi és lelki gyönyörűséget.

A folyó iskolaévben megnyíló új iskolák vezetőit fölhívom, hogy folyó hó 30-án egy-egy perselyt a gazdasági hivatalból (Központi városház, Károly-körúti rész) elismervény ellenében az iskolaszolgák útján vegyenek át.

A perselyeket a beíratás befejeztével az iskola vezetője vagy helyettese két tanítótestületi tag jelenlétében nyissa ki, s tartalmát megszámlálván, ellennyugta kíséretében még az nap szállítassa be a központi pénztárba.

Ezen körlevél tartalma a tanítótestület összes tagjaival a beíratások megkezdése előtt közlendő.

Fővárosi Közlöny, 1911. szeptember 1. (66. szám) 2497. p.

Gróf Festetics Géza tanácsnok előterjesztése a tanácshoz egy fővárosi tanítóképző felállítására ügyében

1911. május 4.

Bizottmányi és tanácsi előterjesztés egy fővárosi tanítóképző felállítására ügyében.
(Előadó: gróf *Festetics* tanácsnok.)

Tekintetes Tanács!

A székesfőváros különleges nagyvárosi helyzete fokozottabb igényeket támaszt a főváros iskoláival szemben. A főváros hatósága mindenkor átérezte az iskolának és nevelésügynek nagy jelentőségét, és sohasem riadt vissza a legmesszebb menő áldozatoktól sem, mikor arról volt szó, hogy ezzel a főváros kultúráját viheti előbbre.

Az iskola jósága, kulturális és nevelő hatása azonban elsősorban a tanítóktól függ. A tanító egyénisége, képzettsége, általános és szakműveltsége az, mely az iskolának jellegét és minőségét meghatározza.

Ezért végtelenül fontos, hogy a főváros kellően képzett, s a főváros fokozottabb és speciális igényeinek megfelelő tanítókat kapjon.

A jelenlegi viszonyok közt azonban alig van módja a fővárosnak férfitanítókat válogatni. Míg ugyanis nőtanítóknak nemcsak hogy hiány nincs, de főleg mutatkozik, úgy, hogy a fővárosnak módjában van a legkiválóbbak közül válogatni, addig férfitanítók oly csekély számmal jelentkeznek, hogy kiválasztásról alig lehet szó, s aki helyettesítésre vállalkozik, az úgyszólván mind alkalmazást talál.

Pedig az a feladat, mely fővárosi tanítóra vár, sokkal nehezebb, s nemcsak általában több tudást és szakműveltséget, hanem sokkal több speciális ismeretet is kíván, mint amennyire bármely más község tanítójának szüksége van.

Igaz, hogy a tanítóképzőkből a fővárosba kerülő tanítók egy része a gyakorlatban igyekszik ezeket a szükséges ismereteket megszerezni, azonban mindannyiuknak ez korántsem sikerül, s emellett ez a közbeeső idő is az iskolai tanítás és nevelés rovására esik.

Iskoláink intenzív működésének alapfeltétele, hogy a főváros iskoláiba kellő alpműveltséggel, teljes elméleti és gyakorlati képzettséggel bíró, kész tanítókat kapjunk. Ez pedig másként nem lehetséges, mint ha a főváros speciális igényeinek mindenben megfelelő tanítóképző felállításáról gondoskodik.

Hogy pedig ez a képző a szó teljes értelmében a székesfőváros közoktatási érdekeire való tekintettel szerveztessék, az a fent említett érveken kívül a következőkkel támogatható:

A fővárosi tanítótěstületnek egy gerincet adó elemre van szüksége, amely érezze és tudja is egyszersmind, hogy a főváros mit vár működésétől, s ezért minő feladatokban kell, hogy érvényesüljön. Viszont a székesfőváros hatóságára nézve is szükséges az oly értelmű tájékozottság, hogy alapjában, a maga lényegében lássa és ismerje annak a tanítóságnak értékét, amelyre a jelen és a jövő fejlődés reményét helyezi, üdvös reformjainak sorsát bízza, s amelytől anyagi áldozatainak gyümölcsötetését várja. Ily biztos tájékozás nélkül közoktatás ügyének fejlődését lehetetlen biztos alapon munkálnia, mert bizonytalan kísérletezésekkel kell megkezdeni minden a kor sürgetésére életbe léptetett reformot. S hogy ez így van, bizonyítja az iparostanonc iskolák tanrendszerének folytonos vajúdása. Érdemesült, avagy a teljes férfikorban levő, heti 24–36 órán át tanítással elfoglalt tanítókat kell a póttanfolyamok hallgatására bírnunk, ha csak valamelyes biztos eredményét akarjuk látni nagy áldozattal fenntartott iskoláinknak. És hogy ezek a pót- és szaktanfolyamok, az iskolai szorgos tanulástól elszokott, hogy úgy mondjuk, kinőtt tanfériak lelkét mennyiben formálják át egy eszme megtestesítésének nehéz munkájára, azt bárki is kellően mérlegelheti, aki tanonciskoláink működésének belső értékét látja és tapasztalja.

De etikai szempontok is ajánlják a fővárosi tanítóképző felállítását.

Csak odavetőleg utalok azokra a tünetekre, amelyek a székesfőváros tanítóinak testületi életében jutnak itt-ott, ebben vagy abban a szerepkörben kifejezésre. Ezek a tünetek, amily hátrányosak a főváros fölpezsdült kultúrájára, épp oly sajnos jelenségek a szoroson vett iskolai élet szempontjából. E bajokon is a már említetteken kívül az önálló képzővel lehetne segíteni. A főváros közoktatás-ügyének szakszerű vezetése és a fővárosi iskolák helyesen szervezett szakfelügyelete mellett egy fővárosi tanítóképző volna az a tűzhely, amelynek éltető melege, szelleme és iránya eggyé forrasztaná a fővárosi tanítóságot, s annak igazi tanítói szellemét,

minden irányú működését oly mértékben fokozná, hogy az eredmény jótékony hatása nemcsak a főváros újabb nemzedékeiben volna tapasztalható, hanem befolyása lenne közvetve az egész magyar nemzeti népoktatás emelkedésére.

A fővárosi tanítóképző intézet szelleme ily módon irányító hatással volna az elemi iskolák tanításának módszerére s nevelésének szellemére. Minthogy pedig ez a hatás tisztán szellemi alapokon, meggyőződésen és fölfogáson alapul, nem pedig külső körülményeken — ez sokkal biztosabb alapja a tanítás jóságának s a nevelés helyességének, mint akár a rendszabályok, akár a felügyelet.

Ily módon a főváros irányító hatással lehet iskoláink egész belső életére.

A tanítóképző intézet azonban egyúttal közsükségletet pótló iskola a fővárosi polgárság gyermekei számára.

Mióta a pesti királyi katolikus képző megszűnt, a fővárosi ifjúságnak nem is igen van módja tanítóképző intézetet végezni, amennyiben a Budán levő állami tanítóképző internátussal van ellátva, s alig vesz föl évenként 2–3 bejáró növendéket. Így a fővárosi gyermek ma alig mehet tanítóképző intézetbe.

A főváros azzal a biztatással, hogy a tanítóképző intézetének végzett növendékeit azonnal alkalmazza, és így egzisztenciájukat a fővárosban biztosítja, a jobb tanulókat s kiválóbb tehetségeket is arra ösztönözheti, hogy a tanítói pályára lépjenek.

Ámde a fővárosi tanítóképző azért nem zárja el más képzőkből kikerülő jeles ifjak útját a fővárosba. A tanítóképzőből — minthogy egy osztályba csak 30 növendék vehető fel — évenként legfőlebb 30 tanító kerülhet ki, holott a fővárosnak jelenleg is évenként mintegy 40–50 új tanítóra van szüksége. Ebből látható, hogy arról van szó, hogy a főváros csak mintegy törzskart neveljen magának, mely a tanítói közszellemre s az iskolák fejlődésére nem maradhat hatástalanul.

A tanítóképző felállítását már 1902-ben tervezte Bárczy István akkori tanácsnok, s ez iránt akkor előterjesztést is tett a tanácsnak. A terv szerint a főváros képzőjébe a növendékeket magasabb előképzettséggel óhajtotta felvétetni, s a képzőt a főváros speciális igényeinek megfelelően szervezni. Minthogy a közoktatásügyi kormány nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy ezt az eltérést az állami tanítóképző intézetek szervezetétől megengedje, ennél fogva most azt javasoljuk, állítsassék fel éppoly 4 osztályú tanítóképző, minők az állami tanítóképzők.

A főváros speciális igényei a továbbképző tanfolyamokban nyernének kielégítést, a jobb minőségre pedig a főlvételnél történő kiszemelés alkalmával lehet tekintettel lenni.

A tanítóképző intézet 4 osztályú, egy-egy osztályba legfőlebb 30 növendék vehető fel.

Gyakorló iskola gyanánt szolgálhat a főváros valamelyik elemi iskolája a kapcsolatos továbbképző (ismétlő) iskolákkal.

Meg kell jegyezni, hogy az 1868:XXXVIII. tc. 68. §-a értelmében a tanítóképző intézethez 2 hold kertnek kell csatolva lennie.

Az állami tanítóképző intézetek mind egyúttal internátussal vannak ellátva. Minthogy mi az intézetet első sorban a fővárosi ifjúságnak szánjuk, nem tartjuk szükségesnek, hogy az intézet bennlakással köttessék egybe. Ámde kívánatosnak tartjuk azt, hogy az ifjúság étkeztetéséről történjék gondoskodás. A tanítóképző intézetek tanterve minden osztályra több órát szab meg, mint amennyi délelőttre volna beosztható. A tanulóknak tehát délelőtt is, délután is be kell jönniök az intézetbe. A nevelés és a helyesebb kiképzés szempontjából célszerűnek tartjuk, ha az ifjak az egész napot reggeltől estig az intézetben töltik, s minden munkájukat ott végzik. E célra az intézetben dolgozószobákat kellene berendezni, s az étkezésről gondoskodni. Kívánatos ez azért is, mert a tanulók között bizonyonnyal sok lesz a szegény ifjú, kinek az ily támogatásra szüksége van. Ezeknek a főváros ingyen adhatná az étkezést, a többinek csekély díjért, önköltségi áron.

Ily módon az ifjúság teljesen az intézetben él, egész idejét a maga kiképzésének szentelheti s még sem szakad el otthonától és családi körétől, amennyiben este hazatérhet szülői lakására.

Ámde, hogy ez a tanítóképző valóban tűzhelye legyen a főváros pedagógiai életének, ide kell csatolni a tanítók továbbképzését, s mindazokat a tanfolyamokat, amelyek a tanítók speciális kiképzését már eddig is sikeresen szolgálták.

A továbbképző tanfolyamok célja megadni a főváros tanítóóságának mindazt a további szakképzettséget, melyre a főváros speciális igényei szempontjából szüksége van s amit az elemi iskolai tanítóképző keretei között meg nem szerezhetett. Célja azonban egyúttal általában lehetővé tenni a tanítóóságnek további önművelődését.

A főváros már eddig is rendezett külön rajz-, ének- és tornatanfolyamokat azok számára, akik magukat ebben az irányban tovább képezni óhajtották. Rendezett továbbá rajztanfolyamokat olyanok számára, kik az iparostanonc-iskolában óhajtottak tanítani. Mindezeket a tanfolyamokat egységes vezetés alá kellene helyezni s 2, esetleg 3 évfolyamra tervszerűen beosztani.

A főváros tanítóit egyrészt képesekké kell tenni, hogy hivatásukat ne csak az elemi iskolában, hanem mindenféle ismétlő iskolában is megállják, így az általános-, az iparos- és gazdasági iskolákban.

Módot kell adni arra, hogy általános műveltségüket és szakképzettségüket fokozhassák. E célból az eddigi tanfolyamokat ki kellene egészíteni oly tanfolyamokkal, melyek időről-időre tájékoztatják a tanítóságot a tudomány haladásáról. Lehetne ily előadásokat tartani kiváló szakemberekkel, kik előadnák az utóbbi évtized tudományos eredményeit egy-egy tudománykörön belül. Tájékoztatnák a tanítóságot pl. a természettudományok haladásáról; újabb eredményekről a technika terén; az irodalom mai állásáról; a filozófia, a lélektan, a szociológia újabb irányairól és eredményeiről; a pedagógia terén fölmerült újabb eszmékről s újabb módszerekről.

Emellett módot lehetne nyújtani arra is, hogy ki-ki saját hajlamai szerint egyik vagy másik szakban tökéletesítse magát. Egyik pl. a rajzban, másik a szlőjd¹²² terén, harmadik a gazdaságban, negyedik az ének és zene terén. Módot kellene végül nyújtani arra is, hogy idegen nyelveket tanulhassanak, melyek hiányát újabban nagyon is érzik tanítóink.

E továbbképző tanfolyamok tárgyai 2, illetve 3 évre volnának tervszerűen beoszthatók, s a hallgatók főiskolai módra maguk választhatnák meg egyéni tehetségük és hajlamaik szerint azokat a tárgyakat, melyekkel kötelezően foglalkozni óhajtanak.

E továbbképző tanfolyamok csatlakoznának a fővárosi tanítóképző intézethez oly módon, hogy a tanítóképzőt végzett ifjúság mindjárt a képző elvégzése után beiratkoznék e tanfolyamokra, illetve csak ezek elvégzése után kapna rendes tanítói állást. Míg ezt végzik, mint helyettes tanítók volnának alkalmazva, s szükség szerint egyik vagy másik iskolába kiküldve.

122 Kézügyességi foglalkozás.

Ezzel e helyettesítés kérdése is a mainál célszerűbb megoldást nyerne. Egyébként a helyettesítés egyike a legnehezebb feladatoknak, mert itt a tanító egészen idegen, ismeretlen viszonyok közé kerül, s ha hiányzik a kellő képesség, rutin, tájékozottság, az idő a tanítványokra nézve teljesen kárba vész, a tanítót pedig haszon nélkül kimeríti, s a munka mindkét részről fölösleges energia-pazarlássá válik. A helyettesítés célszerű és hasznos berendezése csakis kellő pedagógiai vezetés mellett lehetséges. A továbbképző tanfolyamok vezetőjére vár a feladat, hogy az ott résztvevő tanítók segítségével a helyettesítés nehéz kérdését kielégítően megoldja.

A pedagógiai kiképzést még teljesebbé és tökéletesebbé tenné a pedagógiai laboratórium.

A pedagógiai laboratórium egyrészt kiegészítője a tanítók továbbképzésének, másrészt tanulmányozója a főváros pedagógiai szükségleteinek, s tudományos feldolgozója a főváros iskoláira vonatkozó adatoknak.

A pedagógiai laboratóriumra az a feladat vár, hogy behatóan tanulmányozza a fővárosi tanulók testi és szellemi életét, pozitív adatokat szolgáltatson a pedagógiai eljárás számára, pedagógiai kísérletek segítségével megállapítsa a tanulnivalók mennyiségét, ennek, valamint az alkalmazott módszereknek hatását az ifjúság szellemi életére és fejlődésére, a reformokat és újjátásokat kísérletek segítségével tanulmányozva megállapítsa, vajon életbeléptetésük a fővárosban kívánatos-e? E tanulmányok alapjául főképp a tanítóképző intézet gyakorló iskolája szolgálna, azonban a megfigyeléseket, amennyiben szükséges — természetesen az iskolák rendes munkájának megzavarása nélkül — kiterjeszhetné a főváros egyéb iskoláira is. Azonban mindenesetre tudományos tanulmány tárgyává tenné a főváros egész közoktatásügyét, s feldolgozná egyúttal ennek statisztikai anyagát is, amennyiben az a közoktatásügy szervezésére és továbbfejlesztésére, a pedagógiai anyag megállapítására és feldolgozás-módjára nézve jelentőséggel bír.

Ámbár a pedagógiai laboratórium célja első sorban a főváros pedagógiai viszonyainak tanulmányozása, a pedagógiai tanulmányok pozitív irányba terelése s a további eljárás számára szükséges pozitív alap megszerzése, kapcsolatba léphet a már működő pszichológiai laboratóriummal, s a Gyermektanulmányi Társasággal, hogy a főváros tanítói körében esetleg fölmerülő gyermektanulmány is helyes mederbe tereltesék, s pedagógiai célból értékesíttessék. [...]

A pedagógiai laboratórium bevezetné az arra alkalmas tanítókat a tudományos pedagógiai munkálkodásba s a szükséges helyiségeken kívül költséget alig igényelne. Vezetője a továbbképzés vezetője lehet, munkálkodó tagjai pedig a tanítók közül önként jelentkezők, kik e tudományos munkával ambícióból s hivatásszeretetből akarnak foglalkozni. Ilyenek lesznek valószínűleg a továbbképző tanfolyam hallgatói között is, de különösen az új képzőtől várjuk, hogy a növendékeket az ilyen tudományos munka megkedvelésére neveli. [...]¹²³

Fővárosi Közlöny, 1911. május 19. (41. szám) 1401–1403. p.

123 A Törvényhatósági Bizottság közgyűlése 1911. május 24-én megszavazta a tanítóképző felállításának tervét. A kezdeményezés azon bukkott meg, hogy a főváros ragaszkodott a felállítandó intézet személyzete feletti fegyelmi jogkör gyakorlásához, ezt azonban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nem hagyta jóvá. 1912-ben viszont megkezdte működését a tanítók továbbképzését szolgáló Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, amelyhez pedagógiai laboratórium, múzeum és könyvtár is tartozott.

1910

[...] Közismert tény, hogy Magyarország városi közművelődési könyvtárak dolgában szinte a kezdet kezdetén áll még. Két-három iparosabb vidéki városban van általános jellegű és közhasználatra szánt városi könyvtár, de egyiknek sincs olyan szervezete és akkora forgalma, hogy a külföldi modern könyvtárakkal össze lehetne mérni. Az ország fővárosa, Budapest, pedig egyáltalán nem tart fenn általános könyvtárat.

Pedig Budapest népességének társadalmi rétegződése gyökeresen eltolódott az utolsó évtizedek folyamán. A kiegyezés idejében körülbelül negyedmillió városban 1890-re már fél millió lelket számláltak és valószínű, hogy az 1910. évi népszámlálás nem fog 800.000-nél kevesebb lakóról beszámolni.¹²⁴ Már 1900-ban 25.000-re rúgott az iparban, kereskedelemben és közlekedésben alkalmazott hivatalnokok, körülbelül 160.000-re a bérmunkások száma. Az 1910-i népszámlálás előreláthatólag legalább 40.000 magánhivatalnokot és 240.000 munkást fog találni. A közszolgálatban álló, vagy szabad szellemi foglalkozást űző egyének száma is majd 22.000-et tett ki 1900-ban; most bizonyára 30.000-nél jóval több él Budapesten, köztük 8–10.000 tanár és tanító. A budapesti iskolákban az 1896/7. tanévben 96.000 tanuló volt; 1905/6-ban 135.000; ma bizonyára legalább 150.000, köztük talán 10.000 főiskolai hallgató. Ha ezekhez hozzávesszük az önálló keresetet nem űző nőket: legalább 600.000-re kell tennünk már ma azoknak a számát, akik Budapesten közkönyvtár olvasóiként számba jöhetnek.

Hogyan gondoskodik a főváros közönsége ezeknek a tömegeknek művelődési szükségleteiről?

Iskolai oktatásukról elég jól. Míg 1896/7-ben 355 tanintézet működött Budapesten és a tanszemélyzet 3.800 tagot számlált, addig tíz évvel később, az 1905/6-ik tanévben 527 iskolát és 5.600 tanítót találunk. Maga a község

124 Az 1910. évi népszámlálás szerint a főváros lakossága 880 ezer fő volt. A népesség-szám és a foglalkozási megoszlás alakulására ld. a függelék statisztikai tábláit.

1873/4-ben 100 iskolát tartott fenn 612.000 K költséggel, 1909/10-ben 375 iskolát 12.430.000 K kiadással. S míg 1873-ban 27 korona 60 fillért költött egy elemi népiskolai tanulóra s egy lakóra átlag 1 korona 57 fillér iskolaköltség esett, 1909/10-ben egy tanuló 116 korona 14 fillérbe került s egy-egy lakó átlag 13 korona 79 fillérrel járult hozzá az iskolák fenntartásához.

Ezek mindenesetre imponáló számok.

Ennek a következetesen emelkedő iskolapolitikának meg is volt az eredménye. Míg 1869-ben a hat éven felüli lakosságnak nem kevesebb, mint 27,8%-a nem tudott sem írni, sem olvasni, addig 1900-ban, bár Budapest népességének majd kétharmada bevándorolt, csak 10,7% analfabétát számláltak. Az országos átlag ugyanakkor, mint tudjuk, 41%.

De míg ilyképp az iskolafenntartási költségek mind nagyobb hányadát teszik ki a székesfőváros kiadásainak, és a főváros e tekintetben mind bátrabban állhatja ki az összehasonlítást Nyugat-Európa nagyvárosaival, addig a közművelődésügy másik, és fejlett viszonyaink közt nem kevésbé fontos ága, a könyvtárügy, kevés figyelemben részesült.

Az összehasonlításra alkalmas és rendelkezésünkre álló adatok szerint a főváros 1906-ban kb. 50.000 koronát költött könyvtáaira, ha a különböző iskolai könyvtárakra kiadott 30.000 koronányi összeget is könyvtári kiadásnak tekintjük. Ez, mivel az iskolai könyvtárak költségei már az iskolafenntartási költségekbe be vannak számítva, összes rendes kiadásainak alig $\frac{1}{20}$ százaléka (0,05%), ma, 1910-ben, négy év múltával, még nem egészen $\frac{1}{10}$ százalék (0,09%). Alig ismerünk nyugat-európai várost, amelyben a könyvtári kiadások ily csekély hányaddal szerepelnek. [...]

Ha Budapest valamennyi, különösebb nehézségek nélkül hozzáférhető tudományos könyvtárának statisztikáját vizsgáljuk, az eredmény akkor sem kedvezőbb. Ennek a kilenc könyvtárnak igen egyenlőtlen értékű állománya ma is alig tesz egy millió kötetnél többet és könyvek vásárlására alig költöttek 1907-ben 100.000 koronánál többet. Vagyis még mindig kevesebbet, mint a bécsi egyetemi könyvtár egymaga. Minthogy pedig ennyi könyvtárnál, ha nincs közöttük tervszerű munkamegosztás, elkerülhetlen, hogy sok könyvet többen is meg ne szerezzenek, ellenben a bécsi egyetemi könyvtárban ez bizonyára nem történik meg: meg kell állapítanunk, hogy Budapest *összes* hozzáférhető tudományos könyvtárai együtt még annyira sem követhetik nyomon a világ tudományos könyvtermelését mint a

bécsi egyetemi könyvtár *egymagában*. Aminthogy együttvéve alig gyarapodnak évenként több kötettel, mint az *Universitätsbibliothek* egymaga.

Ha ehhez még hozzávesszük, hogy ez az egymillió tudományos könyv Budapesten kilenc helyiségben, a városnak nem kevesebb mint öt különböző kerületében van szétszórva, hogy kilenc különböző szerkezetű katalógusban van lajstromozva, hogy a bécsi egyetemi könyvtár majd az egész éven át reggel 9 órától esti 8-ig, tehát 11 órán át van nyitva, ellenben Budapesten a kilenc könyvtár napi olvasóóráinak átlaga aligha több 6–7-nél, akkor azon sem fogunk csodálkozni, hogy tudományos könyvtáraink használata is oly kevéssé intenzív, hogy 3 kötetre alig esik 1 használat évenként, mialatt a bécsi egyetemi könyvtár 3 kötetet 2-szer forgat meg. S mennyi még a többi bécsi tudományos közkönyvtár forgalma! Csak természetes ilyen körülmények közt, hogy Budapest drágábban dolgozik mint Bécs: míg az *Universitätsbibliothek*-ban a használat egy-egy esete átlag 55 fillérbe kerül, addig Budapest tudományos könyvtárai kb. 110 fillért adnak ki esetenként, vagyis éppen kétszer annyit. [...]

Még szomorúbb képet nyerünk Budapest könyvtári viszonyairól, ha azokat a laikus nagyközönség és különösen az ún. nép, vagyis a keze munkájából élő népeség könyvszükséglete szempontjából vizsgáljuk.

Ezt a szükségletet — amely tudvalevőleg túlnyomórészt szépirodalmi olvasmány iránt élénk — Budapesten ma a könyvtáraknak öt kategóriájával igyekeznek kielégíteni.

Kaszinói és egyéb polgáregyleti könyvtárak látják el a középosztályt olvasmánnyal. Ezek mellett néhány, magánvállalkozáson alapuló kölcsönkönyvtár is mind nagyobb szerepet játszik e téren.

Külföldi mintákra létesült ún. népkönyvtárak, valamint szakegyleti könyvtárak a munkásosztályhoz fordultak.

Iskolai és intézeti könyvtárakkal közelítik meg a tanuló ifjúságot.

Vizsgálatunk köréből teljesen ki kell kapcsolnunk a kaszinói és a magán kölcsönkönyvtárakat; más helyen kell foglalkoznunk az iskolai könyvtárakkal.

A kaszinói könyvtárakat azért, mert csak a klubtagok kis és zárt köre számára hozzáférhetők, tehát a nyilvánosság azon csekély attribútumait is nélkülözik, amelyekkel némely tudományos egyesületek szakkönyvtárai is bírnak. De — köztudomás szerint — még a klubtagok is alig használják a többnyire régi ajándék-könyvekből szedett-vetett gyűjteményeket. Irodalmi színvonalon álló klubkönyvtár tu-

domásunk szerint Budapesten nincsen, s ha van: úri klubok hozzáférhetetlen tulajdona.

A magán kölcsönkönyvtárak közt újabban több jól felszerelt vállalat virágzott föl. Bár egyik sem vetekedhetik a nyugat-európai nagy városok, például a londoni *Mudie*- vagy a bécsi *Leist*-féle kölcsönkönyvtárral: térfoglalásuk bizonyára egyik jele annak a szükségletnek modern irodalom iránt, amely a budapesti középosztályban s különösen annak asszonyaiban és leányaiban mind erősebben érvényesül. De ezek a kölcsönkönyvtárak aránylag magas kölcsöndíjakat szednek (a bécsi *Zentralbibliothek*-ban a legmagasabb kölcsöndíj 1 korona, Budapesten a legalacsonyabb 2 korona) és így szintén csak keveseknek hozzáférhető; azonkívül — a dolog természete szerint — forgalmi adataikat titokban tartják.

Az iskolai könyvtárakról későbbi összefüggésben fogunk szólni. Itten csak annyit bocsátunk előre, hogy a népiskolai és középiskolai könyvtárakat — a főváros legújabbán bevezetett iskolai olvasótermeitől eltekintve, amelyek egyelőre jól funkcionálnak — alig használják és sokszor értékes könyvanyaguk szinte teljesen parlagon hever.

Ilyformán vizsgálatunk tárgyául csupán az ún. népkönyvtárak, valamint a szakegyleti könyvtárak kategóriája marad meg.

Sajnos, a könyvtárak ezen két kategóriája is majdnem kicsúszik a vizsgálat alól. Nagyobb részük sokkal kisebb, semhogy működésük statisztikai földolgozást vagy leírást megérdemelt volna. S a nagyobbak közt is alig van kettő-három, amelyet külön meg kellene említeni. A legnagyobb a *Budapesti Könyvtáregyesület*, központjában és hat fiókjában összesen 32.000 kötetet adott ki 1907-ben. Valamennyi többi könyvtárnak kölcsönforgalma ennél csekélyebb. Ezért csak az összesített eredményeket elemezzük.

Azt látjuk mindenekelőtt, hogy az összes budapesti népkönyvtárak állománya 1907-ben alig lehetett több 55.000 kötetnél, s mivel az évi gyarapodás kb. 5.000 kötet, máig is aligha haladta meg a 65.000-et. Kitűnik továbbá, hogy mindezek a könyvtárak mintegy 115.000 kötetnyi forgalmat, ebből 92.000 kikölcsönzést értek el. Végül azt látjuk, hogy mintegy 10.000 koronát költöttek könyvekre, 5.000-et személyzetre és összesen kb. 20.000 koronát adtak ki.

Ezek az adatok magukban véve semmit sem mondanak. Értelmüket csak úgy ismerhetjük meg, ha hasonló adatokkal összevetjük.

Ezúttal megint nem megyünk messzire. Megint megállunk Bécsnél, amelynek népkönyvtárügye még alkalmasabb a mienkkel való összehasonlításra, mint tudo-

mányos könyvtárügye. Bécs városa épp oly keveset költ nyilvános könyvtárakra, mint Budapest s így azok ott is majdnem kizárólag a társadalom áldozatkészségén épültek föl; az állam és község támogatása aránylag ugyanolyan méretű, mint Budapesten, sőt talán valamivel kisebb.

Bécs népességének olvasószükségletét ma nagyjából négy egyesület látja el, amelyek az 1909. évben 3,4 millió kötetnyi kikölcsönzést értek el. Ez azt jelenti, hogy Bécs egy-egy lakójára átlag 1,7 kölcsönzés esett. Budapesten ellenben az összes népkönyvtárak kölcsönforgalma ugyanakkor körülbelül 100.000 kötetet, tehát fejenként 0,12-öt tesz ki. Ez a bécsi hányadnak $\frac{1}{14}$ része. Vagyis mialatt Budapesten 10 ember 1 kötetet, addig Bécsben ugyanannyi ember 15 kötetet olvas el. [...]

Nehéz megállapítani, hogy mennyi a különböző munkásegyletek könyvállománya. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakegyletek közül a főváros statisztikai évkönyvében csak egyet találunk, a nyomdászokét, 6.400 kötettel, holott köztudomású, hogy sok külföldi országgal szemben is kitűnő tulajdonságuk a magyar szakszervezeteknek, hogy kisebb-nagyobb könyvtárral valamennyi fel van szerelve. A *Magyar Minerva* utolsó kötete, amelynek adatai 1902-ről szólnak, a nyomdászokén kívül még öt szakegyleti könyvtárt ismertet és egyéb munkásegyleti könyvtárt is hatot, összesen kb. 10.000 kötetnyi könyvet. A Szakszervezeti Tanács 1904. évi kimutatása a kötelékébe tartozó budapesti szakegyletek könyvállományát 28.000 kötetre teszi. Az egyéb munkás- és magánhivatalnok-szervezetek könyveivel együtt ez kb. 40.000 kötet.

Általában elmondhatjuk — és nyomtatott katalógusaiknak összehasonlítása mindenkit meggyőzhet arról — hogy a szakegyletek könyvtáranyaga jobb, mint a népkönyvtáraké és hogy használatuk intenzívebb. A nyomdász szakegylet 1907-ben például egymaga 4.000 koronát költött könyvekre és 27.000 kötetet kölcsönzött ki, tehát kötetjét 4,3-szor forgatta. Ugyanakkor az összes budapesti népkönyvtárak 10.000 koronán vásároltak könyvet, összesen 90.000 kötetnyi forgalmat értek el és kötetenként 1,7 kölcsönzést. Mindazonáltal ezek az eredmények is alig lendítenek valamit az összesített arányszámokon. A végeredmény mégis csak az, hogy Budapest 800.000 főnyi népességének könyvszükségletét kb. 100.000, nagyrészt silány, szegényesen gyarapított, szegényesen elhelyezett, ötvenfelé szétforgácsolt kötettel kell kielégíteni, minek folytán, mialatt Bécsben 1 család átlag 8–9 kötetet olvas egy évben, Budapesten 4 családra egész éven át alig jut összesen 3 kötet! Ez majdnem annyi, mint semmi! [...]

Az új községi nyilvános könyvtár feladata tisztán és világosan áll előttünk: a főváros anyagi képességének lehető kímélésével jó olvasmánnyal kell ellátnia azokat, akik maguk gyönyörűségére vagy okulás céljából máris olvasnak; és föl kell keltenie az olvasás és önművelés vágyát azokban, és bele kell vinnie a könyvet azoknak körébe is, akik ezt a szükségletet még nem ismerik. „A legjobb könyveket a lehetőleg legtöbb olvasónak a legolcsóbb úton” — mint az amerikai könyvtárak jelszava szól.

A legelső követelmény az olvasók körének legtágabb kiterjesztése. Akik különböző nyilvános könyvtárainkat ma leginkább használják: a tanuló ifjúság különböző kategóriái, a kispolgárság asszonyai és lányai és a munkásosztály némely keskeny rétegei, kell, hogy az új nyilvános könyvtár híveiül is megmaradjanak; de ezenkívül be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres seregét, amely ma tudatosan távortartja magát a legtöbb, nem az ő kezdeményezéséből fakadt továbbképző intézménytől; meg kell nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat, és — amennyire lehet — magukat az iparosokat és kereskedőket is; meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók, művészek és egyéb intellektuelek ezreit. Szóval: Budapest egész írni és olvasni tudó népességét, talán azoknak kivételével, akiket gazdasági helyzetük végső nyomorúsága minden nagy városban minden egyéb kultúrközösségből is kizár, a menthetetlen paupereknek, sajnos, minálunk is nagyszámú fekete tömegét, a *lumpenproletariat*-ot. És az sem baj, ha a ritkaságok kedvelői, a *book-hunter*-ek, akiknek költséges amatőrkedvtelése a tudományos könyvtárak szellemét is sokhelyt megmételtyezték és azokat igazi hivatásuktól eltérítették, szintén távol maradnak az új könyvtártól. Csak ha az összes *dolgozó* elemek szellemi élvezeteinek közös forrása lesz, teljesítheti az új intézmény majd tökéletesen hivatását. [...]¹²⁵

Dr. Szabó Ervin: Községi nyilvános könyvtár Budapesten. In: Városi Szemle, III. (1910.) 446–490. p.

125 A Törvényhatósági Bizottság közgyűlése 1911. július 5-én hozott határozatot az addig kizárólag közigazgatási és tudományos feladatkörrel rendelkező fővárosi könyvtár nyilvános közművelődési könyvtárrá történő átszervezéséről. Az első fiókkönyvtár 1913-ban az Almásy téren nyílt meg.

A fővárosi közgyűlés vitája 'Ferenc József Koronázási Jubileumi Díj' adományozásáról Ady Endre részére

1909. december 15.

Dr. Wildner Ödön tanácsjegyző

[...] Ismerteti a tanács előterjesztését a „Ferenc József koronázási jubileumi-díj alapítvány”¹²⁶ díjainak odaítélése ügyében.

Dr. Baránszky Gyula a tanács javaslatával szemben indítványozza, hogy a Ferenc József koronázási jubileumi díj alapítványra vonatkozólag az elnökök jelentését a közgyűlés ne vegye tudomásul, először azért, hogy ha már a közgyűlés csupán arra van utalva, hogy a jelentéseket tudomásul vegye, legalább tudják azt, hogy mi történt ezeknél a jutalomdíj kiosztásoknál, szeretné továbbá tudni azt, hogy kik pályáztak, kik kaptak jutalmat és miért kaptak jutalmat. A maga részéről pl. nem képes felfogni azt, hogy miért ítélte oda a bíráló bizottság Ady Endrének a 2000 koronás irodalmi díjat. Szólvá a legkiválóbb szakértőkkel beszélt, és azok egyhangúlag megállapították, hogy bár Ady igen tehetséges költő, de sem hazát, sem Istent, sem erkölcsöt, sem becsületet nem ismer; (Zaj. Ellenmondások.) elsőrendű szépirodalmároktól azt hallotta, hogy Ady irodalmi perverzítésben szenvedő költő, akit a közgyűlés jutalomdíjjal nem ösztönözhet arra, hogy olyan képtelen dolgokat írjon, mint amilyeneket eddig írt.

Ady Endre nincs is rászorulva erre a jutalomdíjra, már pedig az alapítványi oklevél intenciója szerint ezt a jutalomdíjat tehetséges, törekvő és arra rászorult költőnek kell odaadni, ő pedig rendez felolvasásokat, ahol 4–10 000 koronát szed be. [...]

Gelléri Mór szokatlan dolognak tartja, hogy a Ferenc József koronázási jubileumi díj elbírálására kiküldött bizottság véleményét itt a közgyűlésen felülbírálják, miután azonban egy hang emelkedett éppen a legtipikusabb jutalmazás ellen, ami

126 A főváros 1892-ben Ferenc József királyá koronázásának 25. évfordulója alkalmából létesített alapítványt művészeti díjak adományozására. A díjért folyamodni kellett, a kérelmeket e feladatra kiküldött bizottság bírálta el.

szeperátum votum¹²⁷ gyanánt tekintendő, a bizottság, illetve a tanács javaslata mellett kíván felszólalni.

Különösen hangsúlyozni kívánja azt, hogy az országnak, de különösen a fővárosnak a véleményét ritkán találta el egy bizottság annyira, mint ez a bizottság, amikor Ady Endrének adta ki a jutalmat. Szóló megengedi, hogy Adynak vannak olyan költeményei, melyek nem minden ember ízlésének felelnek meg, de Petőfinek és más nagy költőknek is voltak olyan extravaganciái, amelyek nem minden ember ízlésének feleltek meg. Ady Endre egyike a legelsőeknek, aki a nép szívébe nyúlik bele, a nép kívánságait fejezte ki, igaz hogy modern költő, de olyan egyéniség, aki teljesen beleillik a modern korba, akinek a munkáit általánosságban elismerik és kitüntetésben részesítik a fővárosban éppúgy mint a vidéken és a külföldön. Lehetnek kiváló irodalmi emberek, akik nem tekintik Adyt elsőrendű költőnek, de ő mindenestre oly kiváló egyéniség, aki, nem tudja szóló hány lófejjel ment előre a kollégái között, feltétlenül számot tarthat az ország egész közönségének a figyelmére és elismerésére.

Ami azt illeti, hogy ő nem szorult rá ezen jutalomdíjra, szóló megjegyzi, hogy ez nemcsak anyagi jutalom kíván lenni, hanem egyúttal erkölcsi elismerés is, amely egy koszorú annak a költőnek, aki munkájával elismerést aratott, és aki oly kiváló egyéniség, hogy feltétlenül rászolgált arra, hogy a főváros azok közé sorakozzék, akik neki tapsolnak. Szóló indítványozza tehát, hogy Baránszky biz. tag javaslatának mellőzésével a közgyűlés a bizottság jelentését vegye tudomásul.

Dr. Füredi Mór [...] Szóló nem akar szobrot emelni Adynak és nem tartja őt első költőnek, igen merésznek tartja az ilyen kifejezéseket: „szőke gerendák”, „csókot kérő daganatom nem lohad le soha”, de a pályázati feltételekben azonban benne van az is, hogy nem bevégezett tehetségeket akar jutalmazni, hanem azokat, akik megmutatták rátermettségüket, ezt pedig Adytól eltagadni nem lehet. Ady Endre iskolát csinált, egész csomó fiatal költő van, akik őt követik, mert úgy látszik, eltalálta a közönség ízlését, és megtalálta a közönség szívéhez vezető utat. Ezekre való tekintettel szóló kéri a tanács javaslatának az elfogadását. [...]

Dr. Pető Sándor [...] Szóló nem habozik kifejezni azon véleményét, tisztelvén minden embernek, így Baránszky biz. tagnak a meggyőződését is, hogy neki nem annyira Ady Endre a költő, hanem Ady a radikális és progresszív férfi ellen van kifogása. Szólónak nincs semmi kifogása az ellen, hogy Baránszky biz. tagnak nem

127 Különvélemény.

tetszenek a progresszív férfiak, azonban azt hiszi, hogy a közgyűlés őt ezen az úton követni nem fogja, és még ha a közgyűlés többségében is meg volna ugyanaz az irányzat, amely szerencsére nincs meg, ami Baránszky biz. tagban megvan, azért mégsem lehet őt követni azon az úton, hogy üldözőbe veszi állandóan érdemes munkát végző férfiakat azért, mert az ő munkássága ellenkezik Baránszky biz. tag irányzatával.

Dr. Baránszky Gyula: Ez inszINUÁCIÓ! Ez gyanúsítás!

Dr. Pető Sándor megengedi, hogy ebben a közgyűlési teremben még nem érdem és nem kiválóság az, ha valaki a progresszív irányzatot követi, de még odáig sem jutottak el, hogy valakit csak azért üldözzenek, mert a progresszív irányzatoknak a híve. Elfogadja a tanács javaslatát. [...]

A közgyűlés többsége a jelentést tudomásul veszi.

Fővárosi Közlöny, 1909. december 17. (92. szám) 2032–2034. p. Jegyzőkönyv a Törvényhatósági Bizottság 1909. december 15-i üléséről.

3. fejezet

TÖRTÉNELMI KATAKLIZMÁK SODRÁBAN

Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom?

[...] Hock János¹²⁸ hazafelé készülődött az Astóriából: este hét óra felé járt az idő, a józsefvárosi plébánián megszokták, hogy a plébános úr otthon vacsorázik.

Előzőleg egész délután együtt ült a Nemzeti Tanács Hock János elnöksége alatt. Meghányták-vetették az előző nap eseményeit. A pesti rendőrök jelentkezését a Tanács szolgálatára. A délután folyamán rossz hírek érkeznek a Zrínyi utcából. A forradalmi rendőrök egymás után jelentik, hogy a főkapitány igyekszik megakadályozni a rendőrség megbontását. Hátha gyakorlott keze megtalálja most is a tegnapi fogadalmat tett pesti rendőrök torkát szorítani, hogy beléjük fojtsa a lelkesedés szufláját ?

Komor hangulatban folyt le a délutáni ülés.

Károlyinak¹²⁹ sincs jó mondanivalója. József főherceg odafent a Várban körülbelül már nádorispánnak képzelet magát. (Ez volt megbízatása a királytól.)¹³⁰

128 Hock János (1859–1936) katolikus pap, politikus, 1918-ban a Nemzeti Tanács elnöke.

129 Károlyi Mihály gróf (1875–1955) nagybirtokos, politikus, 1919 október 31–1919. január 11-ig miniszterelnök, majd köztársasági elnök. Március 21-én lemond. 1919 júliusától emigrációban él.

130 József főherceget, a Habsburg-ház Magyarországon élő ún. nádori ágának fejét IV. Károly király 1918. október 27-én „homo regius”-sá, magyarországi személyes képviselőjévé nevezte ki. Ebben a minőségben felhatalmazást kapott új kormányt ki-nevezésére.

Hadik¹³¹ — bár gyakorlatlan ember — cselekedni kénytelen, ha valami tűz üt ki a városban. Utóvégre ő a miniszterelnök. Felel az ország és a főváros nyugalmaért. Csak az a reménység, hogy jóérzésű hazafi. Tán még sem akasztat, ha erre kerül sor. A sors kedvezésének mutató körülmény, hogy a minden hájjal megkent Wekerle¹³² és a legvégsőre elszánt Tisza¹³³ félre vannak téve az útból.

Ám a hangulat nem változik. Borúsan, gondokkal telten oszladozik a délutáni Tanács. Hock a kalocsniját keresi, Purjesz¹³⁴ telefonoz a szerkesztőségbe, hogy mindjárt ott lesz.

Ekkor két postatiszt jelentkezik az Astória portásánál. Hock elnök urat keresik.

A portás ügyes, lelkes ember. Négy esztendei katonáskodás után néhány napja került vissza hivatalába. Rajong a forradalomért. A postatiszteket a hirtelen távozni készülő Hock és Purjeszt elé állítja.

A postatisztek röviden közlik a Nemzeti Tanács elnökével, hogy a pesti postások és telefonosok ma este gyűlést tartanak. A régi postáselnököt akarjuk megbuktatni. Új forradalmi irányba terelnék a gyűlésező postásokat, ha a Nemzeti Tanács segítséget adna.

Hock Purjeszt kéri fel, hogy legyen segítségére a postásoknak, akik a rendőrök példáját akarják utánozni.

Purjesz kifejti, hogy Hocknak a személye varázshatással lesz az ingadózó postatisztek gyűlésében.

— Hol van a gyűlés?

— Rákóczi út 30.

131 Hadik János gróf (1863–1933) nagybirtokos, politikus. József főherceg 1918. október 29-én kormányalakítással bízta meg, de a forradalom győzelme miatt már nem lépett hivatalba.

132 Wekerle Sándor (1848–1921) pénzügyi szakember, politikus, három ízben miniszterelnök (1892–1895; 1906–1910; 1917–1918). A kormányfői tisztséget 1918. október 28-ig töltötte be.

133 Tisza István gróf (1861–1918) nagybirtokos, politikus, 1903–1905, majd 1913–1917 között miniszterelnök. 1918. október 31-én fegyveres katonák — mint a régi háborús politika legfőbb megszemélyesítőjét — Hermina úti villájában meggyilkolták.

134 Purjesz Lajos (1881–1925) újságíró, a Világ c. polgári radikális lap felelős szerkesztője.

Gyalog indulnak el. Most már hiába várja a vacsora Hockot a józsefvárosi plébánián. (Majd csak éjfél felé eszik egy kis tokányt az Astória konyhájáról.) Purjeszt a szerkesztőségben hasztalan keresik munkatársai: október 30-ika van. Komor felhők lógnak a Rákóczi út felett. A gázlángok kimerült arcú, fáradt léptű járókelőket mutatnak. Egy halálra kínzott város, amelynek az idegei sem éreznek. Gyöttrött, keserű emberek ecetesen mosolyognak, mikor a forradalomról hallanak. Ugyan ki csinálja meg itt a forradalmat? Legyintenek s tovább mennek. A pesti polgár cipője, amelyet furfanggal és hatósági jeggyel vett el a fogvicsorgató susztertől: egykedvűen tapossa a sarat. A bérházak ablakai mögött bágyadtan pislog a családi lámpás. Vajon érdemes még élni? — kérdezi a hunyorgó láng a lesoványodott családotól. Egyik-másik bolt ablakában bolondos Mikulás figurák. Fehér szakállú bábuk, piros köntösben ördögök. Milyen furcsa, hogy az emberek nem felejtik el a napot, amikor ajándékot kell venni? Rongyos öregasszony, lerongyolódott gyermekei társaságában és segédletével kínálja az estilapot. A villamos kocsira felmászik az utas, mint egykor az Ararát hegyére tolongott az emberiség a vízőzön előtt. Színházba mennek fehér szoknyás nők, egész délután fésülködtek, bizonyosan tiszta fehérműt vettek, kezüket megmosták, ruhájukat beillatosították. Az élet megy itt, a régi élet: nyomorultan, kábán, koldusan: kifesti arcát estére, mint egy megöregedett színésznő, aki még remél... Hátha felhangzanak még egyszer az egykori flóták, hegedűk? Csenevész bolti-lány a Belváros felől szorgalmasan rakosgatja egymás mellé cipőit, nem süti le szemét a vérmes arcú kupec elgondolkozó tekintete előtt. Kipomádézott, vállalkozóan csinósított zenészek hangolják hangszerüket a kávéházak üveglablakai mögött. Bőrkabátos vidéki tétován bámul a Síp-utca felé eltűnő női-árny után. Minden járókelőnek más és más a gondja a kalapja alatt. Unalom és szegénység fakó fotográfiái, élvezetvágy mekegő bakkecskéi, távoli reményeségek bárányfelhői és aznapi sikerek virágbukétái találhatók a kalapok alatt. Nem gondol itt senki a néhány óra múltán felzendülő forradalomra. Legfeljebb kését szorongatja az éhező a gazdagok gondtalan lustái után.

Ezen az estén történt, hogy a postások és telefonosok gyűlésén a józsefvárosi plébános megeskette a jelenlévőket, hogy a Nemzeti Tanács parancsainak engedelmeskednek.

Hock János beszélte nekem, hogy nem is gondolt előzőleg az eskü kivételére ebben a gyülekezetben. Csak néhány felvilágosító és biztató szót akart mondani az elégedetlen postásoknak. Beszélt szokott gesztusaival és tárogatóhangján.

— Valami ihlet szállott meg ... Valamely kimagyarázhatatlan érzés jelentkezett bennem, amikor elhatároztam magam, hogy felesketem a gyülekezetet a Nemzeti Tanácsra. No hát próbáljuk meg.

A telefonos nők, a postás-hölgyek szinte felsikoltottak a boldog örömtől, amikor a pap esküjüket kívánta. Magasra emelték a kezüket, a hangjuk áradt, a szemük lobogott és szinte magukon kívül ismételték a fogadalmi-esküet Hock János után, amelyet egy papírlapról olvasott fel. Zúgott, visitott, szinte lángba borult a postások gyülekező terme. Az eskü úgy hangzott, mint a jövőendő élet minden reménysége, mint az újjászületés. Vége e percben a régi nyomorult életnek, a hervasztó bajnak, az életen rágódó keserűségnek, szívzsibbasztó boldogtalanságnak, rab-szolgátságnak. Esküdtek, esküdtek, mint a hajótöröttek, hogy újjonnan kezdenek mindent az életükkel. Esküdtek, mintha a pokol tornácából menekülnének meg letett fogadalmukkal. Hangosan, kiáltva, a vérpad és a megsemmisülés elszántságával esküdtek a szegény szürkieszoknyás, boldogtalan hivatalnoknők, hogy a perctől kezdve a mindent megváltó tanácsnak engedelmessé válnak.

Hock, a leggyakorlottabb szónok, kábultan nézett szét a vérpirossá lett teremben. A szemek gyújtogattak a hangok tűzcsóvát hajítottak, az arcokon a másvilág fénye... Ilyen szónoki sikere még soha sem volt.

Hullámzott, gyűrűzött, kavargott körülötte a vihar: magasra emelkedett az ezerégyéjszakai szellem, amelyet a halász palackjából kiszabadított. A józsefvárosi plébános még burnótozni¹³⁵ is elfelejtett ezen a gyűlésen. Csak állt megmerevedve, mint aki előtt a tenger nyílt meg.

A forradalom tengere.

Látnoki szemével már látta az égisz emelkedő hullámokat, amelyek elborítják egyszerre a régi Magyarországot. Mintha ebben az esti órában érkezett volna ide Budapestre az a végtelen és még nem állítható áramlás, amely hatalmasabb a tengerek Golf-áramánál, a forradalom szele, amely ismeretlen helyről indult el e csillogtatesten, amelyről száz és néhány esztendő előtt azt mondta Mirabeau, hogy körülutazza a világot. Honnan jött a szél, amely egyszerre fölrázta, megragadta, kicserélte, önmagukban megforgatta ezeket a szegény hivatalnoknőket, akik végképpen elszegényedve és nélkülözve, a régi kackiás, aranyos postászubbonyt ronggyá viselve türték a háború négy esztendőjét? Merről omlott Pestre e búskomor októbertvégi estén a tűzeső, amely reggelre éppen úgy lángba borítja itt a szíve-

135 Dohányfüvet szippantani.

ket és az elméket, amint lángra lobbantotta a postásnőket, telefonoskisasszonyokat, akik bizonyosan nem gondoltak előzőleg arra, hogy ők vacsora-főzés helyett a forradalmat kiáltják ki és beteg gyermekeik orvosságát elfelejtik beadni, kis lakásuk üresen marad, ágyuk hidegen, álmuk hiába keresik őket keringő madárként ez éjszakán: vissza kell menni, rohanni a főpostára, reggelig dolgozni, táviratokat, telefonjelentéseket elfogadni, megcsinálni a forradalom első tényét, elfoglalni a budapesti postát... És a tomboló áradásban senkinek sem jut eszébe, hogy a fejével játszik, a hatalom, ha nem sikerül a terv, vérpaddal fizet. Boldogan, fölesküdvé, egy új világ küldötteiként rohantak el az estében. Szegényes ruhájuk az apostolok köntöse.

Pedig még nagyon kevesen tudták akkor Pesten, hogy a Pó mellől elindultak a hadseregek hazafelé: hogy Kecskeméten a Kossuth-szoborról kihirdette a köztársaságot egy Szigethy-nevű fiatal ügyvéd.

Pest aludni készült.

Nyolc órát vertek a tornyok a városban. Ennyit mutatott a nagy villamos óra is a budapesti főpostán, amely e perctől kezdve a Nemzeti Tanács hatalmába került. [...]

Krúdy Gyula: Hogy tört ki a forradalom? In: Mindenki újakra készül. I. kötet Szerkesztette: József Farkas. Bp., 1959. 315–318. p. (Eredetileg: Magyarországn, 1918. december 22.)

József főherceg a forradalom kitöréséről

[...] Október 30-án kitört a vihar! és a szennyes hullámok minden erőlködésem dacára összezsaptak fejem fölött. A csapatok legnagyobb részt átpártoltak a forradalmárokhoz. Hiába telefonáltam az állítólag szállításban lévő 38. Honvédhadosztályért, székelyeimért, kikben föltétlenül megbízhattam. Azzal utasítottak vissza, hogy a csapatok máshol — hej talán Csehországban? — kellene és én hagyjak végre békét és csináljak rendet az itteni csapatokkal. Kétségbeesésemben a telefonkagylót odacsaptam úgy, hogy eltörött!

Közben Lukachich altábornagy¹³⁶ jelenti nekem, hogy ő a zajongó utca s a föllázadt laktanyák és előnyomuló lázadók ellen támadást készített elő, hogy ha kell szuronnyal és tüllel letörje őket. Egyben azonban azt is jelentette nekem, hogy ő semmiért sem állhat jót, a legkevésbé a támadás eredményéért, mert az összes csapatok, a bosnyákok is ki vannak merülve, ki vannak éhezve és a forradalomhoz húznak, vele éreznek.

A rendőrség magyar nemzeti forradalmat érezve e lázadásban, egytől-egyig a forradalomhoz csatlakozott, mint azt a főkapitányuk, Sándor László nekem jelentette, hiszen lelkesedik minden hazafi, a magyar függetlenséget végre kivívó forradalomért!... Hej Istenem, ha ez volna a forradalom célja, úgy én állanék élére; és szegény királyunkat, mint nemzeti királyt ültetnék a szabad Magyarország trónjára... Ha ez volna a célja?... Ha ez volna igazán a célja!?...

Lukachichnak meghagyom, hogy az adott helyzetben a kilátástalan támadást ne hajtsa végre és egyelőre csakis védelemre szorítkozzék. Hiszen az utca fölkelt volt és a katonaságot magával rántotta, és percről-percre újabb csapatok csatlakoztak, azaz pártoltak át a forradalomhoz. Már csak 5 megbízhatónak vélt (de Lukachich szerint ezek is át fognak pártolni) gyenge századunk volt, 200.000 fölfegyverzett, forradalmasított munkással szemben, örülség volna most ilyen körülmények kö-

136 Lukachich Géza báró, altábornagy, 1918. október 26-tól Budapest katonai parancsnoka.

zött rohamra menni, mert vereség érné pár bomladozó századomat, és akkor a város végleg a csöcselék martalékává válnék. Egyik riasztó hír követi a másikat: gyilkolás, rablás, barbár pusztítás és lobogó lángok mindenfelé. Én egész éjjel a tefonnál ültem.

A budapesti katonai parancsnokság most már csak arra kapott parancsot, hogy a katonaság csak abban az esetben használja fegyverét, ha a tömeg támadásának lenne kitéve. [...]

A m. kir. államrendőrségnek csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz, a Nemzeti Tanács javára billentette a mérleget.

Károlyi megalakította a Munkástanácsot és a Katonatanácsot.

A Nemzeti Tanács már lázasan dolgozott. Miután az államrendőrséget már megnyerte, a katonaságra vetette magát, hozzá proklamációt intézett.

A Nemzeti Tanács csapata a pólai és cattarói lázadó tengerészekből és szökött katonák hadaiból alakult.

A Nemzeti Tanács állandó összeköttetésben volt a Munkás- és Katonatanáccsal. A tömeget ezek lázították, ezek mozgósították az utcát.

A sok lógós, bujkáló szökevény katona a hívásra hallgatott, a társadalom söpredeke összeverődött sok ezret kitevő tömeggé.

A vezetés a Nemzeti Tanács kezéből is kicsúszott, és a fékét veszített tömeg előntötte Budapestet. [...]

Három héttel elkésve küldtek ide¹³⁷ és nem voltam már képes a gátszakadást megakadályozni.

Ezt siratja lelkem! ... De meg vagyok nyugodva, hogy másképp nem cselekedhettem volna. Bizony Isten, nem akartam Károlyit, noha Tisza István, ez a nagy államférfiú is őt ajánlotta! Károlyi Mihályt az erőszak hozta!

Fehér őszirózsákkal földíszített autók száguldanak az egész városban, bennük katonák és suhancok ülnek s állnak, mind fehér őszirózsákkal ékítve, a forradalom ártatlan fehér őszirózsáját viselik gomblyukukban és sapkájukon. Énekelve, örvendezve lövöldöznek a levegőbe. Miért is kellett ily későn idejőnnöm!

Feleségemmel kissé a friss levegőre mentem s ahány ilyen őszirózsás teherautó elszáguldott mellettünk, mindegyikről viharosan megéljeneztek, de azután kihallatszottak a kiáltások: „Éljen a köztársaság!”

137 Ld. a 127. jegyzetet.

Józsi fiamat táviratilag a harctérről hazahívtam. Délben meg is érkezett ő, ki még lábadozó a spanyolbetegség után. Megkértem Károlyit, hogy gondoskodjék hazaérkező fiam biztonságáról, mert helyenkint vad lövöldözések voltak.

A Nemzeti Tanács egy virágokkal díszített automobilt küldött Kelenföldre érte, két tiszttel és fehér őszirózsás honvédekkel, kik alattam hősiiesen küzdöttek a Doberdón. Szeretett fiamat sértetlenül hozták haza és én hálásan szorítottam meg kezüket.

Délután 6 órakor jött Károlyi kabinetjével, és az én kezembe tették le az esküt a király egyenes kívánságára. [...]¹³⁸

Gróf Tisza Istvánt meggyilkolták! Ő volt egyike a legnagyobb hazafiaknak. Ő az első véres áldozata a fehér őszirózsás forradalomnak: borzasztó, hogy e nagy veszteséget, ezt a szégyent és gyalázatot meg kellett érnünk.

Az eskütétel után tűnt nekem csak föl, hogy Szladits Károly miniszterjelölt nem jött esküt tenni: kérdésemre azt jelentette nekem Libits Adolf jószágigazgatóm, hogy mielőtt behívtam az összegyűlt minisztereket, jelentették nekik, hogy Tisza István grófot meggyilkolták. Gróf Károlyi Mihály egy kézlegyintéssel el akarta azt intézni, azonban Szladits kijelentette, hogy így már ő nem hajlandó a Károlyi-kormányban a miniszterséget vállalni, mert attól tart, hogy ez a kormány nem fogja a gyilkosokat felelősségre vonni. Károlyi kapacitálása ellenére ő otthagya őket, és elsietett.

A város tele van örömvigalommal és tüntetésekkel, de emellett sok helyütt rabolnak és fosztogatnak. A katonaság automobilokon száguld körül és lőszerét a levegőbe puffogja el. És a hadseregfőparancsnokság nem küldött alattam szolgált csapatokat, akikben váltig bízhattam, a szent ígéretek füstbe mentek, mint a szemfényvesztés! Elvágta Ő Főlsége alatt a fát, most már csak zuhanás jöhet s a trón összeomlása! [...]

József főherceg tábornagy: A világháború amilyennek én láttam. VII. kötet. Tirol védelme és összeomlása. (1918. júl. 21.–1918. nov. 26.) Bp., 1934. 572–574., 582–584. p.

138 Károlyit József főherceg mint az uralkodót képviselő „homo regius” nevezte ki miniszterelnökké. A kormány tagjai esküt tettek a királyra. Másnap azonban, a köztársaságot követelő tömeges demonstrációk hatására Károlyi feloldását kérte ezen eskű alól. A Bécsben tartózkodó IV. Károly ehhez telefonon beleegyezését adta.

Hatvany Lajos: Egy hónap története

[...] Szombaton, november másodikán reggel telefonértesítést kapok, hogy öltözzem feketébe, menjek a várba, mert József főherceg fel akar esküdni a Nemzeti Tanácsnak.

Azt válaszolom a miniszterelnökségnek, hogy az Astóriában töltöttem az éjt, ott fekete ruhám nincsen, és nem is igen ajánlom a miniszterelnökségi uraknak, hogy a fekete ruha kényszerét ebből az alkalomból diktálják rá a szocialistákra. Fölösleges. Különb is tizenegykor a Nemzeti Tanácsnak összejövele van a Városházán és a tanács — hála az Istennek — oly összetételű, miszerint éppen nem tartom valószínűnek, hogy az urak mindannyian telefonos nagy lakásban elérhetőek lesznek. Fekete ruhája sincs mindenkinek. Szóval nem mentem a Várba, csak a Városházára.

Itt már egybegyűltek az urak, és egyhangúlag elhatározták, ami várható volt, hogy nem öltöznek feketébe, de sőt, hogy nem is mennek fel József főherceghez, hanem József főherceg jöjjön le mihozzánk. Ezt meg is telefonozzák a miniszterelnökségre.

Most megint szól a telefon. A toilette-kérdés még mindig kísért. De most már a főherceg kérdezteti, hogy vajon jöhet-e katonaruhában, mert civil ruhája nincsen. Egy öblös magyar hang a tanácsból ezt kiáltja: Kérjen kölcsön! Végül győz a józanság, s azt üzenik neki, hogy jöhet akár a katonaság antipatikus uniformisában is.

Azután folyik tovább egyhangú üzeme a Nemzeti Tanácsnak, deputációk jönnek, mennek, esküsznek. Nem tudom én micsoda női deputáció jelenik meg, de nem tiszta női, mert urak is voltak benne. Hock elmondja az esküformát, és csak az urakat esketi fel. Erre a deputáció tagjai közbekiáltanak, hogy a hölgyeket is eskesse.

Mikor a deputáció elvonul, Vass János azt ajánlja, hogy ilyszerű zavaró epizódok kikerülése okából, ezentúl pontos és hiteles esküformulát állapítsunk meg.

— Ne akadjunk fel ilyen csekélységeken! jegyzi meg Purjesz.

Ebből nagy veszekedés lesz. Mindenki beleszól, Vass János duzzogva vonul félre, amikor jelentik, hogy jön a főherceg.

Ajtó nyílik, a főherceg belép, fiával és adjutánsaival, utánuk tódul a nép. A terem egészen megtelik.

Hock elébe állnak, aki igen hosszú s szerény véleményem szerint nagyon is loyális beszédbe kezdett. Folyton a Habsburg-család kiválóságát, kitűnőségeit, érdemeit emlegette. A kínos aktus alatt jól megnéztem apát és fiát is. A fiú ideges volt, ajkát harapdálta, szeme rángott. Különben igen jóképű, leányosan rózsás arc-bőrű gyerekeMBER. Az apa nyugodtan állt, férfiasan, katonásan. Jó, egyszerű, nyílt-szemű ember. Négy évig volt háborúban, de látszik rajta, hogy a világok harca éppen nem dülta fel lelkét. A gondolat sem vájt mély barázdákat ezen a sima homlokon. A cidevant¹³⁹ főherceg megérdemli, hogy szeressék, mint embert. Csak ez a kitűnő Hock ne szeretné benne annyira a főherceget. Ez antipatikussá teszi. Kezdem benne utálni a hosszú beszéd alatt a Habsburgot, a vesztett csaták vezérét, aki ilyenkor is katonaruhában jelent meg, számos, ragyogó érmekkel a mellén. Ha én beszéltem volna hozzá, okvetlenül megemlítem, hogy csináltasson mielőbb civilt. És hogy be kell látnia, mily rossz úton tévelygett, midőn a katonaságban kereste a világ üdvét. (József nem igen tehet róla, őt úgy nevelték ebben a rossz udvari környezetben.)

Idegességem a mind hosszabbra nyúló beszéd alatt kezdett szemmel látható mozdulatokban kitörni. A merev adjutánsok haraggal nézték, hogy izgek-mozgok. Kerestem valakit, akivel észrevételemet közöljem. Végre meglelem a tömegben a legszimpatikusabb minisztert, a legmelegebbet és a legmegértőbbet: Kunfit.

Mondom neki:

— Hát lehet ezt túrni?

Mire ő, mert a beszéd még mindig tart tovább:

— Ezen csak úgy lehet segíteni, ha elkiáltjuk magunkat a beszéd végén: Éljen a köztársaság!

Na végre a beszédnek is vége. Éljen a köztársaság! — kiáltjuk Kunfival. — Éljen! Éljen! — kiáltják, de kissé félénken, kissé rekedten, kissé szórványosan utánunk.

Most az eskü következne. Megkérik a főherceget, hogy nevét mondja. A fiáét is.

139 Jobb napokat látott.

— Habsburgi József... Habsburgi József Ferenc — mondják.

Ezen is átestünk teljes nyugalomban. De a kapucinus-sírboltban bizonyára nagy nyugtalanság támadt.

Most az eskü után szépen glédában áll a férfias, derék, őrmesterképű Habsburg József és azt mondja, hogy még egy szava van. Aztán azt hallom: hogy amíg a szíve lüktet, addig ő a magyar népé. Ez nem érdekel. De annak igazán örültem, amikor a főherceg a múltra azt mondta: hogy elmúlt.

Jól figyeltem a főherceg szavára, kinek stílművészetéről annyit írtak az újságok. Azt mondta szóról szóra, hogy *a jövőben van az, ahol Magyarország nagysága és virága fog fakadni és hogy ez az ő szívének egyedüli vágya*. Meghatott a kis ügyefogyott mondat, melyet biztosan szép főhercegi rondítással ő maga fogalmazott s tanult be, hogy elmondja nekünk. Annyi katonával folytatott annyi kajánkodás után, mikor Habsburgi József katonásan meghajolt, hogy távozzék, igazán testvéri részvétellel tekintettem kék zubbonya fölött pirosuló izmos nyaka után.

Károlyi még most is megadta a főhercegnek, ami a főhercegé. Ő ceremóniás fekete kabátban jelent meg. Kunfi csak úgy kis überzieherben kísérte. Mondják, hogy a miniszterelnökség előtt Kunfit sokáig nem találták. S hogy Józsefnek sokáig kellett várnia a szocialistára. Azért ez jó!

Mialatt a Nemzeti Tanács konferenciája tovább folyik, megint csak nyílik az ajtó, és mivelhogy Pest az Pest marad, bekiáltott valaki :

— Nincs itt Habsburgi József?

Szombaton délben nálam ebédelt egy fiatalember, aki most Linder hadsegéde. Szintén a forradalom éjszakáján tűnt fel, de abban különbözött katonatanácsai társaitól, hogy derék ember. Ez a fiú elmondta nekem, hogy őt katonának tették meg, mert a család így határozta. És hogy ez így van a legtöbb aktív tisztnél. De ő már korán megértette, hogy a katonaság nem emberhez méltó foglalkozás. Hogy embert ölni nem szabad, s hogy a háborút undorral élte végig. Ennek a véleményének sokszor kifejezést adott és emiatt sok baja volt.

Mikor érezte a fegyelem bomlását, maga szervezte a katonatanácsokat, még pedig hólabda-szisztéma szerint küldözgetett lapokkal.

Velegyek a miniszterelnökségre, ahol Károlyi igen komoran azt mondja nekem:

— Minden nagyon rosszul áll. Majd egy óra múlva elmondhatok többet.

Megtudtam, hogy még mindig a katonatanácsok ügye az, mely őt annyira elkomorítja. Már megint ultimátummal és a város lövetésével fenyegetőznek. A matrózok monitorból fogják löni a Duna két partját.

Egy óra múlva megtudtam, hogy egyezséget kötöttünk a katonatanáccsal. A katonákat meghívják a minisztériumba, ahol kontraszignálják az aktákat. Ez a megálapodás.

Kunfival lemegyek a Nemzeti Tanácsba. Ekkor mondott le a Tanács a maga aktív részvételéről az ügyekben, átadván a kormánynak a hatalmat. Csak a kormány lemondása esetére biztosítja magának a Tanács egészen a nemzetgyűlésig a formális létezés jogát, s egyszersmind a halk ellenőrzést. Az exekució¹⁴⁰ természetesen és mindenképpen a minisztereké. Na, — velünk nincs annyi baj, mint a katonatanáccsal. Egyhangúan és simán megy a dolog. Kunfi mehet és Hock elé nyüzsgő felkészültek jöhetnek. A sok deputáció között, akik felkínálkoznak, stréberkednek, felesküsznek, csak a derék telefonista-lányokat említem meg, akiknek a Nemzeti Tanács és általában a forradalom köszönheti diadalát. Holmi törökverő Rozgonyi Cicelléknél külön helyet érdemelnek a magyar történelemben, mert ők még akkor csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz, — a sok egyetemi tanár meg miniszteri hivatalnoktól, meg bankártól nemes különbözésben — mikor a csatlakozás még ezeknek a rosszul fizetett szegénykékek állásukba, sőt életükbe kerülhetett volna. A telefonos kisasszonyok nemzeti ajándékot érdemelnek. Hadik boldog, zavartalan álma a forradalom éjszakáján, Lukachich tehetetlensége és a királyi és az összes karhatalmi parancsnokoké, minden, minden csakis az ő művük. [...]

Hatvany Lajos: Egy hónap története. In: Mindenki újakra készül. Szerkesztette: József Farkas. Bp., 1959. 251–254. p. (Eredetileg: Esztendő, 1918 december)

140 Végrehajtás, itt: végrehajtó hatalom.

Munkáselőadás az Operában

1919. február 9.

[...] A munkások sok ezre ostromolta meg a szakszervezeteket, amikor köztudomású lett, hogy február 9-én munkások részére előadást rendez a Magyar Nemzeti Operaház. Mindössze 1200 munkástársunk juthatott jegyhez. Amikor az operaházat — építetői — a főúri világ számára építették, a nép mélységes öntudatlanságának álmát aludta. Ki is gondolt volna arra, hogy a munkásosztály a mélységből felemelkedik a magasságba — és az operaművészet rajongója lesz. A népet kirekesztette a főúri oligarchia, elzárta előle a művészet kapuit és megnyitotta a nép számára a pálinkaméréseket, hogy a mélységes fertőből föl ne támadjon a nép öntudata. Amikor az operaházat építették, a magyarországi munkásmozgalom csecsemőkorát élte — és ma az Operaház a nép befogadására kicsi — megnőtt a nép öntudata. Az uralkodó osztály elzárta a tudományt a nép elől, hogy szörnyű helyzetére rá ne eszméljen, elzárta előle a művészetet, hogy állati igénytelenségben tartsa. A munkásmozgalom azonban halad a maga útján, nevelte a néptömegeket, és érettetette a művészet megértésére és szeretetére.

A munkásosztály emelkedő kultúrigényével számolni kell, meg kell előtte nyitni a művészet kapuit. A zene, az ének az ember érzelmi világán keresztül behatol az értelemben, nemessé teszi az emberi kedélyt. Az operaművészet népszerűsítésével kell megadni a munkásságnak is azt a lehetőséget, hogy az öröm és a fájdalom zenei kifejező eszközei útján saját énjük örömeit és fájdalmait kristályosan megérthesse és megérezze. Az emberi kultúra fejlődésének zászlaját a munkásság ragadja magához: az új zászlóvivő kultúrigényévé kell avatni a művészetet.

A munkáselőadás helyárai rendkívül mérsékeltek és emiatt „üzleti” szempontból nem fizetődik ki a munkáselőadás. Ha azonban gondoskodás történik arra, hogy nagyobb befogadóképességű Operaház építtessék, akkor a munkáselőadásokra az állam nem fizet rá. Addig is viselni kell az államnak a ráfizetést, mert a művészet népszerűsítése és a nép művészeti érzékének fejlesztése állami föladat

...

A Magyar Nemzeti Operaház első munkáselőadásán művésziproletárok élete, Puccini operája: a „Bohémélet” kerül színpadra. Az igazgatóság nagy egyszerűséggel karolja föl a munkáselőadás előkészítését, a művészek és a műszaki munkások nemes akarással a legjobbat, a legművészebbet kívánják nyújtani a munkásságnak, a munkáselőadást ünneppé akarják avatni. A munkásság kultúrigényének, művészszeretetének elismerését érzi ebben a nemes akarásban és annak a korszerű szellemnek fölébredését, amely a művészetet a nép szolgálatába kívánja állítani. [...]

Munkásmozgalom és kultúra. 1867–1945. Összeállította: Szilágyi János. Bp., 1979. 213. p. (Eredetileg: Népszava, 1919. február 9.)

Szerdahelyi Sándor emlékei a Tanácsköztársaságról

Visszaemlékezem a proletárdiktatúra kikiáltásának éjszakájára. Az Újvárosházán lezajlottak a munkástanács izgalmas vitái, s ahogy előre tudtuk, a munkáspártok megegyezését a munkástanács szentesítette. Kiállni a Szovjetunió oldalán, megteremteni a magyar tanácsköztársaságot. A feszült és kíváncsi várakozás hangulatában oszlott szét az ülés, s talán egyedül a Szovjetunióból hazatértek tudták a marsrutát, azt ami bekövetkezendő volt; a többiek azt gondolták, hogy amit az orosz nép végrehajtott, az nálunk sem kilátástalan vállalkozás. Mindazonáltal a hangulat komor volt, ahogy kiléptünk az éjszakai utcákba. Az utakon szerte szuronyos-puskás őrszemek; az megnyugtató volt, anarchikus elemek ne használhassák ki az átalakulás óráinak bizonytalanságait. És megnyugtató volt az is, hogy az utcai világítás változatlanul működött. Itt-ott az őrszemek igazoltattak bennünket, de ment a dolog simán. Persze mire a Chikagóig¹⁴¹ eljutottunk, már jelentkeztek nyugtalan elemek, akik nagy lövöldözést csaptak „szórakozásból” — így képzelték el a forradalmat. Az utcán siető lakosság az árnyékba húzódva osont előlük, úgy tudom azonban, nagyobb baj nem történt.

Azt hiszem, másnap reggel közölte a *Népszava* és a *Vörös Újság* Kun Béla rádióbeszélgetését Leninnel, a magyarországi átalakulásról; a közlemény sejtette, hogy szovjet csapatok vonulnak fel határainkra és állnak készen a védelemre új rendszerünkért.

A proletárdiktatúrában a 80-as tanács¹⁴² tagja lettem. Ez a testület afféle parlament szerepét töltötte be, de nekem sok szerep itt sem jutott. Szorgalmasan jelen voltam az üléseken, mert itt kísérhettem közvetlen figyelemmel az események alakulását. Bizony, az események alakulása nem volt kedvező. Az ország a gazdasági

141 A VII. kerületnek a Körút, Rákóczi és Thököly út, a Városliget, Damjanich utca, Király utca által határolt része.

142 A Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács 80 tagú Intéző Bizottsága.

lehetetlenülés állapotában volt. A falut megnyergelte az ellenforradalom, a városban nem volt sem nyersanyag, sem üzemanyag, csak némiképp normális ipari élet számára. Csak jellemzésül egy tény, amelyet a gyermekbaráti működésem körében kellett megismernem. Arról volt szó, hogy előkészítjük a gyermekek hűvösvölgyi nyaralását, vagyis azt, hogy napról napra kivisszük őket Hűvösvölgybe villamoson és este haza.

Nos tárgyaltunk a villamos-társaság megbízottjával, Sváb mérnökkel, aki kijelentette, hogy fölötte sajnálja, de nincs szén ezeknek a különjáratoknak az indítására. Minden erőfeszítésünk hiábavaló volt a ténnyel szemben.

Beszéltek ugyan arról, hogy a Hungária Szállóban, vezetőség főhadiszállásán fölötte jól élnek, ezt közvetlen tapasztalataink nem erősítették meg; a lakosság, különösen a fővárosban, nagyon rosszul volt ellátva. Csak jellemzésül említem, a proletárdiktatúra eleste után egy ébredő¹⁴³ villamoskalauz feljelentett engem, apósomat és sógornőmet, a szomszéd lakásban laktunk, följelentett azzal, hogy míg ő koplalt, mi tejes kenyeret ettünk habos kávéval. Erre minket lefogtak — mellékes, hogy az ügyészség később elejtette a vádat e gyerekes följelentés dolgában. A tény az volt, hogy már kopogott a szemünk a nap-nap után evett sós vízben főtt gerslitől és ünnep számba ment, amikor néhány szem paradicsommal együttfőzött, be nem rántott tök jutott az asztalra. Mindezt a munkásság elviselte volna egy jobb jövő kedvéért, de külső fegyveres nyomás egyre nagyobb feszültséget okozott; a parasztság ellenforradalmi megmozdulásai egyre több gondot okoztak a kormánynak. Ekkor következett egy hatalmas megmozdulás, szemben az antant nagy fegyveres fölkészültségével a határok mentén: megszületett a Vörös Hadsereg. A semmiből. Emlékszem amikor a csepeli munkások, a legkezdetlegesebben fel-fegyverkezve, rongyos ruháikban szemlére vonultak fel az Andrássy úton. Garbai Sándor¹⁴⁴ elnök előtt; ez a kezdet volt magva az új hadseregnek, amelynek zseniális parancsnoka, vezérkari főnökként: Stromfeld Aurél lett.

143 Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME): 1918-1919 fordulóján megalakult szélsőjobb-oldali szervezet.

144 Garbai Sándor (1879–1947) kőműves, szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezető. A tanácsköztársaság idején a Forradalmi Kormányzótanács elnöke.

Stromfeld hamarosan legendás alakká nőtte ki magát. Később a szociáldemokrata párthoz csatlakozott, s ekkor már személyes baráti viszonyban állottunk, s nemegyszer mutatta meg szárnyaló katonai fantáziáját a világpolitika akkori háborús eseményei, különösen a kínai események körül. A Vörös Hadsereggel nem volt baj, a vezérkari főnökkel sem, de nem volt titok, hogy a hadsereg vezetésében és alsóbb pozícióban majdnem nyíltan ellenforradalmi katonatisztek foglaltak helyet. Csak egy példát. Julier ezredesről nem szólok, Stromfeld helyetteséről; az egyik vezető tiszt sofőrje nem volt más, mint Héjjas Iván főhadnagy. Azután meglepő lehetett-e, hogy a román hadsereg, Horthy seregével együtt, s a szegedi kormány elsősorban pedig az antant észak-nyugati — érsekújvári — és déli, Jugoszláviában táborozó serege oly kitűnően volt informálva a magyar csapatok erejéről és mozdulatairól? Minderről sokat suttoztak az Újvárosházán, de nyíltan a gyanú s az aggodalom nem jelentkezett.

Az ügyekre, a Vörös Hadsereg hatalmas teljesítményei ellenére, sötét fátyol borult a kedélyekben. Egyszerűen az történt, hogy egyre kevesebben mertek bízni az ügy sikerében, és Kun Béla is csak annyit tudott mondani, engednünk kell, hogy egy talpalatnyi teret megtarthassunk, ahol lábunkat megvetjük. A május 1-jei ünnepség külsőségeiben ragyogó volt, de mindenki azon tűnődött, hogy azok a piros gömbök, amelyekkel az Andrássy úti szobrokat letakarták és a merész obeliszek, ezek a papírvázsonból készült gyenge anyagok, mily nehézségekkel voltak előtérmenthetőek. Meg kell hagyni, a budapesti májusi fölvonulás grandiózus volt; legalább félmillió ember vonult fel zászlódiszben. Egy zavaró mozzanat érintett: a Körút és Andrássy út sarkán volt az úgynevezett Lenin-fiúk kaszárnyája; ezek egyre kevésbé fértek el az új rend keretében, úgy, hogy a kommunista kormány oszlatta fel őket; ezen a palotán egy hatalmas markot ábrázolt a díszítő kép, a marok egy zöld kígyó torkát szorította, s a felirat körötte ez volt: Terror! Ez nem tetszett nekem. Ellenben annál megkapóbb volt a különböző művészi plakátok sokasága a falakon városzerte, ezek főképp az ellenforradalmi, sötétben bujkáló elemekre, másrészt a Vörös Hadsereg toborzó-akciójára hívták fel a figyelmet. Éppen a Köröndnél álltam, hogy figyeljem a felvonulást, amikor érdekes jelenet vált ki a változatos menetből. Egy sereg volt orosz hadifogoly menetelt fegyveresen, egy részük lovon, a Liget felé; ez nem tévesztette el propagatív hatását; nyomban utána egy annál furcsább, nevetést keltő kép következett: egy autó tetején ott ült virágok között — Fedák Sári, a maga teljes szőkeségében; a népszerű primadonna összes mosolyával diszelgett az autó tetején, előtte a bakon állt egy művész a ceruzával és a

rajztömbbel a kezében és hódolatos magatartással rajzolta órákon át a művésznőt, aki elsőnek sietett később az — ellenforradalmi táborba ... Az ily sziruposság nemigen illett a drámai hangulathoz. Estefelé förtelmes szélvihar támadt, ez elsodorta a dekorációkat, így a többi között ledöntött egy magas favázas obeliszket, s agyonütötte Páris Pál ismert újságírót. [...]

Visszaemlékezések 1919-ről. Válogatta, szerkesztette: Kende János és Sipos Péter. Bp., 1989. 136–138. p.

A Hadügyi Népbiztosság felhívása a Vörös Hadseregbe történő jelentkezésre

1919. április 20.

FELHÍVÁS

A budapesti forradalmi munkástanács 1919. évi április hó 19-én megtartott gyűlésén egyhangúlag hozott ama határozatának végrehajtására, hogy a kormányzótanács és munkás tanács fele, valamint az öszsmunkásság fele kimegy a frontra,¹⁴⁵ a kormányzótanács megbízásából a hadügyi népbiztosság a következőket rendeli el:

1./ A vörös hadseregbe belépő munkásság Újpesten, Rákospalotán, Kispesten, Pest-szentlőrincen, Soroksáron, Erzsébetfalván, Kossuthfalván, Törökfalván, Budafokon, Szigetszentmiklóson, Palota-Új-Falun, Rákosfalván, Mátyásföldön, Cinkotán lakóhelyeik Munkás Katona Tanácsánál, Budapesten pedig a falragaszokon közzétéendő lajstromozó helyeken jelentkeznek.

Jelentkezhetnek mindazok akik 18. életévüket betöltötték.

Jelentkezés naponta du. 4-től 9-ig.

2./Azoknak a gyároknak a munkásai ahol a gyár keretén belül képesek legalább egy egész századot (150 fővel) felállítani a gyári munkás tanácsoknál jelentkeznek, s ezek a jelentkezőket a központi városházán működő központi katonai nyilvántartásnak közvetlenül jelentik be. Részletes utasítások átvétele végett ezeknek a gyároknak munkástanácsai személyesen forduljanak a hadügyi népbiztosság 8-ik osztályához.

3./ A munkás és katona tanácsoknál, illetőleg a kerületi munkás és katona tanácsoknál jelentkezők lakásuk nyilvántartása mellett lajstromba vétetnek. A jelentkezők egyelőre katonai szolgálatra nem vonulnak be, hanem eddigi otthonaikban maradnak, és csakis az illető munkás és katona tanács részletes intézkedései szerint naponta néhány órára katonai kiképzetésük céljából egyesítettnek.

Minden elvtárs saját ruhájában gyakorol. Ezért neki a katonai szolgálatra való bevonulásának napjáig minden kiképzésben töltött óráért 3 korona ruhaközpontási díj jár.

145 A döntést a román hadsereg által indított támadás nyomán hozták.

4./ A kiképzett jelentkezőknek készen kell lenni arra, hogy minden pillanatban katonai szolgálatra behívatnak és haladéktalanul a frontra útba indítatnak. [...]

5./ A szocialista volt nem tényleges tisztek szintén lakóhelyük munkás és katona tanácsánál, illetőleg Budapesten a kerületi munkás és katona tanácsoknál jelentkeznek.

6./ A vörös hadseregbe már betoborzott, de szolgálat tételre eddig még be nem hívott elvtársak az 1. pontban megjelölt helyen nem jelentkeznek, hanem a toborzás alkalmával kapott utasítások szerint csapattestükhöz közvetlenül tartoznak bevonulni.

7./ A vörös vasas hadosztályba, a vörös vasúti ezredbe, a vörös repülő alakú-sokhoz való toborzás az eddig kiadott intézkedések szerint változatlanul tovább folyik.

A lovasság számára Budapest összes kerületeiből a Dózsa György laktanya (volt Ferenc József lovassági), a tüzérség számára pedig — szintén az összes kerületekből — az Engels (volt Vilmos Főherceg tüzérségi) laktanyában történik a toborzás. A tengerész dandárhoz jelentkezők a Falk Miksa utcai laktanyában vétetnek fel. A Duna őrséghez hivatásos tengerészek toborzása az Óbudai tengerész laktanya 72-es számú szobájában folyik.

Mindazok akik a volt közös vagy honvéd táviró alakulásoknál mint távirászok, távbeszélők, építők, műszeresek, stb. beosztva voltak Budapesten a táviró iskolákban jelentkezzenek (Üllői út 102. Lenin laktanya), a fényszórókhöz jelentkezők a fényszóró keret parancsnokságnál Székesfehérváron; a hídépítő zászlóaljhoz, motorcsónak és folyam akna osztághoz jelentkezők Budapest II. ker. Pálffy téri (volt Radetzky) laktanyában lesznek felvéve.

A Vörös Internationalis ezredbe jelentkezők Budapesten a Bebel (Kelenföldi) laktanyában a Vörös Vasas ezredbe jelentkezők a Liebknecht (a volt Nádor) laktanyában (I.Vár) lesznek felvéve még az Ausztriából származók a Jaures (Haller utca) laktanyában vétetnek fel.

Kelt, Budapest, 1919. április hó 20-án.

A hadügyi népbiztosság

BFL XVI.1.a. Budapest Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katona-tanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai.

Budapest munkástanácsának felhívása a vidéki direktóriumokhoz

1919 nyara

Budapest proletáriátusa, amely mindig a magyarországi munkásság osztályharcának élén haladt s ma egyik legkeményebb erőpróbáját éli át a magyarországi munkásuralom érdekében: a proletárszolidaritás, a proletárösszetartás nevében azzal a felhívással fordul a vidék minden ipari munkásához és földművesszegényéhez, a vidék minden direktóriumához, hogy támogassák nehéz küzdelmeiben.

Budapesten lüktet a forradalom szíve, a budapesti munkásság jár elől a frontokon, hogy vére hullásával szabadítsa fel az országot az idegen imperialisták uralma alól. És Budapesten nélkülöz a vidéken harcoló proletárkatona családjá és éheznek a falu számára ipari cikket készítő munkás, ugyanakkor, amikor kinn a falvakban bőven van még eledel.

A budapesti munkásság összeszedte már minden nélkülözhető készletét ipari cikkben, ruhában, cipőben, sóban, petróleumban, gyufában, stb., hogy azokat a falu rendelkezésére bocsátva, enyhítse a falunak ilyen irányú szükségleteit. Joggal elvárhatja ezután a budapesti munkásság, hogy most már viszont a falu minden nélkülözhető élelmét a főváros rendelkezésére fogja bocsátani.

Tudomásunk van róla, hogy az utóbbi időben a budapesti lakosoknak valóságos tömegei lepték el a vidéket, hogy ott élelmiszereket vásároljanak. Tudjuk azonban azt is, hogy ha voltak is ezek közt proletárok, a túlnyomó többség mégis a még mindig elrejtett pénzekkel rendelkező burzsoák, valamint az árdrágító üzérek soraiból kerültek ki, akik ilyenformán éppen a proletáriátus elől vonták el az élelmet. Kérjük tehát az összes vidéki direktóriumokat, szerezzenek érvényt minden rendelkezésükre álló eszközzel az élelmezési diktatórium tegnapelőtt megjelent rendeletének és akadályozzanak meg minden nem községükbeli lakost abban, hogy ott élelmiszert vásároljon. Ezzel szemben arra kérjük, szerezzenek meg minden nélkülözhető élelmet Budapest számára és tegyék lehetővé, segítsék elő azt, hogy az illetékes szervek minden élelmiszerfőlösleget szervezett módon hozhassanak fel a főváros proletáriátusa számára.

A nagy élelmiszerszükség nagyszabású tehermentesítő akciót is tett szükségessé, melynek célja a nyári hónapok tartamára vidékre költöztetni mindenkit, akit foglalkozása vagy megélhetése nem köt a fővároshoz. Számos budapesti fogja a jövő héten a vidéket felkeresni. Amikor ezt már most hozzuk tudomásukra a vidéki direktóriumoknak, arra kérjük őket, hogy ez elé ne gördítsenek akadályokat, hanem a legmesszebbmenő módon támogassák Budapest proletáriátusának ezt az akcióját.

A tőke elleni végső harcban testvéri szeretetben össze kell fognia a falu munkásságának a város proletáriátusával. A budapesti munkásság teljesítette és teljesíti a kötelességét: vérét ontja a frontokon az egész ország proletáriátusáért és munkájával, kitartásával, nélkülözésével védelmezi a proletárdiktatúrát idehaza. Szilárd meggyőződésünk, hogy ismerni fogja kötelességét a falu is, és nem fogja tétlenül tűrni, hogy a hősiezen és csodás elszántsággal küzdő magyar munkások feleségeit és gyermekeit az élelmiszerekben bővelkedő Magyarország fővárosában az éhség tegye tönkre.

Éljen a proletárdiktatúra!

Éljen a falu s a város testvéri összetartása!

Testvéri üdvözlettel:

A Budapesti Forradalmi Központi Munkás és
Katonatanács Elnöksége.

BFL XVI.1.a. Budapesti Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai. Gépelt fogalmazvány dátum és aláírás nélkül.

Tervezet a fővárosi lakosság egy részének vidékre telepítéséről

1919 nyara

BUDAPESTI FORRADALMI KÖZPONTI MUNKÁS ÉS KATONATANÁCS ELNÖKSÉGÉNEK

BUDAPEST

Budapest lakosságának száma, amely a háború kezdetekor 800.000 volt, jelenleg 1.800.000-re tehető. A szaporodás tehát négy év alatt, mintegy 1.000.000 tesz ki. Köztudomású, hogy a háború folyamán az építkezés pangott és az üzemek termelési képessége nem igen fokozódott. A lakosságnak ily nagy arányú hirtelen szaporodása, amely normális időben csak száz év múlva következhetett volna be, idézte elő főleg azt, hogy az élelmezési ellátás óriási nehézségekbe ütközik. Ennek súlya a következő 2 hónapban még hatványozottabb mértékben nehezedik reánk, és tekintettel arra, hogy az élelmezési anyagoknak olyan nagy arányú behozatala, amely a szükségletet kielégítené, szinte lehetetlen, hogy a katasztrófa elkerültesse, olyan módzat megoldása keresendő, amellyel az egyensúlyt ezen két hónap alatt is fenntartani lehet. Miután tehát kellő mennyiségű élelmiszert behozni nem lehet, feltétlenül szükséges, hogy a lakosság nem dolgozó része, különösen a 18 éven felüli férfiak oda szállíttassanak, ahol élelmezhetők. Így ezek ellátását is biztosítjuk és az itt maradottak élelmezése is könnyebben keresztül vihető.

A kitelepítettek egy része mezőgazdasági városokba, falvakba volna utalható, ahol a mezőgazdaságban, főleg a kertészetnél lennének felhasználhatók, más része pedig vidéki ipari városokban nyerhetne elhelyezést, ahol sok, jelenleg nem dolgozó ipari üzem van, és így főleg ruha, cipő és fehérnemű javítással lehetne őket foglalkoztatni. Az Alföldön, ahol nagyobb gyümölcs termelés mutatkozik, és ezt kosarak hiánya miatt leszedni és elszállítani szinte lehetetlen, nagyobb kosárfonó üzemek volnának létesítendőek.

Ezen munkálatok elvégzéséhez nagyobb szakismeret nem is kívántatik, mert a ruha, cipő és fehérnemű javítást beosztott műhelyvezetők tanítása mellett laikusok egy-két nap alatt elsajátíthatják. A mezőgazdasági és kertészeti munkálatokhoz be-

osztott egyének, ha csak kisegítő munkásokul a gaz és csalán felszedésére, és eltávolítására használtatnak is fel, a föld termőképességét, szakértők szerint legalább is 50%-kal fokozzák.

Az hogy ily kisegítő munkásokban nagy a hiány, mely körülményt igazolja az is, hogy a tolonházban lévő kényszermunkára ítélték közül próbaképpen jelenleg naponta 24 munkás adatik ki a VII. kertészeti hivatalnak, és ellenértéke fejében a kertészeti hivatal naponta 300 korona értékű salátát, sóskát, spenótot és főzeléknek való egyéb zöldséget szállít be, amivel 250 rabnak főzelékkel való ellátását eszközlik.

A vidéki direktóriumokkal előzetesen meg kell állapodni arra nézve, hogy egyes vidéki direktórium hány ilyen, a fővárosból kitelepítettet volna képes foglalkoztatni, tisztán ellátás fejében. S vidéki direktóriumok ezt már anyagi érdekből sem tagadhatják meg, mert rájuk nézve sokkal kevesebb teher volna a munkásoknak falvakba és mezőgazdaságba való elhelyezése és élelmezése, mint amennyi ellenértéket produkálna ezek kisegítő munkája. Az ipari városok sem kifogásolhatják azt, hogy ők a javító munkálatokkal foglalkozó egyéneket ellátni nem tudja, mert a parasztság lerongyolt ruhája, cipője és fehérműje javítása fejében, szívesen adna élelmiszert.

Ha már most tudjuk, hogy a vidéki direktóriumok, hány egyént tudnak elhelyezni, adva volna az a szám is, amennyi Budapestről kitelepíthető lenne. Szerintem ez több százezerre tehető, amihez hozzájárulna még az is, hogy a rendelet pusztá megjelenése folytán legalább százezren önként elhagynák a várost. A kitelepítendő egyén a meglévő készletéből két napra való élelmiszert vihetne magával, a készletek többi részét térítés ellenében tartozna a fővárosnak átadni, ahol ezt központi raktárba szállítanák és ebből az ittmaradó lakosság két hétig élelmezhető volna. Ezen két hét alatt ideje lenne a fővárosnak a további nehéz időkre újabb élelmiszert gyűjteni, mely feladat a megfogyatkozott lakossággal szemben kevesebb gondot róna rá.

A kitelepítés keresztülvitele oly módon volna eszközlendő, hogy a kerületi munkástanácsok kiküldöttei, esetleg más rendelkezésre álló hatósági közegekkel egyetemben utcák szerint beosztva megjelennek az egyes házakban, ahol a ház bizalmi férfiainak jelenlétében megállapítanák azok kilétét, akik munkátlanok.

Elsősorban veendőek azok, akik munkanélküli segílyt nem kapnak, tehát hanyagságból, kényelemszeretetből nem dolgoznak, és előbb sem dolgoztak és mint fogyasztó herék szerepelnek a főváros lakosságának létszámában, ezeket jelölnék

ki eltávolításra. Az eltávolítandók a nekik kikézsített rendelet szerint tartoznak a fővárost hét nap alatt elhagyni és a megjelölt helyre utazni. Ezek részére egy kék színű blanketta állítandó ki, melyre leendő tartózkodási helye és annak tartama fel-tüntetendő. Az államvasút tartozik a kijelölteket a megállapított helyre ingyen el-szállítani az ottani direktorium pedig átvenni, elhelyezni és foglalkoztatni. Ezen rendelkezés két évi hatállyal bírna, amelyek letelte után az illető lakásába vissza-térhet, és akkor ellátásának folytatásáról a központi munkástanács gondoskodnék. A távollét ideje alatt a távollevő lakásának megőrzése és sértetlen épségben való fenntartása súlyos felelősség mellett a ház bizalmi férfaira bíztnék.

Mindazok részére, akiknek itt tartózkodását a bizottság megengedi, egy piros színű tartózkodási engedély állíttatnék ki.

A házbizalmi és a házfelügyelő utasíttatnának, hogy Budapest és élelmezési körzetén belül bárhova csak annak beköltözése engedélyezhető, akik ilyen piros színű tartózkodási engedéllyel bírnak.

Ezen rendelkezés tökéletesen csak úgy volna elérhető, ha annak végrehajtásával a központi munkástanács egyik tagja rendkívüli hatáskörrel ruháztatnék fel, aki félretéve minden szentimentálistmust, azt radikálisan foganatosítaná, és ugyanezt a szerepet játszaná, mint az operációt végző orvos professzor, aki nem törődve a be-teg pillanatnyi fájdalmával a műtetet a beteg életének fenntartása érdekében kérlel-hetetlenül végrehajtja. Belátom, hogy ezen rendelkezés nagy mértékben drasztikus, a személyes szabadságot esetleg korlátozó intézkedés, de a proletárdik-tatúrának ott, ahol a lenni vagy nem lenni kérdésében kell határoznia, radikálisabb eszközök foganatosításától nem szabad idegenkednie.¹⁴⁶

BFL XVI.1.a. Budapest Főváros Forradalmi Központi Munkás- és Katona-tanácsa. Bogár Ignác elnökségi tag iratai. Gépelt fogalmazvány dátum és aláírás nélkül.

146 E meg nem valósult tervezet készítője ismeretlen.

Herczeg Ferenc emlékezései 1919-ről

[...] Mivel tudtam, hogy a mi diktátoraink milyen buzgón igyekeztek lemásolni az orosz mintát, s mivel azzal is tisztába voltam, hogy a Szovjetunióban nem zaklatják, inkább megbecsülik az írókat, nem gondoltam arra, hogy valami alkalmatlanságtól kell tartanom. Húsvét vasárnapján azonban, amikor esti lefekvéshez készültem, hirtelen átnyilallt agyamon a bizonyosság, hogy engem ezen az éjszakán le fognak tartóztatni.

Hogy honnan ütött belém ez a meggyőződés, nem tudom, de annyira biztos voltam a dolgomban, hogy előkészítettem viharvert turistaruhámat és hozzá való sötét színű selyemingét. Ugyanakkor megállapítottam magamban, ha az éjjel csakugyan értem jönnek, akkor igenis van előérzet!

Tizenegy órakor éjjel hangos asszonysírásra ébredtem. Az ágyam mellett állt a szobalány, és szipogva jelentette, hogy odalent fegyveres emberek döngetik az ajtót, de ő nem meri őket beereszteni. Magamra kaptam valami ruhát, lementem, és ajtót nyitottam.

Fekete bőrkabátos legény ugrott be az előszobába, és revolvert fogott a mellemnek. Feltűnt, hogy ez afféle mellényzsebbe való kis frommer, aminő olykor excentrikus hajlamú asszonyok tarsolyában található.

Még egy jól öltözött és jól táplált civilista jött az előszobába, az ajtó előtt pedig vöröskatona állott. Mivel a bőrkabátos még egyre a mellemen tartotta a játékpisztolyát, megkérdeztem nem látja-e, hogy fegyvertelen vagyok. Erre elvígyorodott és zsebre tette a frommert.

Ketten feljöttek a hálósobámba, és míg én felöltöztem, kutatva körülszaglászta. A civilista érdeklődött, hogy van-e revolverem. Megértettem, hogy bőrkabátos társának a miniatűr revolver helyett életnagyságút óhajt szerezni. Azonban nem lehettem szolgálatukra.

El kell egyébként ismernem, hogy éjjeli látogatóim tisztességesen, sőt udvariasan viselkedtek. A bőrkabátos például kezébe vette az asztalon heverő cigarettatárcám, megdicsérte, hogy „pompás darab”, és megint visszatette. A tárca, amivel egykor a Belvárosi Színház ajándékozott meg, nehéz arany volt. (Később, amikor a halálra ítélt terroristák arcképei megjelentek az újságokban, egy Bonyhádi nevű Lenin-fiúban az én bőrkabátosomra véltem ismerni.)

A polgári ruhás rendőrségi detektív volt. Azt hiszem, ha a Mars bolygóról jönnének borjúfejű hódítók, ők is számíthatnak a m. kir. államrendőrség szolgálatkészségére. A detektív egyébként megnyugtató, nem kell aggódnom, formáság az egész, csak egy rövid kihallgatáson kell átesnem, aztán ő maga hoz haza autón. Még az édesanyámhoz is bekopogtatott, hogy őt is megnyugtassa ... Persze tudta, hogy mindebből egy szó sem igaz, de kitapasztalta már, hogyan lehet gyorsan és simán előállítani a magyarokat. Mondhatnám: kéjgázzal dolgozott.

Autóval vittek a Markó utcába, ott előbb Kecskés elvtárs elszedte a bicskám és órámat, azután bevezettek a fő tárgyalási terembe, ahol az akkori Budapest előke-lőségeit találtam együtt. Politikusok, arisztokraták, egyetemi tanárok, nagykereskedők, nagybankárok. Némelyik az urak közül furcsán volt öltöztetve; például szmoking, alatta hálóing, a fején kockás utisapka, a mesztelen lábán piros papucs. Ezeket persze nem az én *édesmuftim*, hanem valami türelmetlenebb elvtárs húzta ki az ágyból.

A túszoikat¹⁴⁷ fegyveres proletárok őrizték, olyan vad forradalmár alakok, mint-ha csak a lármaharang jajgatására rohantak volna elő St. Antoine külvárosából. Volt köztük egy, az Goya gerilláira emlékeztetett, valószínűtlen kis púpos, egy keresztspók, mely szuronyos puskát hurcolt magával. Parancsnokuk egy bicikli-ruhás, Vilmos-képű ficsúr, aki saját fontosságának tudatában szaladgál, és ostobaságokat beszél. Mi különben az egész túszszedést hajlandók voltunk üres fontoskodásnak tekinteni, még nem tudtunk a két Hollánról,¹⁴⁸ akiket ugyanez éjszakán lőttek le és dobtak a Dunába.

147 A fővárosban a túszszedés 1919. április 19-én, a román támadás után kezdődött, végrehajtásában főszerepet játszott a Cserny-csoport. A Forradalmi Kormányzótanács az első frontgyőzelmek után, május 24-én elrendelte a túszo szabadon bocsátást.

148 Hollán Sándor nyugalmazott államtitkár és fia, ifj. Hollán Sándor.

Virradatig ott kellett a padokban ásítóznunk, mivel az a bizonyos elvtárs, aki további sorsunkkal rendelkezett, nem áldozta fel éjjeli pihenését. Végül megmondták, ki melyik cellába fog ülni. Engem ötödmagammal a hetes számúba kvartélyoztak, ahol tulajdonképpen két embernek volt helye. Mivel igen álmos voltam, rögtön ledőltem az egyik ágyra, és délig egyfolytában aludtam.

Az ebéd: savanyúkáposzta, hozzá kék kenyér. Nem sajtóhiba: csakugyan kék volt. Hogy mitől, azt nem tudom. Estefelé bejött a porkoláb, és rámkialtott: — Szedje össze a holmiját, aztán egy-kettő ki a folyosóra! — Ennek a derék embernek a beszédmódja teljesen alkalmazkodott már az őrizetére bízott útonállók stílusához.

Kimentem a folyosóra, ahol már vagy húsz túszer várakozott. Hosszú ácsorgás, majd szuronyos elvtársak komplikált hadműveletei után fegyveres négyszög közé fogtak minket, és kivezettek az utcára, ahol villamoskocsik vártak reánk. Olyan vigyázva bántak velünk, mintha nem is megszeppent burzsujok, hanem núbiai párducok volnánk.

A villamoskocsi a kőbányai gyűjtőfogházba szállított minket. Velünk párhuzamosan fekete luxus autó szaladt az úton, benne az a bizonyos elvtárs, aki a túszer szállítását vezényelte. És még valaki az autóban. Mert ha szép dolog negyven úriembert rettegésben tartani, az se utolsó dolog, a rettegett férfiú kebelbarátjának lenni! Némi rettegés neki is kijut! A kebelbarát amerikai magyar volt, otthon színházi ügynök és az Antibolsevista Liga buzgó tagja. Egypár hónappal Kun Béla szökése után visszajött magyar földre, akkor a margitszigeti felső vendéglőben láttam, vidám nőtársaság kíséretében.

A gyűjtőfogházban magánzárkába csuktak. Aminek igen megörültem, mert alig ismerek súlyosabb büntetést, mint állandóan idegen emberek közt lenni. A túszeren kívül voltak a fogházban *igazi* rabok, hogy úgy mondjam: *hivatásos fegyencek*, és be kell vallanom, ezekben kellemesen csalódtam. Olyasmit vártam, hogy kaján kárörömmel fogadnak minket, de ennek épp ellenkezője következett be: a fegyencek sajnálták a túszerket, és lehetőleg a kezökre jártak.

Nekem némi külön népszerűségem is volt, a fegyházi könyvtárban volt néhány a könyveim közül, és nem egy arc barátságos vigyorgásából megértettem, hogy nyájas olvasóval állok szemben.

Szerdán éjjel azzal keltett fel az őr, hogy kövessem az irodába, szabadlábra fog-
nak helyezni. Szerettem volna reggelig maradni, éjnek évadján mit is kezd az em-
ber Kőbányán? Csakhogy ez lehetetlen volt, újabb túszzállítmány érkezett, és
kellett a hely.

Az irodában László Jenő trónolt, a forradalmi törvényszékek politikai főmegbí-
zottja. Előbb *Az Est* kiadóhivatali tisztviselője volt; a diktatúra alkonyán fel fogják
akasztani.

Tudtomra adta, hogy szabad vagyok, és hozzátette: ezt Kunfi¹⁴⁹ népbiztos fára-
dozásának köszönhetem. Megleپő fordulat! Én ugyan a letartóztatásom után rö-
gön írtam Kunfinak, akit személyesen nem ismertem, a levelem azonban nem volt
olyan hangú, hogy attól valami kedvező fordulatot várhattam volna. Tulajdonkép-
pen azért írtam, hogy könnyítsek a mérgeimen. Azt kérdeztem a népbiztostól: a so-
kat emlegetett proletárkultúrát óhajtja-e szolgálni azzal, hogy kalitkában tartja az
írókat, mint a mátyásmadarakat?

László Jenő átadta nekem *Elbocsátó leveletem*. Odakünn a folyosón ezalatt
újabb túsok sorakoztak, köztük láttam az öreg Rákosi Jenőt, pléddel a vállán. A
foglyokat kísérő vörösörök közül egy jóképű fiú, a külsejével akár huszárkadét is
lehetett volna, hol van Szabados népbiztos,¹⁵⁰ melyik itt Szabados népbiztos? kiál-
tással beperdül az ajtón, és a lelkesedéstől kipirult arccal mondta:

— Népbiztos elvtárs, május 1-jére kérünk kétórai szabad burzsujgyilkolást!

A vöröskadét mellettem állott, és meg nem állhattam, hogy udvariasan oda ne
szóljak neki:

— Burzsujgyilkolásra most nagyszerű alkalom volna Debrecenben, a román
burzsujok megszállották a várost.

— A magyar burzsuj veszedelmesebb ellenség, mint a román! — vágott vissza a
kadét.

149 Kunfi Zsigmond (1879–1929) tanár, publicista, szociáldemokrata politikus.
1918-ban Károlyi Mihály kormányában munkaügyi, 1919 januárjától közoktatás-
ügyi miniszter. A tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos.

150 Szabados Sándor (1874–1938) újságíró, szociáldemokrata vezető, 1919-ben közok-
tatási népbiztos.

(A május 1-jei tömegmészárlás egyébként állandó vágyálma volt a proletár ifjúság lelkesebb részének.)

Szabados népbiztos, aki eddig ott kaszinózott a fogházirodában, a városba szállított az autóján. Sehogy sem tudtam elképzelni, ez a jámbor ember, aki finom műgyűjtő volt, hogyan került bele a forradalmi vezérkarba. Valószínűnek látszik, hogy rokonai alapon.

Másnap reggel Kunfi népbiztos autót küldött a Húvösvölgybe, hogy beszélni szeretne velem; az autóval egy szépen fésült gentryfiú jött, aki titkári szolgálatot teljesített mellette, mint azelőtt a minisztere mellett.

Kunfi előszobájában két, előkelő családból való ifjú hölgyet találtam; ők arra akarták használni a szabadság szellőjét, hogy bevitortázzanak a filmsztárok révébe.

A népbiztost akkor láttam életemben először. Azt mondta nekem: — Nem voltam Budapesten, mikor ön a túszok lajstromára került. A kormányzótanács tegnapi ülésén kezességet vállaltam, hogy nem fog semmiféle ellenforradalmi dologba keveredni, de *ígéretet nem kívánok öntől, tegyen, amit jónak lát.* Tulajdonképpen azért kértem magamhoz, hogy figyelmeztessen: ne aludjon otthon! Mi nem bírnunk a saját terrorista alakulatainkkal, úgy tudom, hogy azok közt különböző osto-ba proskripciók lajstromok keringenek, és lehet, hogy valamelyiken az ön neve is szerepel, mint Tisza István barátjáé. Tehát egyelőre ne aludjék otthon, és ha megtudná, hogy éjnek idején keresték, akkor szóljon nekem.

Kunfit nem láttam többet az életben, de ma is rokonszenvvel gondolok arra a férfirra, akinek én goromba levelet írtam, és aki válaszképpen kiszabadított a fogságból.

A népbiztostól elmentem a Markóba, hogy visszaköveteljem az aranyórámat, amit Kecskés elvtárs a bicskámval együtt elkobozott.

Az elvtárs végigböngészte könyveit, de az én órámnak sehol semmi nyoma.

De akkor megfogott egy vén börtönőr, és egy pinchelyiségbe vezetett, ahol egész boglyába hányva hevertek a Kecskés-féle paklik. Szerencsére a harmadik borítékon az én nevem állott, és én visszakaptam a holmimat.

A következő hetekben sűrűn látogattam az Otthon-körbe, nem egészen önzetlenül, mert egyike volt a kivételes helyeknek, ahol ebédet adtak az éhes magyarnak.

Az Otthonban megismerkedtem egy amerikai zsnalisztával, aki a misszió megbízásából néhány nappal ezelőtt Kun Bélánál járt, hogy az én szabadon bocsátásomat kérje. A Jenki kertelés nélkül elmondta, mit válaszolt előterjesztésére Kun Béla:

— H-et mi már tegnapelőtt szélnek eresztettük, a hűvösvölgyi villájában ül, és tovább írja rossz novelláit.

Otthon-béli íróársaim éltek az alkalommal, hogy rokonszenvükről biztosítsanak engem. Főleg két kollégám: B., a jeles regényíró és Sz., a kitűnő színműíró örült a szabadulásomnak. Sőt B. egy gyönyörű szőke Regália Médiát ajándékozott nekem. Éppen rá akartam gyűjtani, mikor Molnár Ferenc sápadt arccal hozzám lépett.

— Kérlek, ne szívd el ezt a szivart!

Gépiesen letettem az asztalra. Molnártól később megtudtam, hogy mikor azelőtt való napon kommunista előkelőségek fordultak meg a Körben, és az Otthon vezetői tiltakoztak az engem ért bánásmód ellen, a tiltakozásnak azért nem volt hatása, mert az említett két kollégám, a jeles regényíró és a kitűnő színműíró, kijelentették, hogy én csak megkaptam azt, amit régóta megérdemeltem.

Közös ösünk, Jubál mester jutott eszembe... de tudja-e a szíves olvasó, ki volt a bibliai Jubál? Mózes könyve szerint feltalálója a hegedülés és lantolás mesterségének. Egyébként egyenes ágon unokája Kainnak. Szóval: a költők, a regényírók csakúgy, mint a drámaírók, leszármazottjai annak a Kainnak, aki irigységből agyonverte édestestvérét. ...

A kerületi munkás- és katonatanácstól igazolványt kaptam, melynek értelmében az én hűvösvölgyi kis házam munkásháznak minősül, és korlátlan tulajdonomban marad. Ez igen kellemes újság volt.

Kevésbé örvendetes, hogy távollétemben a II. kerületi tanács, minden illetékeség nélkül kiszállt a lakásomba, és fegyverek után kutatott. Találtak is:

- a) egy díszruhához való magyar kardot, hamis türkizekkel;
- b) egy sárgaréz papírvágót, özláb markolattal;

c) egy buzogányt, melyet Vojnits Oszkár hozott a Csendes-óceánról. A buzogánynak fából volt a feje, körülbelül olyan veszedelmes a Tanácskormányra nézve, mint azok a furkósbotok, amelyeket falusi emberek a kalapjukkal együtt le szoktak rakni az ügyvéd előszobájában; *item*

d) két bádogalabárdot, puha fanyéllal; valamikor azért kellettek, hogy a kerevet fölé feszített török sátrat támogassák; a keleti molytenyészítő kiment a divatból, az alabárdokat beállították a spejzba, de ott sem játszhatták ki a II. kerületi tanács éberségét.

Mindezeket a fegyvereket felnyalábolták és magukkal vitték. Ez ellen nem volna kifogásom, de nagyon bántott, hogy elvitték a szép ezüstkosaras toledói pengét is, melyet Éva nagymama valamelyik ükapja viselt a hímzett frakkjához. A spádet sajnáltam, de bárhogyan is nyomoztam utána, nem tudtam többé ráakadni. Később hallottam, a megszálló románok rengeteg sok régi fegyvert hurcoltak el Budapestről, és lehet, hogy a toledói pengémmel szalonnát pirítanak valahol a Jalonica virányaiban.

A komoly fegyvereimet nem találták meg az elvtársak, azokat rábíztam egy rendőrből lett vöröskatonára, aki a diktatúra alkonyán pontosan hazaszállította megint.

Egyszer a román hadsereg vonult be az Andrássy úton.¹⁵¹ Pontosán úgy viselkedett, ahogyan Julier szerint Erdély megszállásakor: vérszemet a románok akkor kaptak, mikor azt tapasztalták, hogy nem találnak ellenállásra... A budapesti közönséggel azonban alig lehetett meg értetni, hogy nincs joga éljenezni és virágot szórni, a románok nem azért jöttek, hogy közös frontot alkossanak velünk Kun Béláék ellen, hanem hogy kiélvezzék győzelmüket. Miután kiszabadították a börtönökből a proletárdiktatúra itt rekedt barátait, komolyan hozzáláttak győztességük érvényesítéséhez, azaz hadiszákmány címén mindent elhurcoltak, ami megmozdítható volt. Legszívesebben a Lánchidat és a Gellért-hegyet is Bukarestbe szállították volna.

151 A román csapatok 1919. augusztus 4-én vonultak be Budapestre, és november 14-én hagyták el. Helyüket Horthy Nemzeti Hadserege foglalta el.

Az amerikai Bandholtz tábornok (ércszobra ott áll a Szabadság téren) mentett, ami menthető volt, hogy a Corvinák nem kerültek Bukarestbe, azt hiszem, az is az ő érdeme; a vitéz tábornok a mérgén, amellyel a román stratégia eltöltötte, egy haragos könyvvel enyhített.¹⁵²

Bandholtz Bukarestben is járt, és ott felpanaszolta a fosztogatásokat Mária királynénak, Nagy-Románia védőasszonyának. A Patróna olyasmivel válaszolt, hogy mégis jobb, ha azok az értékek az Amerikával szövetséges románok kezén vannak, mint ha meghagynák őket az ellenséges magyaroknál.

Mária királyné ereiben angol vér folyt, és bámulatos, mennyire sikerült új hazája erkölcsihez alkalmazkodnia.

A román főparancsnokság által elrendelt tízórai záróra következtében esténként úgyszólván vadászaloppban folyt a budapesti élet. Színházba még csak el lehetett menni, de a színház után vendéglői vacsorára már nem futotta az időből.

A parancsnokság egyébként elrendelte, hogy az összes színházakban a nézőtér első sora román tiszt urak számára rezerválandó. A katonatisztek ugyan nemigen jártak olyan színházba, ahol nem muzsikáltak, de az üres padosorok legalább a román győzelemre emlékeztették az emberiséget. [...]

Herczeg Ferenc emlékezései. Hűvösvölgy. Bp., 1993. 83–89. p.

152 Bandholtz, Harry Hill: Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra. Bp., 1993.

*A Budapesti I. kerületi Magyar Állami Tanítóképző Intézet
tanári karának 1919–1920. évi jegyzőkönyveiből*

Jegyzőkönyv

felvételre a budapesti áll. Tanítóképző tanár karának 1919. évi március hó [sic !] tartott rendes ülésén.

[...] 4. Igazgató előterjeszti az ifjúság beadványát, melyben az ifjúság megbízottai több irányú kérdéssel fordulnak a tanár karhoz:

A tanár kar határozata:

a.) a tanárkar nem zárkózik el az ifjúság azon kérése, illetőleg kívánsága elől, hogy a dohányzás az ifjúságnak megengedtesse; a maga részéről azonban atyailag tanácsolja, úgy a testileg fejletlenebbek, szervezetenleg gyöngébbek ezt ne vegyék igénybe; hasonlóképp kívánatosnak tartja, hogy részint higienikus szempontból, részint az intézeti rend szempontjából a dohányzás a szabadban történjék; s az ifjúság — mint egyebekben, úgy ebben is jó ízlésének adja tanújelét; az internátusi tanulók dohányzását a szülők beleegyezésétől kívánja függővé tenni;

b.) az internátusos tanulóknak a kimenőre vonatkozó engedély meghosszabbítása tárgyában kifejezett kívánságát illetőleg a tanárkar abban állapodik meg, hogy a kimenettel engedélyezett szabadidő a vasár és ünnepnap i ebédnek 12 1/2 órára való elhelyezésével, s a szabadidőnek du. 6 óráig való kiterjesztésével növeltesse;

c.) a tanítási óráknak egyhuzamban a délelőtti órákban való beosztása, tekintettel az órák nagy számára, didaktikai szempontból aggályosnak látszik ugyan, mindazonáltal tekintve azon valóban figyelemre méltó társadalmi, közlekedési okokat, melyek a jelenlegi rendkívüli viszonyok között méltánylást érdemelnek, a tanárkar ezen kívánságot is megfontolás tárgyává teszi, s felkéri az igazgatót, sziveskedjék az összes számba jöhető könnyítések figyelembevételével konkrét javaslatot tenni a tekintetben, nem lehetne-e a tanítási időnek a délelőttökre való korlátozásával legalább azt elérni, hogy a lehető legtöbb délután szabaddá váljék;

d.) a szociológiai ismeretek elsajátítása céljából tartandó előadás sorozatra a tanárkar a következő tárgyak kereteit találja legalkalmasabbnak:

α.) az alkotmánytani órák közül heti 1-órát; β. a közgazdaságtan óráit; γ. a gyakorlati tanításra szánt idő célszerűbb beosztásával nyerhető heti 2 órát; δ. ezenkívül minden tárgy keretében a szükségesnek vagy célszerűnek látszó vonatkozásokat; ε. végül alkalmoszerű előadások tartását.

Ez előadás-sorozatok anyagának összeállítására a tanárkar Lechnitzky Gyula tanárt kéri fel. [...]

6. Igazgató a megszállt területekről idemenekült tanulók felvétele tárgyában tesz előterjesztést;

a tanárkar helyeslőleg veszi tudomásul az igazgatónak ide vonatkozólag tett eb-beli előterjesztését, hogy a magukat szabályszerűen igazolt tanítók — ameddig a férőhely megengedi — felvételre ajánltassanak, illetőleg hogy nekik — a felvétel jóváhagyásáig is az előadások látogatása megengedtessek.

Jegyzőkönyv

felvételre a budapesti áll. Tanítóképző tanárkarának 1919. évi ápril. 11-én tartott ülésén.

1.) Elnök igazgató az ülést megnyitja, s jelenti, hogy a közoktatásügyi népbiz-tosságnak rövid úton vett rendelkezése alapján felszólította az intézet vallástanára-it, hogy a mai naptól kezdve tanításaikat szüntessék be.

Tudomásul van.

2.) Az elébbi ponttal kapcsolatban igazgató elismeréssel emlékszik meg az itte-ni vallástanárok működéséről, s kiemeli azt a kollegiális viszonyt, melyben a kü-lönböző vallás-felekezetekhez tartozó hittanárok úgy egymással, mint a tanártestü-lettel állottak.

A tanártestület a kebeléből kilépő vallástanárok egyénisége iránti kollegiális ér-zéssel vesz búcsút a távozó kartársaktól.

3.) Igazgató jelenti, hogy a közokt. népbiztosságnak rövid úton vett rendelkezé-se alapján az olasz nyelv tanítása intézetünkben a mai nappal megszűnik.

Tudomásul van; egyben a tanárkar — igazgató előterjesztése lapján — elisme-rőleg emlékezvén meg Naberschnig Rómeó tanár itteni működéséről, tőle is egyé-nisége iránti kollegiális érzéssel vesz búcsút.

4.) Igazgató jelenti, hogy azon tanulóknak, kik a vörös hadseregbe lépnek, a bizonyítvány ki lesz adható.

A tanárkar a jelentést tudomásul veszi s a rendes havi osztályozó kapcsán megállapítja a tanulók érdemjegyeit. [...]

Jegyzőkönyv

felvételre a budapesti I. ker. áll. tanítóképző-intézet tanártestületének 1919. ápr. hó 25-én tartott rendkívüli gyűlésén.

[...] 2. A vörös hadseregbe belépő katonák ügyét tárgyalva a testület a következő határozatot hozta

a.) 18 évnél fiatalabbak a Népbiztosság határozata szerint nem lehetnek a vörös hadsereg tagjai, s így ezeknek a bizonyítványai ki nem adhatók.

b.) A 18 évesnél idősebbek, ha a vörös hadseregbe jelentkeztek, bizonyítványukat csakis a behívó jegyük felmutatására kaphatják meg.

c.) Akik a behívójegyüket már megkapták, azoknak a bizonyítvány kiadható.

3. Elnök jelenti, hogy ő felajánlotta a kerületi munkástanácsnak a munkások részére tartandó ismeretterjesztő tanfolyamára az intézet felszerelését és a tanári kar munkáját. Ezen tanfolyam munkarendjét a tanártestület javaslatára a kerületi munkástanács fogja majd jóváhagyni. A tanártestület propozíciója lenne:

- 1.) analfabéta tanfolyam
- 2.) fogalmazás és helyesírás
- 3.) szépírás
- 4.) gyakorlati számolás
- 5.) német írás

Ismeretterjesztő előadások.

- 6.) Az ember táplálkozása
(:Anyagforgalom:)
- 7.) Politika
(:A kommunista társadalom:)
- 8.) Természettudományi
(:Az ember származása:)

A tanártestület tudomásul veszi az elnök előterjesztését.

Jegyzőkönyv

felvétellett a budapesti áll. tanítóképző-intézet tanárkarának 1919. ápr. 30-án tartott rendes ülésén. [...]

6.) Igazgató jelenti, hogy a máj. 1-i ünneplés alkalmára az ifjúság iskolai ünnepre készült; minthogy azonban a szakszervezetek együttes felvonulásban állapodtak meg, az ifjúság saját szakszervezetében, a tanárkar pedig a lakóhelyük szerint kijelölt helyen gyülekezve vesz részt a máj. elsejei ünnepen.

Hozzájárulással tudomásul van.

Jegyzőkönyv

felvétellett a budapesti áll. tanítóképző-intézet tantestületének 1919. május 28-án tartott ülésén.

1. Vezető az ülést megnyitja.

2. Vezető jelenti, hogy e hó elején megnyílt az I. ker. munkástanács közmív. osztályának intézkedéséből a munkásképző tanfolyamnak két tagozata:

a.) az analfabéták tanfolyama, tanító: Drozdy Gyula,

b.) az elemi ismeretek tanfolyama, tanítói: Quint József (egészségtan), Sztankó Béla (magyar helyesírás), Horvay Ede (német írás), Snasel Ferenc (számтан), Gregus Pál (embertan), Lechnitzky Gyula (társadalomtan), Klaudy Gyula (szépírás).

Tudomásul van. A tanárkar a jövő iskolai évben a középfokú tanfolyam megnyitását is kívánatosnak és lehetőnek tartja; erre nézve egy későbbi tanácskozmányon tárgyalni óhajt, melynek során az is megfontolás tárgyává volna tehető, miként lehetne a tanfolyamokat a tanítói szakképzéssel kapcsolatba hozni.

3. Vezető ismerteti a kerületi munkástanács kebelében alkotott közművelődési osztály szakosztályainak s az iskolabizottságoknak szervezetét, s jelenti, hogy az intézet részéről Quint József, ki egyben intézőbizottsági tag is, a tanítóképzési és szabadoktatási, Sztankó Béla a szabadoktatási osztályokba nyert meghívást; az iskolabizottságnak pedig Quint József és Lechnitzky Gyula direktórium tagok a tagjai;

Ezzel kapcsolatban jelenti, hogy az intézet tanárkara az intézet direktóriumának tanítói tagjaiul Quint József vezetőt, Sztankó Béla és Lechnitzky Gyula tanítókat küldötte ki.

4. Quint József vezető a katonai tanfolyam bevezetéséről tesz jelentést. Tudomásul van.

A tanárkar megállapítja, hogy ezen tanfolyam hallgatói általában gyöngébb előmenetelt tanúsítottak; szükségesnek véli, hogy a tanfolyamnak a rendkívüli viszonyok okozta megrövidítése által eléállott hiányok pótlására annak idején póttanfolyam szerveztessék.

5. A tanárkar a rendes tanulók előhaladását s magaviseletét illetőleg megbeszélést tart. Ez eszmecsere alapján az a kívánság nyer kifejezést, hogy a jövő évi munkarend ekként volna megállapítandó, hogy a tanulók heti 30 órás rendes, órarendszerű elfoglaltsággal legyenek ellátva, ehhez járulna még heti 8 órás szeminárium-szerű elfoglaltatás, melyből 4 óra adatnék a tanulók szabad választására.

Jegyzőkönyv

felvétel a budapesti I. ker. áll. tanítóképző tantestületének 1919. évi július hó 7-én tartott ülésén.

1.) Quint József vezető az ülést megnyitja.

Megnyitó beszédében megemlékezik arról, hogy intézetünk ez évben fennállásának 50. évfordulójához ért; üdvözlő szavakkal említi fel, hogy az intézet legrégebb tanítótestületének tagjai közül Gyertyánffy István, Wéber Ede, Kun Alajos érdemekben gazdag működés után ma is élvezik a nyugalmi évek pihenését. Kegyelettel emlékezik meg a tanítótestület elhunyt tagjairól; meleg szavakkal emlékezik meg a háborúban fogságba esett Nagy Ferenc tanítóról s kegyeletes visszaemlékezéssel idézi fel az elesett nevelők és tanítójelöltek emlékét.

Intézetünk ez évben adta ki az 1000. tanítói oklevelet, amennyiben a múlt isk. év végéig kiadott 870 oklevélhez ez évben 220 oklevél járult.

Behatóan ismerteti az elmúlt év történetét s méltatja azt a nagy átalakulást melyet ezen isk. év hozott létre s melyben a tanulókat a régi világból az újba átvinni a tanítótestület a legjobb igyekezettel törekedett. [...]

A tanulók létszáma a következő volt:

Az I. osztályt 46

A II. " 45

A III. " 135

A IV. " 223

Az iskolai évet 349 tanuló

végezte. Szemlét tartva az intézet épületbeli és tanszerbeli felszerelése felett, megállapítja, hogy az épületben és bútorokban esett romlások javítására nagyobb költség kérelmezésére lett szükség; a kert rendbentartása céljából mulhatatlanul szükség volna kertészre, vagy legalább egy állandó kerti munkásra, s ebben az irányban a tanulók szabad délutánjait is részben felhasználhatónak vélné.

Az intézet külső rendjének fenntartását rendkívül nehézzé tette az állandó alkalmazottak hiánya; az intézet régibb, derék alkalmazottjának Horváth Istvánnak ki-nevezése örvendetes tény ugyan, de egymagában ő sem képes mindazon munkálatok végzésére, melyek a nagy iskolai épület kifogástalan rendben tartásához nélkülözhetetlenek.

A tanítási eszközök s szertári felszerelések állományában gyarapodás történt a könyvtárt illetőleg, szociológiai könyvek beszerzésével, a kert új gazdasági eszközökkel szereltetett föl, s gyarapodott a fizikai és zenei szertár is.

Az internátusban, mely eredetileg 60 tanulóra volt szánva — állandóan 100-nál több tanuló nyert elhelyezést. A rendkívüli körülmények teljesen magyarázzák ugyan a létszám e jelentékeny emelkedéseit, de ez a nagy létszám mindenestre az elhelyezés célszerűségének s az internátusi nevelésnek is csak rovására van. Kívánatos, hogy a jövő iskolai évben az internátusbeli normális létszám helyreállítassék.

A tanulók élelmezése — a rendkívüli viszonyok okozta nehézségek között is fennakadás nélkül, rendben történt, s teljesen kielégítő volt. Ezt illetőleg a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg Drozdy Gyula köztartásvezető és özv. Kostiálik Istvánné működéséről, kik fáradhatatlan buzgalommal küzdöttek le az élelmezés körében általán tudott nehézségeket. [...]

A tanulók segélyezési ügyeit ismertetve, megállapítja a vezető, hogy az ifjúsági segélyegylet 475 kor. segélyt adott ki, az alapító levelek s általában az értékpapírokba fektetett tőke nem kamatozott. — Nagymérvű segélyben részesültek azonban tanulóink az intézeten kívül, a tanulói segélyek által. Ezt örvendetes tényként konstatálva feltétlenül kívánatosnak látszik azonban, hogy jövőben bármily címen, s bárhonnan nyerjenek segélyt a tanulók, ez a segélyezés az intézet vezetőségének tudomására hozassék.

A tanulók nevelési és tanulmányi ügyeinek részletes rajzát adja a vezető. Ismerteti és méltatja azokat a vezető eszméket, melyek ez isk. évben uralkodó gondolatokká váltak; ide vonatkozólag úgy tapasztalta, hogy a tantestület minden egyes tagja igyekezett a tanulóiban szilárd erkölcsi meggyőződést meggyökereztetni.

E nevelői munka közben nehézségek is támadtak. A tanulók között megalakult bizalmi rendszer általában nem bizonyosodott alkalmas nevelői tényezőnek; a tanári karra itt az a feladat hárul, hogy a legnagyobb szeretettel, de egyúttal valódi pedagógiai fegyelmezővel érlelje meg a serdülő ifjakat az önkormányzat és önnevelés nehéz munkájára, s itt örvendetes tényként említi meg, hogy a tanulói bizalmi rendszert a napokban éppen a Közoktatásügyi Népbiztosság is megszüntetendőnek rendelte el. [...]

A képesítő vizsgálatok eredményeként a vizgálóbizottság 219 oklevelet adott ki; a vizsgálatot tevők között rendes tanulóink kielégítő eredménnyel vizgáztak; gyöngé volt az eredmény a tanfolyamot végzett katona-tanulóknál, kikkel szemben nem is lehetett a normális viszonyok között végzetek szerinti mértéket alkalmazni; igen kitűntek általános képzettségükkel, fegyelmezett gondolkodásmódjukkal, intelligenciájukkal az érettségi vizsgálat alapján jelentkezettek, kiknél csupán némely gyakorlati tárgybéli előképzettségük hagyott fenn némi kívánni valókat (gyakorlati tanítás, zene, rajz, szlőjd, természettudományi praktikumok).

Az itt szerzett tapasztalatok irányzékot a szervezendő és minden tekintetben kívánatosnak látszó póttanfolyamok létesítésére nézve.

Ily póttanfolyamok lehetnének időről-időre szervezhetőek oly rendes tanulók részére, kik tanulmányaikat az isk. év folyamán hosszabb időre megszakítani voltak kénytelenek.

Akik valamely osztályt, vagy éppen osztályokat rövidebb tartamú tanfolyamon végeztek, annyi évre volnának berendelendők, ahány osztályt tanfolyamszerűleg végeztek.

Az érettségi vizsgálat alapján képesítést nyert tanítójelöltek részére — főként a gyakorlati tárgyakban való jártasság megszerezhetőse végett — nyári (szünidei) póttanfolyamok volnának rendszeresítendőek.

Az ismétlő iskola az isk. évben is a szokott keretekben s módon működött.

Május és június hónapok folyamán munkástanfolyam létesítettett, melyen a tanítótestület tagjai közül Quint J., Snasel J., Horvay E., Sztankó B., Klaudy Gy., Drozdy Gy., Lechnitzky Gyula, Gregus Pál tanítottak, illetőleg tartottak előadásokat. Kívánatosnak látszik e tanfolyamok az ősszel megismételtesenek, s megfontolás és megvitatás tárgyává volna teendő, hogy miként lehetne ezt a hasznos intézményt a tanítójelöltek pedagógiai kiképzésének szolgálatába állítani.

A vezetőtanító előterjesztései kapcsán a tárgyalási anyagul kínálkozó pontoknál élénk eszmecsere fejlődött ki; e hozzászólások eredményeként: a tanítótestület tudomásul véve a vezető előterjesztését, felfogásával mindenben egyetértve, eléadott kívánságait magáénak tekinti, magáévá teszi, konkrét javaslataihoz mindenben hozzájárul. [...]

1919/20. iskolai év

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképzőintézet tanári testületének f. évi augusztus 25-én, du. tartott rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató két fontos rendeletet terjeszt elő. — Egyik a 164.542/1919.sz. Vkm-i¹⁵³ rendelet, mely foglalkozik a jövő iskolai év megnyitásával és a tanulók újbóli osztályozásával. E rendelet alapján intézetünkben a beiratkozás ideje aug. 30. A tanítások kezdése szept. 1. A tanulóknak osztályzatokkal ellátott szabályszerű osztálybizonyítvánnyal való ellátása pedig a leggyorsabban történik meg, mert annak idején szabályszerű tanári értekezleten a szabályoknak megfelelőleg is osztályoztunk. A magántanulókkal szemben is u.e. eljárás alkalmazandó. A márc. 21-e utáni magánvizsgálati engedélyek alapján vizsgáztak ügyét a tanári testület revízió alá veszi. A márc. 21-e után kiadott okleveleket és végbizonyítványokat e

153 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

rendelet érvényteleníti. Ezek helyett az érdekeltek közül A) azok, kik a IV. évfolyamot rendszeresen bevégezték, egy zárhelyi tanítási tervezetet készítenek (magyar ny., tört., földr., v. alkotmánytanból) és ennek alapján tanítanak. Az oklevélbe bevezetendő osztályzatokat a vizsgálóbizottság értekezleten állapítja meg. B) Azok, kik az intézetet az iskolai év befejezése előtt hagyták el, vagy mint katonatanfolyam hallgatói márc. 21-e után szükségoklevelet kaptak, szabályszerű befejező képesítő vizsgálatot kötelesek tenni. C) kik márc. 21. után nyertek oklevelet és a tanítóképző két utolsó évfolyamát katonai tanfolyamon végezték, póttanfolyam végzésére kötelezettek. D) Érettségi különbözet alapján vizsgázottak okleveleik kiadhatása tárgyában a Vkm. kérvény alapján egyenként intézkedik.

A másik fontos rendelet a 103265/1919. számú, amely a proletárdiktatúra után beállott rendszerváltozással kapcsolatban szükséges intézkedések megtételével foglalkozik. — Intézkedik a proletárdiktatúra alatt tett kinevezések, alkalmazások, beosztások, kiküldetések vagy egyéb megbízások dolgával. — További intézkedésig szabadságotlagnak, kik vezetői állást vagy oly megbízásokat vállaltak, amelyek a proletárdiktatúra tényleges támogatásának és szolgálatának ismérveit tüntetik fel. — A tantestület előtti öngazolásnak kívánván helyet engedni elrendeli, hogy minden állami intézet tanári testülete válasszon kebeléből egy négytagú bizottságot, mely az igazgató elnökletével nemcsak az alább említettekben vétkes, de az összes tanerőknek 1918. okt. 31-től kezdődőleg magatartását és cselekményeit nemzeti és erkölcsi szempontból vizsgálat alá veszi, hogy a tanári testület megítélésére előkészítse azt a kérdést, ki és mennyire részes a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában. A testület által terheltnak talált tanárok további intézkedésig szabadságotlagnak tekintendők.

E rendelettel kapcsolatosan az értekezlet megbeszélés tárgyává teszi azt, vajon voltak-e kebelében olyanok, kik vezetői állást vagy oly megbízást vállaltak, mellyel a proletárdiktatúrát ténylegesen támogatták és szolgálták.

Elnöklő igazgató az elhangzott vélemények alapján konstatálja, hogy ilyenek a tanári testület kebelében nem voltak! Lechnitzky Gyula kartárs egy Budapesten rendezett előadóképző tanfolyamon részt vett ugyan, és ennek elvégzése után Győrben tanítói átképző tanfolyamot vezetett július 10-től aug. 3-ig, és ezen Szocializmus és kultúra címen előadássorozatot tartott. Saját kijelentése szerint azonban előadásainak agitacionális iránya nem volt, s így a tanári testület őt agitátornak nem mondhatja. A tanári testület előtti öngazolásnak kívánván helyet adni, az ő ügyét a megalakítandó négyes bizottság elé utasítja.

A tanári testület ezek után a négyes bizottságot megalakítandó — titkos szavazással Snasel Ferenc, Ligárt Mihály, Sztankó Béla és Sztepankó Albert kartársakat választja meg (10, 7, 6, 6 szavazattal) tagjaiul. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképző intézet tanári testületének f. évi augusztus 27-én du. tartott folytatólagos rendes értekezletéről. [...]

Az osztályzásokkal kapcsolatban a múlt értekezlet határozata alapján a tanártestület az annak idején vörös katonáknak belépett növendékek felvételi és segélyezési ügyét veszi tárgyalás alá. A tanári értekezlet szükségesnek találja különösen annak megvizsgálását, hogy egyes volt növendékeink, kik tanulmányaikat intézetünkben folytatni akarják, hol és milyen alakulásban voltak, nem mentek-e át olyan körülményeken, melyek hatása alatt nemcsak nem volnának a tanítói pályára alkalmasak, hanem jelenlétükkel még többi társaiknak szellemét és felfogását is rontanák. — A legtöbben ugyan kényszerhatás alatt kerültek a vörös hadseregbe, de ott a legvegyesebb hatásoknak voltak egyesek kitéve. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker.-i áll. el. isk.-i tanítóképzőintézet tanári testületének f. évi augusztus 29-én tartott folytatólagos, rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató bejelenti, hogy az összehívott értekezlet tárgya a 103.265/1919. sz. vkm-i rend. alapján a tanári testület kebeléből megválasztott négytagú bizottság működésének előterjesztése és a tanári testületnek azon kérdésben való ítélete, hogy a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában ki és mennyire részes? [...]

E megválasztott négytagú bizottság az igazgató elnökletével megvizsgálván az intézet valamennyi tanárának 1918. okt. 31-től kezdődőleg magatartását és cselekményeit, elsősorban Lechnitzky Gyula ügyét tette vizsgálat tárgyává. E négytagú bizottság elnökeként igazgató közli, hogy Lechnitzky Gyula iskolai működésében semmiféle konkrét bizonyítékokat, adatokat nem találtak, melyek alapján működését nemzetietlennek vagy erkölcsi szempontból kifogásoltnak mondhatták volna, illetve részesnek a proletárdiktatúra előkészítésében és annak szolgálatában. Mindnyájan úgy érzik azonban, hogy itteni működésében felmerülhetnek olyan mozzanatok, melyek a tanári testület harmonikus működését megzavarhatják, és a növendékeknek a tanácsköztársaság előtti gondolkozásra és fegyelemre való

visszavezetésében gátló körülményként szerepelhetnének. Ezért nem tarja kívánatosnak, hogy az új iskolai évben megkezdett munkában részt vegyen, noha egyéni munkájának erejét, tudása értékét a kartársak kétségbe nem vonják. Minthogy Lechnitzky Gyula közben szabadságolását kérte, indítványozza, hogy a tanári értekezlet ezen előterjesztést fogadja el.

A tanári értekezlet egyes tagjai ezen közlés folyamán tevéen meg egyes észrevételeiket és megjegyzéseiket, elnöklő igazgató előterjesztése a tanári értekezlet véleményével is találkozván - azt a magáévá teszi.

Elnöklő igazgató egyben még bejelenti, hogy a négytagú bizottság e rendelet értelmében megvizsgálta az intézet többi tanárának a magatartását is, de azokkal szemben terhelő adat nem merült fel. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker-i áll. el. isk-i tanítóképzőintézet tanári testületének 1919. augusztus hó 29-én tartott értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató megnyitván az értekezletet, rövid visszapillantást vet az elmúlt időre. — A háború öt évi, hosszú vérzése után nagy reményekkel kezdtük meg az elmúlt tanévet. De kezdődött a forradalmak és a terror korszaka, melyből az intézetnek közvetlenül is kijutott, mert a legvérengzőbb terroristák három hétig itt tartózkodtak. — Ezek az idegsorvasztó állapotok egy csodás elmélyülést eredményeztek mégis, mely hatalmasabban mint valaha serkent bennünket cselekvésekre, tettekre. Letiport országunknak becsületos magyar tanítókat nevelni és növelni bennük az összetartást! Egyetértőleg dolgozni, az eszményeinket követve: erkölcsileg megjavítani az embereket és nemzeti jó tulajdonait kifejleszteni! — Társadalmi nevelésünknek egysége a nemzet legyen, munkánk a nemzetnevelés, melynek elméletét hirdeti tíz éven át dr. Imre Sándor, ki sorainkból emelkedett fel a közoktatásügyünk vezetői állásába.

Ezen munkánk kezdekör méltán üdvözljük őt azon kívánságunkkal, hogy a magyar nemzet megerősítésében minél több sikere legyen. — Küzdjünk a magyarság jövőjéért! Ezen feladat gondolatával nyitja meg az 1919/20. tanév első értekezletét. [...]

A munkarend alapján az új tanév szept. 1-én reggel 8-kor kezdődik igazgatói megnyitó beszéddel. Az orvosi vizsgálat lefolytatása után pedig de. 10-kor kezdődik a tanítás egyelőre ideiglenes órarend alapján. — Amíg az intézet nagyobb részét az alakuló határrendőrség tartja elfoglalva, addig a budapesti illetőségű bentlakásra felvettek is szüleiknél (hozzátartozóiknál) laknak, a többi bentlakó pedig az országos tanítói árva házban nyer ideiglenes elhelyezést (Alkotás utcában).

A tanításokra rendelkezésre áll négy tanterem és a zeneterem. Tekintettel a nagy tankönyvhiányra az előadottak gondolatmenetének jegyzését az értekezlet megengedi, csak jegyzet készítés ne legyen ebből. Az iskola rendjének biztosítására pedig az órarenddel kapcsolatosan a tanárok beosztatnak óráközi felügyeletre. [...]

Jegyzőkönyv

Felvétetett a budapesti I. kerületi áll. el. népiskolai tanítóképző-intézet tanári testületének 1919. nov. 19-én tartott módszeres értekezletéről. [...]

Elnök felolvassa a VKM 182.311-1919.sz. körrendeletét a nemzeti irányú nevelésről. Ezzel kapcsolatban előterjesztést tesz a körrendelet elveinek a tanítóképzőben való megvalósítási módjáról, midőn hangsúlyozza, hogy minden tanárnak, minden órán tervszerűleg ki kell emelnie a nemzeti és hazafias vonatkozásokat, s a további nemzeti irányú tanításunknak első nagyobb megnyilatkozására már most is szükség lenne, ezért azt indítványozza, hogy a jövő héten mindennap egy-egy órán az egész ifjúság s az egész tanári testület jelenlétében speciális magyar vonatkozású, lelkesítő és buzdító előadásokat tartsanak a testület arra vállalkozó tagjai a saját szakjaik köréből.

Molnár Oszkár a rendeletben hangsúlyozott nemzeti nevelés eszközeinek közelebbi megállapítását tartja szükségesnek.

Frank Antal örömmel látja a nemzetnevelés eszméjének nagyobb felkarolását, melybe minden nevelési elvet egyesíteni lehet, s vállalkozik az előadássorozatban a nemzet nevelés fogalmának kifejtésére.

Ligárt Mihály a hazafias és erkölcsös nevelés eddigi fogyatékoságának okát abban látja, hogy a nemzeti tárgyak aránylag kevés óraszámban szerepelnek úgy a tanítóképzőben, mint a gyakorló iskolában. Az előadássorozatokon kívül kívánatosnak tartja még azt, hogy tárgyankint programszerűen meg kellene állapítaniok az egyes szaktanároknak a nemzeti nevelés eszközeit, s ezen terveket időről-időre a tanári testület elé terjeszteniök további megbeszélés céljából.

Jaloveczky Péter egy ünnepi előadást tart kívánatosnak, indítványozza továbbá, hogy a mostanában nagy számban megjelenő hazafias és művészies plakátokat szerezzék be az intézet is, mert azoknak a folyosókon való kiragasztásuk útján is hathatunk az ifjúság hazafias érzésére.

Lados József az előadássorozat egyik előnyét abban látja, hogy ezeknél a tanmenet nem köti meg kezünket, s a további feladatok megoldásáig ezen keretek között is szolgálhatjuk a nemzeti nevelés eszméit.

Elnök a részletekre nézve a következő gondolatkörök kidolgozására s előadására kéri a testület tagjait:

- 1.) A tanítóképzés, a tanító s a tanítónövendék mai feladatai.
- 2.) A nemzetnevelés eszméje.
- 3.) A magyar irodalom s művészet értékei.
- 4.) A magyarok múltjának tanulságai.
- 5.) A magyar föld.
- 6.) Gazdasági feladataink.
- 7.) A magyar természeti szépségek és sajátosságok.
- 8.) A népiskola magyarrá tétele.
- 9.) Nagy embereinkről. [...]

A tanári testület Elnöknek az említett körrelethez fűzött indítványára a következőkben foglalja össze határozatát:

1.) A tanári testület arra vállalkozó tagjai sorozatos előadásokat tartanak, akik közül a jövő héten a következők kerülnek sorra: hétfőn Quint József igazgató, kedden Frank Antal, szerdán Szmétana József, csütörtökön Snasel Ferenc, pénteken Tscheik Ernő és szombaton Ligárt Mihály.

2.) Minden tárgy tanításában kiemelendők a nemzeti jövő szempontjából fontos tényezők.

3.) Ebből a szempontból minden nevelői ténykedésünk, tanterv, tanmenet és tankönyv átvizsgálendő, s a nemzeti érzés ápolására a tanításban felhasználható mozzanatok megbeszélése továbbra is a tanári értekezletek tárgyát képezik.

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker. áll. el. isk-i tanítóképzőintézet tanári testületének 1920. január 29-én megtartott rendes értekezletéről. [...]

Elnöklő igazgató megnyitván az értekezletet, fájdalmas megdöbbenéssel utal azokra a súlyos, úgynevezett békefeltételekre, melyekkel Apponyi Albertünk visszatért hazánkba¹⁵⁴. Szükségesnek tartotta e megsemmisítő feltételeket, azok következményeit hétfőn reggel nyomban megismertetni növendékeinkkel azzal a felhívással, hogy határainkat átmenetileg az erőszak ugyan összeszoríthatja, de Magyarországunk egységét soha fel nem adjuk. A fiatalság érzéseinek kifejezést adandó, egy ünnepély tartását határozta el, amely ma de. folyt le, bizonyságául annak, hogy tanévünk történetében ez egy oly emelkedett pillanat volt, amikor ismét kifejezésre jutott ifjúságunkkal szívben-lélekben való együttlétünk! Amellett az ünnepély megrendezésében is oly sikerült és ügyes volt, hogy egész testületünk nevében is csak a dicséret hangján emlékezhetik meg ifjúságunkról. Az ünnep pedig megerősít bennünket azon szent elhatározásunkban, hogy a régi, egységes, teljesen ép Magyarországunkért fogunk tovább is dolgozni, elszakíthatatlan egységében tanítjuk, és ennek követésére neveljük tanítványainkat.

Az értekezlet egyhangúlag elhatározza, hogy felirattal fordul minisztériumunkhoz azzal, hogy bármit hozzon is számunkra az erőszak, tanterv, utasítás a jövőben is csak az egységes, egész Magyarországot taníttassa. [...]

Jegyzőkönyv

a budapesti I. ker. áll. népisk. tanítóképzőintézet tanártestületének 1920. évi február 4-én tartott üléséről.

I.) Elnök megállapítja, hogy a jelen gyűlés első pontja a tanítói és tanári pályára menők kiválogatásának kérdése. Egyetemes érdek, hogy a magyar tanító, tanár ne csak józan, értelmes ember legyen, de legyen erkölcsi és nemzeti szempontból is kiváló. Távol van tőlünk az, hogy a tanári pályákra menők felvételének módját bíráljuk, mégis rá kell mutatnunk arra, hogy úgy a polgári iskolai tanárképző főiskolára, mint az Apponyi kollégiumba történő felvételeknél egyoldalúan a jelentkezők értelmi foka, tanulmányi haladása jön számításba. Vajon nem fontosabb-e a tanítói pályára lépésnél az erkölcsi és nemzeti arravalóság? Ezért javasolja a következő-

154 A gróf Apponyi Albert vezette magyar küldöttség 1920. január 15-én vette át hivatalosan a békefeltételeket tartalmazó okmányt a párizsi békekonferencián.

ket: 1) intézetünk pályázati hirdetésében felkérjük a középiskolai, polgáriskolai, stb. igazgatókat, hogy a felvételért folyamodó tanulók okmányaihoz csatoljanak a tanulók erkölcsi és nemzeti értékelését tartalmazó tanártestületi véleményt; 2) küldjünk átiratot a Pedagógiumba, amelyben kijelentjük, hogy jövőben az intézetünkben oda folyamodókról erkölcsi és nemzeti véleményt csatolunk, s az elbírálásnál kérjük annak figyelembevételét; egyúttal kérjük a főiskolát, hogy az Apponyi-kollégiumba való felvételeknél hasonló szempontokat szíveskedjék alkalmazni; 3) intézetünk a közoktatásügyi miniszter úrhoz felterjesztést, [sic!] hogy ezt az eljárást egyetemessé tenni kegyeskedjék.

A tanártestület elnök előterjesztéseit elfogadja. [...] ¹⁵⁵

BFL VIII.130.a. Budapesti XII. ker. M. Kir. Áll. Fiúliceum és Tanítóképző Intézet iratai. Jegyzőkönyvek. 22. kötet.

155 A miniszter Quint József igazgató felterjesztését a Tanító- és Tanítónőképző Intézetek Királyi Szakfelügyelői Hivatalának adta ki véleményezésre. Wagner János szakfelügyelő elismerte, hogy „a beadványt tevőt a legnemesebb intenció vezeti”, ugyanakkor rámutatott, hogy a tanulók erkölcsi magaviseletét a tantestület a magaviseletből adott osztályzattal bírálja el, a 10-14 éves korú gyerekek hazafias érzése pedig „még nagyon is irányítható, nevelhető, és alig vállalhatja egy testület az egyénre ily súlyosan kiható kérdésben felelősséget arra, hogy a tanulót nemzeti érzülete miatt a tanítói pályára disqualifikálja ... az esetleges hazafiatlan viselkedés már az erkölcsi magaviselet rovatban elbíráltatik. A ki tüntetésekben részt vesz, zászlót, cimert meggyaláz, nem kaphat viseletből kielégítő osztályzatot, de az ilyet ki szokták különben is zárnai az iskolából.” Hozzáfüzi, hogy az egyedüli biztos óvintézkedés „nemzeti szempontból” az lenne, ha nemzetiségi tanulókat egyáltalán nem vennének fel tanítóképzőbe, ez azonban bel- és külpolitikai szempontból szóba sem jöhet. A minisztériumban ennek alapján a tanítóképző felterjesztését „ad acta” tették. Ld. MOL K 502. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Tanítóképző és óvónőképző intézetekre vonatkozó iratok. 1920-5-13954.

*Horthy Miklós fővezér válasza Bódy Tivadar polgármesternek
a nemzeti hadsereg bevonulása alkalmával a Gellért szálló előtt
mondott üdvözlő beszédére*

1919. november 16.

Polgármester Úr! Szívből köszönöm szíves üdvözlő szavait! Mondhatom, nem vagyok abban a lelki állapotban, hogy e percben megszokott frázisokat használjak, igazságérzetem azt parancsolja, hogy minden kertelés nélkül azt mondjam, amit e percben érzek. Mikor még távol voltunk innen, és csak remény sugara pislogott lelkünkben, akkor — kimondom — gyűlöltük és átkoztuk Budapestet, mert nem azokat láttuk benne, akik szenvedtek, akik mártírok lettek, hanem az országnak itt összefolyt piszkát. Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost: ez a város megtagadta ezeréves múltját ez a város sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit, és vörös rongyokba öltözött. Ez a város börtönbe vetette, kiüldözte a hazából annak legjobbjait és egy év alatt elpredálta összes javainkat. De minél jobban közeledtünk, annál jobban leolvadt szívünkről a jég és készek vagyunk megbocsátani. Megbocsátunk akkor, hogy ha ez a megtévelyedett város visszatér megint hazájához, szívéből, lelkéből szeretni fogja a rögöt, amelyben őseink csontjai porladoznak, szeretni azt a rögöt, amelyet veritékes homlokkal munkálnak falusi testvéreink, szeretni a koronát, a dupla keresztet. Katonáim, miután földjeikről betakarították Isten áldását, fegyvert vettek a kezükbe, hogy rendet teremtsenek itt e hazában. Ezek a kezek nyitva állanak testvéri kézszorításra, de büntetni is tudnak, ha kell. Meg vagyok győződve róla, azaz úgy remélem, hogy erre nem fog sor kerülni, hanem ellenkezőleg, akik bűnösöknek érzik magukat, megtérnek, és hatványozott erővel segítenek, egy nemzeti erényekben tündöklő Budapest felépítésében. A mártírokat, az itt sokat szenvedett véreinket meleg szeretettel öleljük szívünkhöz.

Források Budapest Múltjából. III. kötet. Források Budapest Történetéhez 1919–1945. Szerkesztette: Szekeres József. Budapest Főváros Levéltára, Bp., 1972. 21. p.

***Budapest hivatása a nemzetközi kereskedelemben.
A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata***

1920 december

A vesztett háborút követő teljes gazdasági összeomlás s az ország területének kegyetlen, életheletőségeinket veszélyeztető megcsönkítése minden súlyos következményével együtt sem volt képes a nemzet lelkében elnyomni a *jobb jövő, s gazdasági fellendülés reményét*. Belső forradalmak, bolsevizmus, román megszállás szenvedéseit átélve, mélyen érezzük a győztes hatalmak kíméletlensége által teremtett helyzet tarthatatlanságát, de tudatában vagyunk politikai hivatásunknak, s gazdasági jelentőségünknek.

Földrajzi fekvésünk egy évezreden át megszabta politikai feladatainkat, s a nemzetközi gazdasági élet fejlődésével megállapította *gazdasági hivatásunkat*, kereskedelmünk és közlekedésünk irányát az iparos Nyugat és a nyerstermelő Kelet között. Ugyanez áll természetesen az ország fővárosára, Budapestre, mely centrális fekvésénél, a hegy és vízrajzi szempontból egyaránt egységes ország szívében, legfontosabb vízi útunk s vasútvonalaink középpontjában mindenkor az egész ország gazdasági életét tükröztette vissza.

Már a középkorban a Duna völgye közvetítette Kelet és Nyugat forgalmát. Pest és Buda mindig főpiaca volt az ország belső nyersterményeinek, és Bécs árumegállító joga dacára is fontos csomópontja a nemzetközi kereskedelemnek is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia keretében a nemzetközi kereskedelmi közvetítés feladatát gazdasági megkötöttségünk folytán nem tudtuk oly mértékben megoldani, amint azt gazdasági fejlődésünk érdekei megkívánták. Kereskedelmi forgalmunk túlnyomó részben Ausztriával bonyolódott le. Kereskedelmi mérlegünk adatai szerint (1912) behozatalunk 73%-a jutott Ausztriára, s kivitelünk 76%-a Ausztriába irányult. Viszont a szerződéses vámterület összkiviteléből csupán 16,94%-ot vittünk a vámkülföldre. Ausztriával a szabad forgalom, kifelé a Monarchia védővamos politikája megnehezítette a vámkülfölddel, különösen a Balkán- államokkal való gazdasági forgalmunkat, ami kifejezést nyert a háború előtti években kereskedelmi, fizetési, s általában egész gazdasági mérlegünk növekvő passzivitásában. Közvetlen forgalmunk Ausztrián kívül csupán Szerbiával

és Romániával volt, amelyekkel vámpolitikai viszonyunk a gazdasági elzárkózás következményeként nem volt kielégítő. Németország elzárkózván a mi nyereszterményeink elől, mi ugyanezt a védelmet kelet felé voltunk kénytelenek gyakorolni. Ilyképp elválasztva a nagy nyugati fogyasztó piacoktól, s elzárkózva a keleti államok elől, túlnyomó mérvben Ausztriára voltunk utalva, mely a közvetítés vezérszerepét, s annak hasznát magának tartotta fenn. Kiviteli cikkeink nagy része mint osztrák áru jutott a vámkülföldre, s így a világforgalomban való közvetlen részvételünk korlátozott volt, mert a nyugati államok és a Balkán, valamint Oroszország és az Adria közötti forgalom zömét Bécs bonyolította le.

Budapestnek szerencsés földrajzi fekvésénél fogva Európa bármely gazdasági kialakulásában vezető szerephez kell jutnia, mint ahogy a közép-európai gazdasági koncepció megvalósulása esetére mint a *Berlin-Bagdad* út fontos állomása nézett fokozott gazdasági jelentőségnek elébe. Viszont most, midőn a háború kimenetele az Entente hatalmak gazdasági fölénye előtt tárta fel a kapukat, látjuk a hatalmak hol egyikének, hol másikának felénk forduló intenzív gazdasági érdeklődését, mely képes volt az öt év alatt izzó ellenséges érzéseket máról holnapra elfeledtetni.

Gazdasági program

Gazdasági önrendelkezési jogunk visszanyerése óta a gazdasági válságból való kibontakozás egyik vezérgondolata az ország és Budapest központi fekvésének kihasználása és a *nemzetközi kereskedelem közvetítésére irányuló gazdasági program megvalósítása*.

Mert szerencsés földrajzi elhelyezkedésünk, s az ennek nyomán felénk forduló érdeklődés részünkre *csak lehetőséget* jelent, melynek megvalósítása céltudatos nehéz erőkifejtést, komoly és produktív gazdasági munkát igényel. Mindenekelőtt pedig előfeltétele e törekvések sikerének oly gazdaságpolitika, mely Budapestnek nemzetközi kereskedelmi gócponttá való fejlesztését minden rendelkezésre álló eszközzel elősegíti.

Tudatában kell lennünk annak, hogy az Ausztriával való gazdasági közösség alól való felszabadulásunk után végre abba a helyzetbe kerültünk, mikor önálló külkereskedelmi politikánk elveit lefektetnünk, és forgalmunknak a világkereskedelmi forgalomba való bekapcsolását biztosítani kell oly módon, hogy új gazdasá-

gi helyzetünk igényeit felismerve, kereskedelmünk nagyarányú kifejlődését új alapokon biztosítsuk.

Vámpolitikánk, s általában kereskedelmi politikánk olyan legyen, amely a keleti országokban a magyar ipar és kereskedelemnek, ezzel az országnak, s Budapestnek biztosítja a vezető szerepet.

Meggyőződésünk, hogy a békeszerződés *ratifikálása* korántsem jelenti a területi integritás elvéről való lemondásunkat, s az egyedüli lehetősége annak, hogy a szomszédos államokkal kiépítendő gazdasági szerződések révén megnyíljon a gazdasági forgalom a megszállott területekkel. Mielőbb helyreállítandó a megszállott területekkel az a szoros kereskedelmi kapcsolat, mely az összetartás érzésének ébrentartásával és az érdekkölcsönösség természetes alapjának kimélyítésével az önkényesen megállapított politikai határokon át is szerves egésszé kovácsolja a gazdaságilag egymásra utalt területeket. A gazdasági izoláció s a gyűlölet gazdaságpolitikájának tartóssága jóvá nem tehető károkat okoz, ezért a békeszerződés rendelkezéseinek végrehajtásával s az azokon túlmenő gazdasági kedvezmények biztosításával, a kereskedelmi szerződések megkötésével sürgősen be kell lépni a világkereskedelmi forgalomba.

Kiindulási tételünk, hogy *Budapest ipara, kereskedelme és fogyasztása csak úgy, mint az ország megcsonkított területe nem nélkülözheti a megszállott területek nyersanyagát, terményeit, fogyasztási piacait*. A vasérchiány vas- és fémiparunkat veszélyezteti, faállományunk 84%-a, fűrésztelepeink 30%-a, széntermelésünk 50%-a, pamut- és fonóiparunk 89%-a, pamutszövőiparunk, valamint cukorgyáraink 60%-a, posztógyártásunk 93%-a, papírgyártásunk 99%-a, vas- és acélgyártásunk 60%-a, szeszgyáraink 52%-a, konzervgyáraink 63%-a, üvegyártásunk 68%-a a megszállott területre esik. Malomiparunk a legfontosabb alimentáló¹⁵⁶ területeket veszítette el, stb. Csonkamagyarország ezek nélkül meg nem élhet, mert a külföldre lévén utalva, nem képezhet oly zárt gazdasági egységet, minő pl. az Osztrák-Magyar Monarchia vámterülete volt.

Budapest hatalmas vonzó erejével az ország nagyiparának erős központja. Amíg a magyar birodalom népességének 4,22%-a jutott a fővárosra, addig a gyári jellegű ipartelepnek 20,3%-a, munkások 24%-a, a motorikus lóerő 21,8%-a, a kifizetett munkabérek 33,7%-a esett Budapestre, mely egyrészt a kereskedelem és hitelélet központja, s a közlekedési vonalak csomópontja lévén, másrésztől

156 Ellátó.

fogyasztókat és munkáskereteket biztosítva az iparnak, a vállalatok versenyképességét, a gyors anyagbeszerzést, áruelhelyezést, s ezzel az üzem sikerét biztosítani tudta. (Gyáripari üzem- és munkásstatistika 1919)

Budapest összes áruforgalma az egész ország áruforgalmának 13%-át tette ki. (1912) Budapestre esett ugyanez évben az ország vasúti áruforgalmának 11%-a, a folyamhajtási áruforgalomnak 49%-a, tehát az ország egész folyamhajtási forgalmának fele.

Figyelembe veendő, hogy a hazai iparnak Budapestre összpontosított hányadát 22,7%-ra emeli a főváros környékén meghonosodott ipar (116 ipartelep 1910-ben). Az ipar és forgalom Budapest népességének több, mint 64%-át tartja fenn, több mint félmillió embert (ipar 41,7, kereskedelem 14,2, közlekedés 8,2). Bár mint fent említettük, a közös vámterület mellett Ausztria gazdasági túlsúlya gátolta a magyar gazdasági érdekek teljes érvényesülését, és e közösség nemcsak politikai, de gazdasági téren is a Budapestet megillető nagy hivatást Bécsnek játszotta át, mégis Budapest gazdasági fejlődése az utolsó évtizedekben rendkívül örvendetes volt. Lakosságának száma meghaladja az egy milliót. Az iparúzők száma 1890-től 1910-ig 104.966-ról 218.068-ra emelkedett, s így megkétszereződött, a kereskedők száma ugyanezen időszakban 28.196-ról 64.881-re, csaknem háromszorosára szaporodott.

A háború utolsó éve, valamint a forradalom, a bolsevizmus és román megszállás ideje érthetőleg a legsúlyosabb *gazdasági depresszió* képét mutatják. Az üzletnyitások száma, mely 1911-ben 7419 volt, 1918-ban 6027-re, 1919-ben 4334-re csökkent.

A legjobban jellemzi a gazdasági visszafejlődést az áruforgalom sivár képe: Budapest összes áruforgalma volt ezer métermázsákban:

	behozatal	kivitel
1910	72.994	33.302
1911	86.683	35.133
1912	80.333	33.686
1918	47.529	17.985
1919	23.959	8.050
1920. jan.–okt.	28.987	8.584

Az árubehozatal a békeforgalom egyharmadára, a kivitel, mely az ipari termelés képét is mutatja, a háború előtti forgalom negyedére csökkent. Ha figyelembe vesszük még a lakosság számának jelentékeny növekedését, képet alkothatunk a

produktív gazdasági munka csökkenéséről, s ezzel kapcsolatban a munkanélküliség növekedéséről.

E folyamat megállítása, a főváros gazdasági helyreállítása és fellendítése politikai, gazdasági és szociális szempontból országos létérdek. [...]

Intenzív nemzetközi kereskedelem alapfeltétele a belső kereskedelem szabad mozgása és fejlesztése. Maximális árak, az ezzel járó költséges jegyrendszer, központok, monopóliumok, privilegizált szövetkezetek, szindikátusok és beszerzési csoportok, a hivatásos kereskedelem kikapcsolásával és a forgalom bürokratizálásával nem teremthetnek kedvező talajt a nemzetközi kereskedelemre. Sem a hivatalos árpolitika, sem az árvizsgáló bizottságok, sem az uzsorabíróságok, sem a botbüntetés nem képesek megszüntetni a lánckereskedelmet, sem a csempészt, mert ezek az áruhiány, a kötött forgalom és a rossz valuta tünetei. A drágaság tünetkezelése pedig annál eredménytelenebb, minél erőszakosabb, és annál erőszakosabb, minél eredménytelenebb. E szomorú circulus vitiosusból egyetlen kivezető út van: *a szabad kereskedelem biztosítása*. [...]

Mindaddig, amíg a külkerkedelem és átmeneti forgalom mai, a magyar mezőgazdasági és ipari termelést, valamint kereskedelmet egyaránt sújtó korlátozásai hatályban vannak, addig Budapest (s az egész ország) nem felelhet meg a nemzetközi közvetítő kereskedelem terén reá háruuló feladatainak. A legsürgősebb feladat ezért — a béke ratifikálása alapján a szomszéd államokkal, valamint a többi állammal, megfelelő kereskedelmi és forgalmi szerződések megkötése, elzárkózás helyett a szabad forgalom és kereskedelem biztosítása, ez úton nemzetközi piacaink visszaszerzése, s újak meghódítása.

A megszállott területek kereskedői nem csupán jól felfogott gazdasági érdekekben, de ezen túlmenőleg nemzeti érzésből is szívesebben fogják felkeresni Budapestet, mint Bécset, vagy Prágát. Hiszen természetes, hogy a közvetlen kereskedelmi összeköttetések felvételével a pozsonyi, kassai, nagyváradai, temesvári, kolozsvári, szabadkai, stb. magyar kereskedők sietve fogják Budapestet felkeresni, hogy régi összeköttetéseiket újból felvegyék. [...]

Mezőgazdasági terményeink ilyképp nyugat felé, iparcikkeink pedig a Balkán felé gyorsan és könnyen lesznek értékesíthetők, s éppen a nemzetközi kereskedelem szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bír, hogy a balkáni országok ellátására már régen berendezkedett kereskedelmünk külföldi tranzitó árukat is könnyen adhasson majd el a balkáni kereskedőknek, akik a már megszokott budapesti piacot nagyobb kerülő, költség és fáradság nélkül kereshetik fel.

Mindezeknek előfeltétele természetesen a közvetlen kereskedelmi összeköttetéseknek sürgős felvétele. Gazdasági életünk mérhetetlen károkat szenved azáltal, hogy ez összeköttetések még mai napig sincsenek meg, és minden nap, mellyel a nemzetközi forgalomba való bekapcsolódásunk késik, növeli az elvesztett relációk visszaszerzésének nehézségeit, mert mint már említettük, szomszédaink mindent megtesznek Magyarország kikapcsolásának állandósítása céljából. [...]

Közlekedési téren is a legfőbb igyekezetünknek oda kell irányulnia, hogy jelenlegi elszigeteltségünkéből kikerüljünk, s ezért legsürgősebb teendő a szomszédos, valamint a többi államokkal a vasúti, hajózási és postai egyezmények megkötése, a személy- és az áruforgalom felvétele.

Budapest és Magyarország kikapcsolódása a nemzetközi forgalomból természetesen elsősorban a veszített háború, forradalmak, bolsevizmus, s az ezt követő trianoni békeszerződés szomorú következménye, mely szerződés Magyarországnak a centrális földrajzi fekvésében rejlő természetes előnyeit azáltal csökkentette, hogy a tőlünk elszakított területeken keresztül közvetlen érintkezést biztosított oly népeknek, amelyek ezelőtt csakis Magyarország területén keresztül bonyolíthatták le forgalmukat. Ebből a szempontból legérzékenyebben sújtja Magyarországot Jugoszlávia megalakulása, mely országnak közvetlen határai lévén Olaszországgal és Ausztriával, a nyugat felé való forgalomban közvetítésünkre nincs szüksége. Pedig éppen Jugoszlávia legfőbb alkotó részének, a volt Szerbiának csaknem teljes külkereskedelmi forgalma azelőtt Magyarországon keresztül bonyolítottatódott le. Hasonlóképpen Ukrajnának a nyugat felé lebonyolódó kereskedelmi forgalma Csehszlovákián keresztül haladva, szintén elkerülheti hazánk megmaradt területét.

Ismerjük az utódállamok ama törekvését, hogy Magyarországot és így Budapestet is minden lehető eszköz felhasználásával kikapcsolják a nemzetközi forgalomból. Különösen a csehek igyekeznek Pozsonyt nemzetközi tranzitó kereskedelmi gócponttá fejleszteni a pozsonyi kereskedelmi kikötő, megfelelő közraktárak, rakpartok építésével, a dunai forgalom emelésével, s a békeszerződésben biztosított jogokat kihasználva, a pozsony-fiumei vasútvonal tervezett igénybevételével. A csehek elsorangú vonallá fejlesztették a pozsony-lundenburgi vonalat, s így a kettősvágányú összeköttetés Brünn-Prága felé biztosítva van. Tervezik a Duna-Vág-csatorna kiépítését, Pozsonyban nemzetközi keleti vásár szervezését, mely célra a cseh kormány öt millió sokolt szavazott meg, a nagyobb cseh pénzintézetek pedig 10 millió cseh koronát biztosítottak. Szervezik a pozsonyi árutörszédét, fejlesztik a vasúti átrakodó forgalmat, cseh bankok, ipari és kereskedelmi

vállalatok özönlik el a várost, támogatják az ott leteleplő német vállalatokat, stb. Jelentékeny szerep jut *Kassának* is, melyen keresztül a német-román forgalom bonyolítottatik le.

A román-magyar vasúti összeköttetések szünetelvé, *Románia* nyugati forgalmát ma teljesen Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia bonyolítják le. A román-magyar vasúti forgalom megindulásával azonban Magyarország előnye ismét érvényre fog jutni, mert Romániának igen nagy kerülőt kell tennie, ha Nyugat felé irányuló forgalmát hazánk megkerülésével akarja lebonyolítani. Ausztriának, épp úgy, mint Romániának kölcsönös érdeke a Magyarországon átmenő forgalom megindítása és fejlesztése, ami a legutóbbi magyar-osztrák kereskedelempolitikai tárgyalások során éppen Ausztria részéről hivatalosan is kifejezést nyert.

A Jugoszlávián és Cseh-Szlovákián át vezető megkerülő vasútvonalak csekély teljesítőképessége, valamint a hosszabb szállítási úttal járó nagyobb költségek miatt a Budapesten keresztül vezető vasúti és hajózási vonalak a jövőben is nélkülözhetetlenek Romániára nézve, s ezért e természetes előnyünket mielőbb gyümölcsöztetnünk kell, nehogy az elzárkózás állandósulásával Románia forgalma a jövőben is mesterséges módon elkerülje Magyarországot.

Az államhatárok módosítása dacára Jugoszláviával szemben nem kell lemondanunk arról, hogy e szomszédos ország külkereskedelmi forgalmának lebonyolításában szerepünk legyen, mert a közvetlen vasúti és hajózási összeköttetések újrafelvétele után Jugoszlávia egyes iparcikkeket egy céltudatos magyar tarifapolitika mellett könnyebben vásárolhat, olcsóbban és jobban szállíthat. A belgrádi kereskedő a közvetlen vasúti forgalom felvétele után hamarabb juthat el Budapestre, mint Bécsbe vagy Prágába, s az Ausztriával, valamint Cseh-Szlovákiával való forgalom is Budapesten keresztül olcsóbban és könnyebben bonyolítható le. Amíg ma a jugoszláv kereskedő, sőt közvetlenül a vásárló közönség nagy része is Bécsben szerzi be szükségleteit, a jövőben ezt Budapesten teheti, annál is inkább, mivel a régi magyar-horvát és magyar-szerb kereskedelmi összeköttetések gazdasági fellendülésünk szempontjából *elégé meg nem becsülhető értéket* képviselnek. Ugyanez áll természetesen az erdélyi és felvidéki kereskedőknek Budapesttel való összeköttetéseire is. [...]

Különösen fontos a *dunai hajózási forgalom szabaddátétele és fejlesztése* Budapestnek a nemzetközi közvetítő kereskedelemben való biztosítása érdekében. A béke ratifikálása és megfelelő kereskedelmi és forgalmi szerződések megkötése után Budapestnek ismét el kell foglalnia a múltban biztosított domináló szerepét.

Az általános politikai és közgazdasági előfeltételek mellett Budapest vezető gazdasági pozíciójának megóvása érdekében egyik legfontosabb közlekedésügyi feladat a *budapesti kereskedelmi kikötő* minél gyorsabb megépítése, ami különösen a Dunán lebonyolítható áruforgalomnak Budapestre való koncentrálása szempontjából szükséges.

Budapest összes áruforgalma 1903-1912-ig 61%-kal emelkedett, Budapest hajóforgalma ellenben ugyanezen idő alatt csak 37%-os emelkedést mutat. Wien hajóforgalma ugyanezen időszakban 109%-kal gyarapodott. Budapest teheráruforgalma 1913-ban 13,1 millió tonna volt, melyből csak 2,4 tonna, azaz 18% esett a vízi közlekedésre. (Berlin összforgalmának 40%). Ez adatok mutatják, hogy forgalmi politikánk irányításánál a dunai hajózás jelentőségét kellően nem méltányolták. Ennek tudható be, hogy jó kikötő, rakodási lehetőségek hiányában Budapest tranzito hajóforgalma az összforgalomhoz képest elenyészően csekély volt.

	Budapest tranzito forgalma	Wien tranzito forgalma
1912	243.700 q	3.338.274 q
1913	362.570 “	2.472.102 “
1914	214.980 “	3.170.000 “

Míg Wien 17.461.041 q összhajózási forgalmának 19%-a jutott 1912-ben a tranzito forgalomra, addig Budapest 26.130.264 q összforgalmának csupán 1%-a.

Míg nálunk a budapesti kereskedelmi kikötő megépítése évtizedeken át vajúdott, addig Wien óriási összegeket fordított kikötők és raktárak építésére, s ezzel biztosította, hogy a balkán-német hajóforgalomnak legfontosabb emporiuma legyen.

Kikötőkben és rakodópartokban a hiány igen nagy Budapesten, melynek vízi forgalma már a háború előtt elérte a 2,5–3 millió tonnát.

Bár közraktáraink befogadó-képessége alig négy évtized alatt 390 ezer méter-mázsáról 866 ezer métermázsára (120%-kal) emelkedett, ezen haladás a forgalom igényeihez képest elenyészően csekély. Amig pl. Budapest összforgalma 1912-ben 114 millió q, addig a budapesti közraktárak összforgalma ugyanakkor mindössze 5,6 millió q, az összforgalomnak mindössze 5%-a. A Budapestre érkező áruknak csak 4%-a került a közraktárakba. (Tengeri 53%, zab 39%, hüvelyesek 27%, repce 27%, gyapjú 14%, búza 12%, bőr, bőrárúk 11%, kávé 10%, rozs 8%, árpa 4%, só 4%, liszt 3%, zsiradék 2%, a többi cikkek elenyésző százalékos arányban).

Szabad kikötő (punto franco) létesítése, a tranzito árunak az elvámolandó, illetve belföldi árutól való elkülönítése, e célra készített medencében megfelelő raktá-

rak, rakodópart, elevátorok, kőutak, modern berendezés, átrakodó és teherpályaudvarok, iparvágányok biztosítása, stb., a kereskedelmi kikötő kész programjának fontos részei.

A budapesti kereskedelmi és ipari kikötő munkálatai folyamatban vannak, sajnos az építés gyorsaságát pénzügyi és egyéb nehézségek gátolják. Kívánatos, hogy a kikötő bizottságában a kamara képviselője ismét helyet nyerjen, annál is inkább, mert a kikötő kérdéseivel kamaránk évtizedeken keresztül intenzíven foglalkozott.

A kikötő gyors megépítésével fővárosunk a nemzetközi dunai forgalomnak legfőbb és legfontosabb emporiumává válhat. A gyorsabb megépítés érdekében felelte kívánatos volna a magántőke bevonása az építési akcióba. [...] ¹⁵⁷

Bármely nagy jelentőségű Budapest szempontjából a dunai forgalom, nem mondhatunk le ama jogunkról, hogy *szabad utat nyerjünk a tengerhez*, ami ugyancsak megfelelő szerződések útján biztosítandó.

Rendkívüli jelentőségű lenne Budapest nemzetközi kereskedelmi szempontjából a *bajor Duna-Rajna, s a Duna-Odera*-csatorna kiépítése, miáltal víziutat kapunk a Fekete- s a Keleti tenger között.

Káros hatással van Budapest forgalmára a *városi vámjövedelemnek* fiskális szempontból történt jelentékeny emelése. A főváros — bár a februárban életbeléptetett 1000%-os vámemelés sincs még jóváhagyva — f. évi július hó 1-én ismét jóváhagyás nélkül, újból igen jelentékeny emeléseket léptetett életbe. Antiszociális különösen az élelmiszervámok nagymérvű emelése, mert a fogyasztást drágítja, hátrányosan befolyásolja az ipari feldolgozást, és káros hatással van a főváros tranzitforgalmának fejlődésére is. E kérdésben kamaránk részletes, sajnos, eddig eredménytelen előterjesztésekkel élt a kormányhoz.

A nemzetközi expresszvonatoknak Budapesten keresztül való járatása érdekében annál is inkább minden lehető el kell követni, mert ennek elérésére kilátásaink megvannak.

A külföldre utazó magyar kereskedő ma napokig kénytelen várni költséges útleveleire, bár el kell ismernünk, hogy az újabb 6 hónapi érvénnyel kiadott útlevelek könnyebbséget jelentenek. Az útlevélnél szükséges vízum megszerzése ugyancsak hosszas utánjárást igényel az illetékes diplomáciai képviselőknél. Az államrendőrség a már kiadott és vízummal ellátott útlevelet ismét lebélyegzi az elutazás napján, mely alkalommal ismét illetéket szed. Ezután a poggyászvizsgálat hosszas

157 A csepeli vámentes kikötő 1928-ban nyílt meg.

kálváriája következik. A személydíjszabás rendkívüli drágasága, különösen a gyorsvonatoknál, ugyancsak bénítólag hat a forgalomra.

Megérkezéskor tolongás, útlevel- és poggyászvizsgálati nehézségek (melyek lényegesen gyorsíthatók és csökkenthetők volnának), illetékszedés, bérkocsi hiány és szállodamizériák fogadják az ide merészkedett idegent. E kérdésekkel legutóbb a Párizsban tartott nemzetközi útlevelügyi értekezlet foglalkozott, melynek az utazások könnyítése érdekében elfogadott határozataitól lényeges eredményeket várhatunk.

Közvetlen vasúti jegyek kiadása, egységes útlevel típus, egy évre érvényes útlevelek, az útlevel láttamozás egyszerűsítése, állandó érvényű belépési és átmeneti vízumok, kollektív családi útlevelek, a vámvizsgálat összevonása és könnyítése e téren a legfontosabb szükségletek.

Nemzetközi kereskedelmi érvényesülésünk fontos szükséglete, az utazások megkönnyítése és az idegenforgalmi követelmények biztosítása. A főváros idegenforgalmi irodája újjászervezendő és fejlesztendő.

Budapest szállodáinak egy része megszűnt, a megmaradtak közül éppen a legjobb szállodák szobáinak igen jelentékeny hányada le van foglalva. A menekültek a budapesti szállodai szobák 7-8%-át, az állandó lakók 50%-át foglalják le. Az egész idegenforgalom mintegy 150 szobára kénytelen szorítkozni.

Mivel az építkezés intenzív megindulására egyhamar nem számíthatunk, megszüntetendők a szállodákba való katonai beszállásolások, valamint katonai irodákban szállodákban való elhelyezése. Ily célokra a katonai laktanyák volnának felhasználandók. Egyúttal szigorúan meg kellene tiltani budapesti szállodáknak üzleti, hivatali vagy egyéb célokra való átalakítását, mely célokra az elmúlt időben, sőt az utóbbi hónapokban is több nagy szállodát vontak el hivatásuktól.

Hatásosan lehetne enyhíteni a szállodahiányt oly módon, ha az idegenforgalmi iroda állandó szervezetet létesítene a fővárosi magánlakások kiadható szobáinak nyilvántartására. [...]

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara emlékirata a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úrhoz Budapest nemzetközi kereskedelmének fejlesztéséről. Bp., 1920. december, 5-12., 27-33. p.

Hilbert Vilmos indítványa a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a főváros alkalmazásában álló zsidók kimutatásáról

1921. február 16.

Hilbert Vilmos: Igen tisztelt Közgyűlés! Méltóztassék megengedni, hogy előadhassam azokat az indokokat, melyek indítványom benyújtására készítették. A múlt esztendőnek augusztus havában, mikor a törvényhatósági bizottság első közgyűlését tartotta, az igen tisztelt polgármester úr¹⁵⁸ azt a kijelentést is tette, hogy hiszi és reméli, hogy akkor, mikor az új időknek az elérkeztével új emberek foglalnak helyet a törvényhatósági bizottságban, akkor kell, hogy egy új szellem, a keresztény és nemzeti eszme szelleme foglaljon és hódítson teret a közgyűlési terem falai között.

Mi, a keresztény többségi párt tagjai, a polgármester úrnak ezt a kijelentését örömmel és lelkesedéssel fogadtuk, mert ebben elérkezését láttuk annak az öröndetes körülménynek, hogy a polgármester úr lelkületében épp úgy, mint a keresztény községi pártnak¹⁵⁹ a lelkületében él az az erős akarat és elhatározás, hogy Budapestet, ezt a bűnös, ezt a romlott, ezt azt idegen lelkű Budapestet kereszténnyé és magyarrá akarjuk tenni. És ennek a szempontnak, a keresztény és nemzeti eszme szempontjának a jegyében indult meg a fővárosi tisztújítás folyamata, melynek első aktusaként a főváros adminisztrációjának élére és a továbbiakban a főváros adminisztrációnális nagy gépezetének legfontosabb helyeire elhelyeztük azokat a legfőbb intézőket, akiknek feladata, hivatása és kötelessége a főváros adminisztrációjába az egész vonalon belevinni a keresztény és nemzeti eszmének a szellemét, és alig néhány hónapja, igen tisztelt Közgyűlés, hogy a főváros új tanácsa megkezdte a működését, és máris sajnálattal és hazafiúi aggodalommal kell megállapítá-

158 Sipőcz Jenő (1878–1937) 1906-tól a főváros tisztviselője, 1920–1934 polgármester, 1934–1937 főpolgármester.

159 Keresztény Községi Párt: 1921. július 21-én több keresztény párt egyesülésével alakult. Az tanácsköztársaság bukása utáni „keresztény kurzus” jellegzetes politikai képviselője, 1935-ig a fővárosi közgyűlés vezető pártja. Ezután összeolvadt a kormánypárt fővárosi frakciójával.

nom, hogy főváros új tanácsa nincsen teljes mértékben áthatva a keresztény és nemzeti eszme szellemétől.

Igen tisztelt Közgyűlés! Mikor ezt a merész állítást megkockáztatom, akkor engedjék meg nekem, hogy ezt az állításomat adatokkal és tényekkel igazoljam. Igazolom elsősorban a közelmúltban letárgyalt 1920. évi költségvetéssel, a költségvetésnek azon csoportjával, mely alatt a hitközségeknek és a hitoktatóknak a segélyei vannak előirányozva. Ha ezeket a segélyeket szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a tanács az 1920. évi költségvetésnek a tervezetében az izraelita hitközségeknek és hitoktatóknak segélyeit ugyanazokkal a feltűnően magas összegekkel állította be, mint amilyen magas összegekkel szerepeltek ezek a segélyek az előző költségvetésben, abban a költségvetésben, melyet még a liberális és demokrata korszaknak a gonosz szelleme állapított meg, és amely költségvetésbe az izraelita hitközségek és hitoktatók segélyeit teljesen indokolatlanul és megokolatlanul vették fel. Indokolatlanul és megokolatlanul azért, mert az izraelita hitközségek oly gazdagok, hogy azok fővárosi segélyekre ráutalva egyáltalán nincsenek. Azokat a segélyeket tehát a tanácsnak egyszerűen törölnie kellett volna.

A tanács azonban nem ezt tette, hanem ellenkezőleg azt, hogy éppen a két legnagyobb segélyt, a pesti és budai izraelita hitközségnek segélyét majdnem duplájára emelte. Akkor tehát, igen tisztelt Közgyűlés, mikor a tanács ezeknek a segélyeknek az előirányzásánál nem járt el a keresztény és nemzeti irányzat érdekében, igen helyesen cselekedett a pénzügyi bizottság, mikor ezeket a segélyeket restringálta¹⁶⁰. Azonban még sokkal helyesebben cselekedett volna a pénzügyi bizottság, ha ezeket a segélyeket teljesen törölte volna. Mert hiszen, igen tisztelt Közgyűlés, bocsánat a kitételért, de valójában balgaság és dőreség a részünkről, ha a saját testünkön tápláljuk, a saját keblünkön melengetjük a kígyót, mely a magyar nemzetet megmarta, megrontotta, hazánkat elárulta, felnégyelte, megcsonkította, kipusztította, a tönk szélére sodorta, mely még most is hazánknak oly szűkre szabott határai között rágja, marja és marcangolja a magyar nemzetnek ezer sebből vérző beteg testét. És ez a kígyó az izraelita rabbinak hada, akik mindig a vezetői, az irányítói és bujtogatói voltak az aljas aknamunkának, mellyel a zsidóság a magyar nemzetet megrontotta és hazánkat tönkretette.

Én tehát, igen tisztelt Közgyűlés, akkor, midőn az 1921. évi költségvetéshez az előmunkálatok már folyamatban vannak, annak a reménynek akarok itt a közgyű-

160 Megnyirbálta.

lés színe előtt kifejezést adni, hogy az 1921-ik évi költségvetésben az izraelita hitközségeknek és hitoktatóknak a segélyezésével találkozni már egyáltalán nem fogunk.

Ez volt, igen tisztelt Közgyűlés, az egyik adat, mellyel rá akartam mutatni arra a szomorú körülményre, hogy a főváros új tanácsa nincsen teljes mértékben áthatva a keresztény és nemzeti eszme szellemétől.

A másik tény, amellyel ugyanarra akarok rámutatni, hogy mindenki tudja azt, hogy a fővárosnak vannak üzemei, vállalatai és intézményei, amelyeknek egy része zsidó igazgatók vezetése alatt áll, és amelyek egy részében nagy számmal vannak zsidók is alkalmazva. (Úgy van! Úgy van!)

Hogy erre nézve tisztán csak területi vonatkozásban, egy-két példát is említek, a III. kerületben van a fővárosnak egy tüdőbeteggondozója, amelynek élén nem is egy óbudai, hanem egy lipótvárosi zsidó doktor áll. Van azután ebben a tüdőgondozóban még egy orvos is, aki szintén zsidó és van egy doktor kisasszony is, aki szintén zsidó.

Horváth Károly (IV. ker.): Ki nem zsidó?

Hilbert Vilmos: Több doktor ebben a tüdőgondozóban már egyáltalán nincs.

Szilágyi Károly: Az a kérdés, jól vezetik-e?

Hilbert Vilmos: Ez a három zsidó doktor nagy gondot fordít arra, hogy a tüdőgondozóban írt recepteknek legnagyobb része, 90%-a kerületben levő zsidó gyógyszerészhez jusson, és így a keresztény gyógyszerészek a tüdőgondozói recepteknek mindössze csak 10%-át kapják. Minthogy pedig ilyen esetek a főváros többi kerületeiben lévő mindenféle üzemeknél és intézményeknél is fennállanak, (Úgy van!) kérdem én az igen tisztelt Közgyűlést, hogyan fogjuk mi Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni akkor, amidőn a főváros üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél ilyen állapotok vannak?

Ennél azonban még nagyobb bajok is vannak. A fővárosnak vannak még olyan iskolái is, amelyeknek még mindig zsidó igazgatójuk van (Úgy van!), amelyeknek még most is...

Dr. Brezovsky Emil: Például a Szent István-téri iskolában.

Hilbert Vilmos: ...szociáldemokrata igazgatók, még most is korrumpált kommunista érzelmű igazgatók, még most is köpenyeforgató akarnokoskodó igazgatók vannak az élén.

Hogy erre nézve is egy-két példát mondjak, a III. kerületi polgári fiúiskolának az élén egy olyan zsidó igazgató áll, aki egy tanügyi szaklapba a vallás ellen irányu-

ló cikkeket írt. A Lajos-utcai polgári leányiskola igazgatója pedig megtette azt, hogy az iskolaév elején a keresztény és nemzeti irányzat és a magyar nemzet jövője szempontjából legfontosabb két tantárgyat, a magyar nyelv és történelem tanítását egy olyan tanárra bízta, aki a proletárdiktatúra idejében magát a kommunizmus érdekében igen erősen exponálta. (Felkiáltások: Disznóság!)

Megtette ez az igazgató azt is, hogy mikor a kerület keresztény társadalmának kívánságára két igazán keresztény, igazán lelkes, hazafias tanárnő a keresztény leányok részére egy gyógypedagógiai tornakurzust akart létesíteni, és ehhez a tanácstól a tornaterem átengedését kérte heti kétszeri használatra, akkor az igazgató ennek a kérvénynek az elutasítását javasolta, ugyanakkor azonban kieszközölte a tornateremnek az átengedését hetenként hatszori használatra egy olyan tornaegylet részére, amelyben a tornába járók 80%-a zsidó és amely tornaegyletnek az elnöke egy demokrata-párti bizottsági tag, és ezt az igazgató a saját kijelentése szerint azért tette, mert nem akart ezzel a demokrata-párti bizottsági taggal ujjat húzni.

Én tehát ismételtelen azt kérdem a tisztelt Közgyűléstől, hogyan fogjuk mi Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni, hogyan fogjuk mi a nemzetnek a jövőjébe, nemzet reményébe, a fiatalságnak a fogékony lelkületébe belecsepegtetni és beleplántálni a keresztény és nemzeti eszméknek a szellemét, akarását és szeretetét akkor, ha a főváros iskoláiban most is zsidó lelkületű igazgatók vannak. (Úgy van! Úgy van!)

Akkor tehát igen tisztelt Közgyűlés, amikor látni kell azt, hogy a főváros üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél és a főváros iskoláinál ilyen állapotok vannak, és hogy a főváros tanácsa eddig még nem látta az időt elérkezettnek ahhoz, hogy ezeken az állapotokon változtasson, akkor nekünk a keresztény községi párt tagjainak a törvényhatósági bizottsághoz kell apellálnunk, és kérnünk kell, hogy még a mai közgyűlésen hozandó határozat utasítsa a tanácsot arra, hogy a tanács egy hónapon belül bocsássa a bizottsági tagok rendelkezésére a főváros szolgálatában álló személyzetéről egy olyan részletes kimutatást, amelyből megállapítható legyen az, hogy a városházának egyes osztályaiban, a városháza alá tartozó egyes hivatalokban, az előjáróságoknál a városnak a különböző üzemeinél, vállalatainál és intézményeinél a munkaerők között és az egyes iskolákban a tanerők között hány zsidó, hány kikeresztelkedett és hány úgynevezett felekezetenkívüli munkaerő, illetve tanerő van alkalmazva. (Helyeslés.)

Szükségünk van erre a kimutatásra azért, mert mi látni akarjuk azt, hogy a főváros adminisztrációjának, mely rétegébe, hatolt be, hová lopta be magát a kereszt-

tény nemzeti irányzatnak a kerékkötője, a mi ellenségünk, a nem kívánatos idegen faj.

Szükségünk van erre a kimutatásra azért, hogy ennek nyomán megállapítsuk azt, hogy azt a nagy tisztogatást, amelyet már régen meg kellett volna kezdeni, most már egyszer csak megkezdhessük, és ha ezt a kimutatást a kerületi bizottsági tagok meg fogják kapni, ezen kimutatások alapján megállapíthassák azt, hogy az egyes szolgálati helyeken, az egyes iskolákban a nem keresztényeknek milyen beosztásuk van, és hogy ezek a nem keresztények vezetőállásban, vagy olyan állásban vannak-e, ahol rendelkezési joguk van, mert onnan ezeket a nem keresztényeket el kell távolítani, mert csak akkor fogjuk Budapestet kereszténnyé és magyarrá tenni, ha az adminisztráció minden részéből eltávolítjuk azokat, akik a keresztény és nemzeti irányzatnak a kerékkötői, az ellenségei, hogy eltávolítsuk a nem keresztényeket. Ezzel óhajtottam indítványomat megokolni, kérem indítványomra a sürgős tárgyalást. (Taps.)

Elnök: Kérdem a tisztelt Közgyűlést, hogy kívánja-e az indítvány azonnali tárgyalását? (Felkiáltások: Igen!) Eszerint tehát nem méltóztatnak e tekintetben szavazást kívánni. Akkor áttérünk a tárgyalásra. Szólásra nem lévén senki feljegyzve, kérdem: méltóztatnak az indítványt érdemben is elfogadni: (Egyhangú felkiáltások: Igen!) Ezt határozatként kimondom. [...] ¹⁶¹

Fővárosi Közlöny, 1921. február 18. 241–243. p. Jegyzőkönyv a Törvényhatósági Bizottság 1921. február 16-i üléséről.

161 A közgyűlés az indítványt sürgős elintézés végett kiadta a tanácsnak, melynek utasítására a hivatalok, intézmények és üzemek a kimutatásokat elkészítették. Ld. BFL IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsí ügyosztályok központi irattára. 831/1921-I.

*A Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatala által készített
röplapszöveg a Szent István hét népszerűsítésére*

1927

SZENT ISTVÁN — HÉT 1927.

Budapest és a vidék

Hála Istennek évről-évre enyhül az az ellentét, amit a forradalom lelki válsága mélyített az ország és annak fővárosa között. Ma már mindenki tisztában van azzal, hogy Budapest és a magyar vidék hazafiságának összetett ereje viheti legsikerebben előre a magyar ügyet azon az úton, amely a béke igazságtalanságainak helyrehozatalához vezet. A fenti tény felismerése hozza egyre közelebb és közelebb Budapestet és a vidéket egymással.

Ilyen közeledési és találkozási alkalom a Szent István-hét is, amelyet az idén is nagy fénnel fog megülni Budapest és az ország vallásos és hazafias közönsége. Az augusztus 18-án kezdődő és 25-ig tartó Szent István-hét évről-évre gazdagodó nemzeti kultuszt jelent, amelynek egyesítenie kell minden magyart, kicsinyt és nagyot, a legfőbb méltóságtól a legszegényebb zsellérig.

Azon a körmeneten, amely az idén még az eddiginél is nagyobb arányban fog végigzarándokolni Budavár utcáin, ott lesz a vidék minden eldugott községének küldöttsége, ott lesznek az ország nagyjai, és egy szívdobbanásban, egy nagy egyesülésben fognak összeforrni nagy királyunknak, Szent Istvánnak emlékezetében.

Szent István királyunk áldott Jobbja, amelyet a körmenet körülvisz ájtatos útjában, teremtette meg a keresztény Magyarországot, vitt erőt és egységet abba a zúr-zavarba, abba a lelki meghasonlásba, amiben ezer év előtt vergődött Magyarország. Akkor nagy Magyarországot kellett megteremteni, meg is teremtődött, de ebből a nagyszerű örökségből mi maradt miránk? Legutóbbi meghasonlásunkból már kezdünk talpra állani, kezdenek gyógyulni az ország lelki sebei, magyar a magyarnak nem ellensége, hanem megértő barátja kezd újból lenni. Ezt tanítja nekünk Szent István királyunk Jobbja, és szimbolikus jelentősége van annak, amidőn száz és százezer ember megy a Jobbkéz nyomában, és követi annak útmutatását.

De mi lett hazánkkal, Szent István Magyarországaival! Elvették kétharmadát, és a nemzetek lelkiismerete hét esztendővel e szörnyettett után most kezd ébredezni, hogy jóvátegyzen egy hibát, amelyet nemcsak a magyarság, hanem a nemzetközi igazság ellen is elkövettek, ami a nemzetek biztonságának legerősebb fundamentuma.

Kezd felénk fordulni a külföld belátása, s annál hamarabb remélhetjük a béke hibáinak jóvátételét, minél nagyobb erkölcsi erőt, egységet és megbízhatóságot tudunk mutatni. A magyar nemzet példás fegyelemmel viseli a béke terheit. De ez nem a megnyugvást, hanem a jóvátételbe vetett bizalmat jelenti. Szükség van azonban rá, hogy minden alkalmat megragadjunk arra, hogy lássa a külföld, hogy itt egy erős és egységes nemzeti gondolat uralkodik a lelkeken. Ennek kifejezésére szolgálhat a Szent István napok sikere is. Minél nagyobb tömeg sereglik össze augusztus 18-a és 25-e közt, de főleg augusztus 20-án az évszázados múltú gyönyörű körmenet napján Budapesten, annál jobban fennakad ezen a külföld szeme, és a környös idegenből barát, az ellenségből megbecsülő ellenfél fog válni.

Budapest lesz a színhelye az idén is ennek a nagy nemzeti tüntetésnek. Ezért szólítja a magyar főváros Budapestre az ország minden rendű és rangú lakosát, ezért könnyíti meg félárú jeggyel a vasút, olcsó elszállásolással a város, a vidékiek Budapestre özönlését. Aki teheti, jöjjön Szent Istvánra Budapestre, vegyen részt a lelket elmélyítő ünnepségeken, a szívet és elmét gyönyörködtető sokféle látnivalóban, olcsó és ingyenes szórakozásokban és nézze meg magát Budapestet, amely egymagában is szépsége, nagyszerűsége, ígérete és reménysége a magyarságnak.

A Szent István-hétén találkozzon Budapesten és forrjon össze testvéri érzésben minden magyar.

BFL IV. 1501.e. Budapest Székesfőváros Idegenforgalmi Hivatalának iratai. Vegyes iratok. Szent István heti ünnepségek, 1927. Gépelt fogalmazvány.

A székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat minisztertanácsi tárgyalása

1929. november 13.

A belügyminiszter úr¹⁶² előadja, hogy a Budapest Székesfőváros közigazgatásáról szóló törvényjavaslat elkészült, és amennyiben azt a minisztertanács elfogadja, előadó miniszter úr azt legközelebb a képviselőházban beterjeszti. [...]

Az ország mai nehéz állapotában sorsdöntő létérdekek fűződnek a székesfőváros fejlődéséhez, egyfelől azért, mert szükség van arra, hogy ennek a megcsonkított országnak olyan gócpontja legyen, amely minden nemzeti erőtenyezőt együtt tart, másfelől pedig azért, hogy a megcsonkítás következtében a székesfőváros és a vidék között előállott aránytalanságokból eredő esetleges hátrányokat elkerülhessük. Figyelemmel kell lennünk arra is, hogy a világpolitika irányszabó tényezői előtt helyzetünk és kívánságaink elbírálásánál kulturális, szociális és gazdasági fejlettségünk esik legnagyobb súllyal latba. Már pedig ebből a szempontból a székesfőváros helyzete a legszembevetőbb, és így a székesfővárost kell az ország erkölcsi és anyagi értékeinek fokmérőjéül a külföld elé állítani.

A most megjelölt, részben belpolitikai, részben külpolitikai rendkívül nagy horderejű szempontok feltétlenül megkívánják, hogy a székesfővárosnak olyan közigazgatása legyen, amely minden tekintetben megállja a helyét. Ezért a belügyminiszter úr kötelességének tartotta, hogy a székesfőváros egész közigazgatására kiterjedő törvényjavaslatot készítsen el, amelynek alapelve az, hogy az önkormányzati jogok teljes biztosítása mellett egyszerű, jó és gyors közigazgatást teremtsünk.

Ez a törvényjavaslat öt részre oszlik.

Az első rész „Általános rendelkezések” cím alatt megállapítja, hogy a székesfőváros önkormányzati és hatósági jogköre mire terjed ki, megállapítja a székesfőváros területét és a hatóságokat.

162 Scitovszky Béla.

„A székesfőváros önkormányzati közigazgatásának szervezete” címet viselő második rész a főpolgármesterről és a székesfőváros közigazgatásának ellátására hivatott szervekről szól.

Az e részben foglalt rendelkezések szerint a főpolgármestert továbbra is a székesfőváros közgyűlése fogja választani, az államfő részéről kijelölt három egyén közül. A törvényjavaslat azonban gondoskodni kíván arról, hogy egyfelől a főpolgármesteri tekintély emelése, másfelől pedig a felügyeleti jog hatályosabb gyakorolhatása céljából a főpolgármester az eddiginél tartalmasabb, erőteljesebb hatáskört kapjon. Ezért fokozott ellenőrzési és felügyeleti jogot kíván a törvényjavaslat a főpolgármesterre ruházni. Hatáskörének erősítését célozza az eléggé széles körű kinevezési jog. Ő fogja kinevezni a fogalmazási és műszaki személyzethez tartozó legalsóbb fizetési osztályú tisztviselőket, az összes orvosokat és állatorvosokat, a számvevősegi összes tisztviselőket. Ugyancsak a főpolgármester fog kinevezni a törvényhatósági intézőtanácsba hat tagot, amivel az intézőtanács céltudatos összeállítására is befolyást nyer. Az üzemi igazgatóságokba szintén ki fog nevezni egy-egy tagot. A múltban előfordult visszasságok elkerülése céljából a törvényjavaslat a székesfőváros képviselőit is a főpolgármesterre akarja ruházni minden olyan esetben, amelyben magánjogi vonatkozású kérdésekről nincs szó, vagy amelyben közigazgatási hatósági intézkedésre szükség nincsen. Ez a reprezentatív hatáskör azért szükséges, hogy az állás súlyát külsőségekben is kifejezésre juttassuk. A törvényhatósági bizottság addigi összetételében lényeges változást tervez a javaslat. A tapasztalat szerint ugyanis a választott tagoknak eddigi száma (250) még mindig túlságosan sok. A törvényjavaslat tehát csupán 140 választott tagot javasol, s ezenkívül 32 örökös tag, különböző érdekcsoportoknak 18 képviselője, 10 szakképviselő és 20 székesfővárosi tisztviselő foglalna helyet a törvényhatósági bizottságban, amelynek így összesen 220 tagja volna, tehát most is jóval több, mint amennyi a legtöbb világvárosnak önkormányzati testületeiben helyet foglal. A belügyminiszter úr nézete szerint a tagok számának ilyen leszállításával és ezzel az összeállítással olyan testületet kapunk, amely sokkal alkalmasabb lesz az ügyek gyors és szakszerű intézésére. Ez annál inkább várható, mivel a közgyűlés hatáskörében csak a legnagyobb fontosságú ügyek maradnak meg, az eddigi közgyűlési hatáskör további részének ellátására törvényjavaslat intéző tanácsot létesít.

A törvényhatósági választójog azonos maradna az eddigivel, azaz az országgyűlési képviselői választójogot tartja meg alapul a 6 évi helybenlakás kikötésével. Meg kell említeni, hogy a szélsőséges áramlatok érvényesülésének kizárása céljá-

ból a belügyminiszter úr különböző korrektívumokat keresett, amelyek közül azonban egyik sem volt teljesen célhoz vezető. Ilyen korrektívum alkalmazása tehát csupán arra nyújtott volna módot, hogy a hangulatkeltés eszközeivel dolgozó bírálatot kihívja, anélkül, hogy a választások eredményét számbavehetőleg befolyásolta volna. Ez indította a belügyminiszter urat arra, hogy a választójog kérdésében az eddigi állapot fenntartását javasolja. A korrektívumot pedig abban találta meg a belügyminiszter úr, hogy a választók névjegyzékét a polgármester fogja összeállítani. A passzív választójognál sem változik az eddigi helyzet.

A választókerületek azonosak lesznek a közigazgatási kerületekkel. Megjegyzendő azonban, hogy a törvényjavaslat módosítani kívánja a jelenlegi közigazgatási kerületi beosztást. Egyes kerületek ugyanis oly nagyok, hogy azokban a kerületi közigazgatás zavartalanul nem működhetik. Az ilyen közigazgatási kerületek megosztásával a törvény az eddigi 10 kerület helyett 14 kerületet tervez, ami — a számítások szerint — a nemzeti alapon álló pártok részére előnyösebb. A választás az összes választók köréből az arányos képviselői rendszer szerint titkosan történik. A választójog gyakorlása kötelező. [...]

A törvényhatósági intézőtanácsot a törvényjavaslat azért óhajtja megszervezni, hogy a törvényhatósági bizottságot tehermentesítse és e munkamegosztás révén az ügyeknek gyorsabb és szakszerűbb intézését biztosítsa. Az intézőtanács a főpolgármester elnöklése alatt — az elnökkel együtt — 25 tagból fog állani. Ezek közül 14-et a törvényhatósági bizottság választ saját tagjai köréből, ugyanazok közül hatot a főpolgármester nevez ki. Helyet foglal ezenkívül a tanácsban a polgármester és a három alpolgármester is. Az intézőtanácsban a székesfőváros nagy fontosságú szervet nyer, amely intenzív felügyeletet és ellenőrzést fog gyakorolni a székesfőváros, az intézmények, intézetek és üzemek felett.

A törvényjavaslatnak mélyreható jelentőségű intézkedése az, hogy megszünteti a régi tanács intézményét, és az ügyek intézését — személyes felelősség mellett — a polgármesterre ruházza, akinek hatáskörét a javaslat részletesen megállapítja. [...]

A tisztviselők közül a polgármestert, az alpolgármestereket, az árvaszéki elnököt és a tisztí főügyészt a törvényhatósági bizottság választja 6 évre szóló megbízatással. A többi tisztviselő alkalmazása megoszlik a főpolgármester, az intézőtanács és a polgármester között. Ezeknek az alkalmaztatása életfogytiglan tart. [...]

A törvényjavaslat IV. része a *kormányhatósági felügyeletről* szól. A belügyminiszter, valamint vele egyetértve a pénzügyminiszter a székesfőváros háztartását, intézeteinek, intézményeinek, üzeleinek gazdálkodását bármikor megvizsgálhatja, és a törvényhatóságot szervezetének kiegészítésére, a létszám apasztására és a gazdálkodási mód megfelelő szabályozására utasíthatja. A szabályrendeletek, továbbá azok a közgyűlési határozatok, amelyekre nézve ez ki van kötve, kormányhatósági jóváhagyás alá tartoznak. Szabályozza még ez a rész a költségvetés, zárszámadás és a vagyonmérleg kormányhatósági felülvizsgálatát és kimondja, hogy önálló városi adó bevezetéséhez, kölcsönkötvények kibocsátásához, üzemek részvénytársasági alakban való létesítéséhez, illetőleg folytatásához a belügyminiszternek a pénzügyminiszterrel egyetértőleg megadott engedélye szükséges. A törvényjavaslat e részében van szabályozva a székesfőváros felírási joga és az 1907:IX.tc. alapján gyakorolható panaszjog, végül az 1929:XXX.tc.-ben a vidéki törvényhatóságokra nézve megállapíthatóhoz hasonló módon a törvényhatósági bizottság feloszlásának joga arra az esetre, ha a törvényhatósági bizottság törvénnyel, vagy törvény alapján kibocsátott rendelettel nyíltan szembehelyezkedik, ha az állam érdekeit veszélyeztető magatartást tanúsít, továbbá ha működése olyan irányt vesz, hogy annak következtében gazdasági helyzete válságossá válhatik. A feloszlató miniszteri rendelet ellen itt is panasznak van helye a közigazgatási bírósághoz. [...]

A belügyminiszter úrnak erős az a meggyőződése, hogy azok a rendelkezések, amelyek a fentiekben vázlatosan ismertetve vannak, a székesfőváros önkormányzati szerveinek a célszerűbb munkamegosztás révén és a szakszerűség szempontjainak biztosítása által megadják a lehetőséget arra, hogy az eddignél termékenyebb, tűrhetőbb önkormányzati életet élhessenek. A törvényhatósági bizottságnak az elől megjelölt alkotóelemekből való összeállítására révén még abban az igazán kedvezőtlen esetben is 12 főnyi többsége lesz a nemzeti és valláserkölcsi alapon álló pártoknak, ha az ellenkező világfelfogású pártok a választott tagok számának 70%-át érnék el. A polgármester személyes felelőssége mellett való ügyintézés az ügyek gyorsabb és szabatosabb intézését biztosítja. A főpolgármester hatáskörének kibővítése és a független főszámvevő állásának szervezése a kormányhatósági ellenőrzésnek biztosabb alapokat fog adni. Mindezekkel nagy szolgálatot teszünk azoknak a szempontoknak, amelyek a szebb magyar jövő érdekében a székesfőváros erőteljes haladását kívánják. Másfelől pedig kötelességet teljesítünk a székesfőváros lakosságával szemben, amely joggal megkívánhat-

ja, hogy a reá nehezedő súlyos közterhek viseléséért úgy ügyeinek intézése terén, mint a közjövödelmek felhasználása tekintetében megfelelő ellenszolgáltatást kapjon.¹⁶³

MOL K 27. Miniszterelnökség. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1929. november 13-i üléséről.

163 A törvényjavaslat parlamenti vitája december 13-án kezdődött és 1930 április 5-ig tartott. Az ennek eredményeként megszületett 1930:XVIII. tc. szakított az önkormányzati ügyek és a főváros által „közvetített” állami közigazgatás megkülönböztetésével, amit az 1872 óta érvényben lévő törvény legalább elvileg kimondott. Szűkítették a főváros szabályrendelet-alkotási jogát, gyakorlatilag parttalanná tették a kormány jogát a törvényhatósági bizottság feloszlására. A kormány felügyeleti és beavatkozási jogosítványait a törvény lényegében a javaslattal megegyező módon szélesítette ki. A főpolgármester hatáskörét új kinevezési és ellenőrzési jogosítványok sorával növelték meg, és egyben jogot adtak a kormánynak arra, hogy tisztségéből egyoldalúan elmozdítsa. (Később az 1934:XII. tc. a főpolgármester választását is megszüntette, és a főispánokhoz hasonlóan kinevezett tisztviselővé tette.) A közgyűlés összetételét illetően a törvény a szavazópolgárok által delegáltak számát 150-ben szabta meg, mellettük az örökös, kinevezett, érdekképviselői és hivatali tagok a helyek több mint harmadát birtokolták. Az ügyosztályvezető tanácsnokokból álló városi tanács megszüntetésével létrehozott törvényhatósági tanács húsz tagját a közgyűlés választotta, tagja volt a polgármester, az alpolgármesterek és az elnöki tisztelet betöltő főpolgármester által kinevezett további hat városatya. (A testület ezen összetételénél és az addigi közgyűlési hatáskör jelentős részét átvevő széles kompetenciájánál fogva olyan nagy politikai hatalmat összpontosított, ami az államvezetés és a városi bürokrácia számára egyaránt kellemetlenné vált, ezért 1934-bn megszüntették.) A kerületek számát a törvény 10-ről 14-re növelte.

4. fejezet

METSZETEK A VÁROS ÉLETÉBŐL A TRIANONT KÖVETŐ ÉVTIZEDBEN

Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája

1890–1930

A budapesti iparvállalatok száma és annak megoszlása a segédek száma szerint
1890–1930

Megnevezés	1890	1900	1910	1920	1930
<i>Abszolút számokban</i>					
Segéd nélkül	4.459	19.300	18.545	27.648	20.734
1–2 segéddel	4.011	7.237	8.625	8.837	11.489
3–5 “	1.966	3.192	4.524	4.131	4.757
6–10 “	920	1.336	2.095	1.778	1.813
11–20 “	445	706	1.236	845	1.043
20-nál kevesebb segéddel együtt	11.801	31.771	35.025	43.239	39.836
20-nál több segéddel	367	622	1.296	794	1.034
Összesen	12.168	32.393	36.321	44.033	40.870
<i>Százalékban</i>					
Segéd nélkül	36,6	59,6	51,1	62,8	50,7
1–2 segéddel	33,0	22,3	23,6	20,1	28,2
3–5 “	16,2	9,9	12,5	9,4	11,6
6–10 “	7,6	4,1	5,8	4,0	4,4
11–20 “	3,6	2,2	3,4	1,9	2,6
20-nál kevesebb segéddel együtt	97,0	98,1	96,4	98,2	97,5
20-nál több segéddel	3,0	1,9	3,6	1,8	2,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megnevezés	1890	1900	1910	1920	1930
		<i>Indexszámokban (1900=100,0)</i>			
Segéd nélkül	–	100,0	96,1	143,3	107,4
1 segéddel	–	100,0	113,9	115,1	154,5
2 “	–	100,0	128,1	134,0	166,1
3–5 “	–	100,0	141,7	129,4	149,0
6–10 “	–	100,0	156,8	133,1	135,7
11–20 “	–	100,0	175,1	119,7	147,7
20-nál kevesebb segéddel	–	100,0	110,2	136,1	125,4
20-nál több segéddel	–	100,0	208,4	127,7	166,2
Összesen	–	100,0	112,1	135,9	126,2

A fenti adatokból is látható, hogy az ipari vállalatok száma a múlt század végén sokkal erősebben gyarapodott, mint a jelen század folyamán. A vállalatok nagyságát figyelembe véve azonban (amit a segédek száma mutat), már egészen más benyomást nyerünk. A múlt század végén főleg a segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma emelkedett igen erős mértékben, a jelen század elején viszont a kisiparosok számának szinte változatlan volta mellett a nagyobb ipari vállalkozások száma gyarapodott és érte el 1910-ben a maximumát (valószínű, hogy ez az emelkedés a világháborút közvetlenül megelőző 1913-as esztendőig tovább folytatódott). A nagyipar előretörésére jellemző, hogy míg a segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma 1900 és 1910 között 3,9%-kal szaporodott, az 1–5 segéddel dolgozó ipari vállalkozók száma 26,1%-kal, a 6–20 segéddel dolgozó vállalatok száma 63,1%-kal, a 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma pedig 108,3%-kal emelkedett. A világháború előtt eltelt évtized tehát a fővárosban a közép- és nagyipari üzemek elterjedésének időszaka volt. A város ipari fejlődése immár nem az iparosok tömegének szaporodásában, hanem a nagyipar, illetve a gyáripar fokozott kialakulásában nyilvánult meg. Ezt mutatja az ipari segédszemélyzet számának emelkedése is.

A segéd személyzet számának alakulása a budapesti kisipari, középipari és nagyipari vállalatokban 1890 és 1930 között

Év	Segédek száma a (az)		
	1–5	6–20	20-nál több
	segéd személyzettel dolgozó iparvállalatokban		
	(kisipari)	(középipari)	(nagyipari)
1890	12.780	13.114	37.283
1900	21.772	20.274	68.502
1910	28.863	33.496	128.358
1920	27.848	25.268	88.952
1930	33.497	28.516	117.619
Időszak	Gyarapodás vagy csökkenés százalékban		
1890–1900	+70,4	+54,6	+84,3
1900–1910	+32,6	+65,2	+87,4
1910–1920	- 3,5	-24,3	-30,7
1920–1930	+20,3	+12,9	+30,0

A segéd személyzet száma az 5-nél kevesebb személyzettel dolgozó vállalatokban 1890 és 1900 között még 70,4%-kal, 1900 és 1910 között már csak 32,6%-kal, a 6–10 segéd személyzettel dolgozó vállalatokban pedig 1890–1900 között 54,6%-kal, 1900 és 1910 között pedig 65,2%-kal gyarapodott. Ezzel szemben a 20-nál több segéd személyzettel dolgozó iparvállalatok segéd személyzete 1890 és 1900 között 84,3%-kal, 1900 és 1910 között pedig 87,4%-kal emelkedett, tehát jóval nagyobb mértékben, mint a kisipari meg középipari vállalatok segéd személyzete.

A világháború és forradalmak nagy változást idéztek elő a kisipar és a nagyipar erőviszonyaiban. Ez a változás a vállalati statisztika adataiban még sokkal pregnánsabban tükröződik vissza, mint az önálló iparosok és kereskedők számában. A nagyüzemek jelentékeny része nyers- és üzemanyag hiányában a háború folyamán, vagy annak végeztével leállott, és a forradalmak, illetve a román megszállás után pedig lerongyolódva és kifosztva várta az új gazdasági vérkeringés megindulását. Ez az időszak volt az, amikor a kisipari vállalatok száma óriási módon megnövekedett. A 9. számú tábla adatai szerint, míg 1910-ben a segéd nélkül dolgozó vállalatok szám 18.545 volt, addig 1920-ban már 27.648 segéd nélkül dolgo-

zó kisipari vállalatot talált a népszámlálás, az 1–5 segédszeméllyel dolgozó iparüzemek száma alig változott, ugyanakkor a hatnál több segéddel dolgozó iparvállalatok száma 1910-hez viszonyítva erősen visszaesett. A százalékszámok jól mutatják ezt a nagy változást. A segéd nélküli vállalatok száma, mely 1910-ben még 51,1%-át alkotta az összes ipari vállalatok számának 1920-ban 62,8%-a volt annak. Ezzel egyidejűleg a 11–20 segédszemélyt alkalmazó ipari vállalatok aránya 3,4%-ról 1,9%-ra, a 20-nál több segédszemélyzetet alkalmazó ipari vállalatok aránya pedig 3,6%-ról 1,8%-ra esett vissza.

A nagyipar összezsugorodása látható az ipari vállalatok segédszemélyzetének abszolút számában is, melynek csökkenése élesen tűnik ki a 10. számú tábla adataiból. A 20-nál több segédszemélyzetet alkalmazó iparvállalatoknál csaknem 40 ezerrel kevesebb munkás dolgozott 1920-ban mint 1910-ben. A 6–20 segéddel dolgozó üzemeknél 8 ezer (23,4%) az 1–5 segéddel dolgozó üzemeknél pedig csak ezer (3,5%) volt a személyzet létszámának csökkenése.

1920 után újabb gazdasági periódus kezdődött Budapest történetében. A háború, a forradalmak, a pénzérték szakadatlan romlása és a tőzsdeválság által felkavart abnormális gazdasági viszonyok lassan nyugvópontra tértek, és a természetes gazdasági fejlődés erőviszonyai kezdtek ismét kialakulni. A nagyipar csaknem visszahódította régi szerepét a város ipari termelésében. A segéd nélkül dolgozó kisiparosok száma ismét erősen visszaesett (27.648-ról 20.734-re), ezzel szemben megnövekedett az egy-két segéddel dolgozó iparosok csoportja, jeléül annak, hogy (leszámítva az önálló üzemeikkel közben felhagyott kisiparosok nagy tömegét) sokan azok közül, akik 1920-ban még segéd nélkül dolgoztak, 1930-ban már segéd-erőt tudtak üzemeikben foglalkoztatni. A hatnál több segéddel dolgozó közép- és nagyipari üzemek száma és munkáslétszáma azonban 1930-ban még mindig kevesebb volt, mint 20 évvel ezelőtt.

Hogy 1920 után a gyáripar regenerálódása és fejlődése miképpen alakult Budapesten, azt mutatják a gyáripari statisztikából vett alábbi adatok.

A gyáripari jellegű ipartelepek és azok munkáslétszámának alakulása Budapesten 1921–1935-ig

Gyáripari jellegű ipartelepek

Év	munkáslétszáma		
	száma	ebből szünetelt	(okt. 1.)
1921	755	–	63.223
1925	1.008	33	78.737
1930	1.173	36	89.767
1935	1.226	16	94.390

A fenti összeállításban figyelmen kívül hagyták a gazdaságilag kedvező 1927–1929-es évek kiemelkedő, valamint az 1931–1934-es évek csökkenést mutató adatai. A feltüntetett ötéves időközökben jobban látható a tényleges fejlődés lassú folyamata, mint a gazdasági viszonyok hullámzását visszatükrözőtő évi adatokban.

Az iparvállalatokon kívül a kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatok háború utáni sorsáról is meg kell emlékezni. Leghelyesebb, ha egyöntetűség céljából ismét a vállalati statisztika adataihoz fordulunk.

A budapesti kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatok száma és annak megoszlása a segédek száma szerint 1920-ban és 1930-ban

Megnevezés	1920.		Ebből	
	összesen	kereskedelmi vállalat	hitel	
Segéd nélkül	9.252	8.793	8.639	154
1–2 segéddel	4.582	5.129	5.037	29
3–5 “	1.602	1.938	1.897	41
6–10 “	666	776	752	24
11–20 “	255	384	365	19
Együtt	16.357	17.020	16.690	330
20-nál több segéddel	282	332	267	65
Összesen	16.639	17.352	16.957	395

Mint ahogy az önálló kereskedők számában 1920 és 1930 között nem volt emelkedés tapasztalható, úgy a kereskedelmi vállalatok száma sem növekedett nagyobb mértékben. Csupán az történt, hogy a segéd nélkül dolgozó üzletek számának csökkenése mellett az egy-két segédet alkalmazó cégek száma növekedett. A több segéddel dolgozó kereskedelmi cégek száma már jelentékeny mértékben emelkedett. Ez az oka annak, hogy 1930-ban 713-mal több kereskedelmi és hitelforgalmi vállalat működött, mint 1920-ban. A nagyobb kereskedelmi és hitelvállalatok azonban többnyire részvénytársasági formát vettek fel, és így nem szerepeltek az önálló kereskedők számában. A hatnál több segédszeméllyel dolgozó kereskedelmi és hitelforgalmi vállalkozások szaporodásából látható tehát, hogy nemcsak az iparban, hanem a kereskedelemben is a nagyobb vállalatok kezdtek tért hódítani. Ezzel természetesen együtt járt a kereskedelmi és hitelforgalmi vállalatoknál alkalmazott segédszemélyzet számának emelkedése is. Ez a személyzeti létszám 1920-ban 58.029, 1930-ban pedig 61.254 volt. Sajnos, a kereskedelmi és hitelvállalatok számát illetően az 1935. évből nincsenek adatok. A 8. számú tábla adatai¹⁶⁴ azonban az önálló kereskedők számának feltűnő emelkedését mutatják 1930 és 1935 között. Nyilvánvaló, hogy ennek az emelkedésnek legnagyobb része a kiskereskedők elszaporodására esik. Ez a körülmény igazolásra talál majd a továbbiakban ismertetendő cégstatisztika adataiban is. A kiskereskedelmi vállalkozások egyoldalú szaporodása azonban már nem a gazdasági fejlődés újabb állomását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg a fejlődés irányától eltérőleg, a gazdasági válság kényszerítő hatásának következménye. Hogy e körülmény azonban csupán a kiskereskedelmi pálya túlszűfoltóságának lett-e okozója és rontott-e annak helyzetén, vagy esetleg tápot nyújtott a kereskedelem újabb fejlődésének, azt majd csak a jövő fogja eldönteni. [...]

Elvileg úgy a jog, mint a közgazdaságtudomány megkülönbözteti a személyi vállalkozást a tőkevállalattól. Az első csoportot a teljes anyagi felelősség mellett a vállalkozónak az üzletvitelben való személyes részvétele jellemzi, a másik csoportnál a vállalatba fektetett tőke a fontos, míg az üzletvitel közvetlen irányítása a megválasztott, illetve megbízott vezetőség feladata.

A technikai kultúra gyorsuló fejlődése, illetve a termelés ezzel párhuzamosan haladó industrializálódása csak nagy tőkék előteremtésével következhetett be. Ily nagy tőkék előállítására kevés számú vállalkozó ritkán volt képes. A tőkekoncent-

164 Terjedelmi okokból nem közöljük.

ráció legkönnyebben részvénytársaságok alapítása útján vált lehetővé, melyek segítségével emelkedtek ki fokozatosan a kis- és közép nagyságú vállalatok sorából a nagyobb gazdasági feladatokat betöltő tőkevállalatok. Ugyancsak a részvénytársaságokon épültek fel a mammuttőkeket egyesítő tőkealakulatok, a trösztök, konsernek, poolok stb.

A személyi vállalatok legtipikusabb képviselője az egyéni cég. De ugyancsak személyi vállalat a több egyén társulásából keletkezett közkereseti társaság is (a közkereseti társaság két vagy több személy egyesülése kereskedelmi üzlet folytatására közös cég alatt, a tagok egyetemleges és korlátlan anyagi felelősségével). Még személyi vállalkozásnak tekinthető, de már bizonyos átmenetet képez a személyi vállalatból a tőkevállalat felé a betéti társaság is, melynek a vállalatban személyükkel résztvevő beltágjain kívül csupán tőkebetétjükkel résztvevő kültágjai is vannak (a betéti társaság két vagy több személy egyesülése kereskedelmi üzlet folytatására közös cég alatt olyképp, hogy egy vagy több beltág egyetemleges és korlátlanul és egy vagy több kültág pedig csak meghatározott vagyontételje erejéig felelős a társaság kötelezettségeiért.)

Sokkal közelebb áll a tőkevállalat fogalmához a korlátozott felelősségű társaság, melynek résztvevői meghatározott törzsbetéttel járulnak a vállalati tőkéhez, (felelősségük e törzsbetétek erejéig korlátozódik), személyi részvételük azonban szintén érvényesül a vállalat üzletvezetésében.

A tőkevállalatok legtipikusabb képviselője a részvénytársaság.

Alaptőkéje meghatározott számú egyenlő névértékű forgalomba hozható részvények befizetett ellenértékéből áll. A társaság tagjai csak részvényeik értékének erejéig vesznek részt a vállalat kockázatában, melynek vezetését a részvényesek közgyűlése által választott igazgatóság intézi.

Különleges helyet foglal el a vállalatok között a szövetkezeti forma. A szövetkezet nem sorozható sem egyik, sem másik csoportba, de a gyakorlati életben jogi szerkezet és üzletvitel szempontjából inkább tőkevállalatnak tekinthető.

A cégek által képviselt vállalatok igen különböző gazdasági célokat szolgálnak. A vállalkozás céljához alkalmazkodik azok egész szervezete, tőkéjének nagysága és jogi formája is. A jogi forma szempontjából elsősorban a tőkekérdés a döntő tényező. A kisebb ipari, kereskedelmi és más vállalkozások többnyire egyéni vagy társascég formájában működnek; aránylag kevés számban vannak olyan tőkeerős vállalkozók, akik nagy üzemeket képesek fenntartani. Ahol az egyéni tőkeerő, szaktudás és munkabírás nem elegendő, ott a vállalatok rendszerint részvénytársas-

ságok, vagy korlátolt felelősségű társaságok formájában alakulnak meg. Szövetkezetek pedig ott keletkeznek, ahol kis egzisztenciák létesítenek vállalatot gazdasági érdekeik védelmére, illetve biztosítani kívánják maguknak a tőkevállalkozás által elérhető gazdasági előnyöket. Hogy egy vállalat milyen jogi keretek között működjön, arra nincs szabály, ezt az alapítók részéről a körülmények mérlegelésével a szükség és a legfőbb cél, a rentabilitás kérdése dönti el.

A budapesti bejegyzett cégek száma 1935-ben vállalati formák szerint a következőképpen oszlott meg.

A budapesti bejegyzett cégek számának megoszlása vállalati formák szerint 1935-ben.

Vállalati forma	Összes bejegyzett cégek		Működő bejegyzett cégek	
	abszolút számokban	százalékban	abszolút számokban	százalékban
Egyéni cég	19.108	67,0	8.475	59,7
Közkereseti társaság	5.088	17,9	2.640	18,7
Betéti társaság	667	2,3	230	1,6
Korlátolt felelősségű társaság	629	2,2	585	4,1
Részvénytársaság	2.539	8,9	1.950	13,7
Szövetkezet	494	1,7	310	2,2
Összesen	28.525	100,0	14.190	100,0

A bejegyzett cégek hány %-a működik?

Egyéni cég	44,4
Közkereseti társaság	51,9
Betéti társaság	34,5
Korlátolt felelősségű társaság	93,0
Részvénytársaság	76,9
Szövetkezet	74,9
Összesen	49,7

Mint látható, a bejegyzett cégek túlnyomórésze egyéni cég. 1935-ben a cégjegyzékben szereplő 28.525 cég közül 19.108 (67,0%) volt egyéni vállalkozás. A közkereseti társaságok száma már sokkal kevesebb, de 5.088 (17,9%) közkereseti

társaság az egyéni cégek után mégis tekintélyes számot képviselt. A harmadik legelterjedtebb vállalati forma a részvénytársaság. Részvénytársaságból 1935-ben még 2.539 (8,9%) szerepelt a cégjegyzékben. A betéti társaságok és korlátolt felelősségű társaságok egyaránt 600-at meghaladó létszáma már csak alig néhány százalékát, a szövetkezetek 494-es létszáma pedig még kisebb részét képezte a bejegyzett cégek tömegének.

Némileg más a vállalati forma gyakoriságának szerepe a működő bejegyzett cégek között. Az egyéni vállalkozások ugyan itt is túlnyomó többségben vannak, de számarányuk már nem olyan magas, mint a cégjegyzékben névleg szereplő összes cégek között. 14.190 bejegyzett működő cég közül 8.475 (59,7%) egyéni cég. A működő bejegyzett cégek között is, a második legnagyobb csoport a közkereseti társaságoké, melyekből 2.640 (18,7%) volt 1935-ben Budapesten. Mellettük a fennálló betéti társaságok száma igen csekély, csupán 230. Korlátolt felelősségű társaság 1935-ben már elég sok működött. Számuk 585 volt. Részvénytársaság 1.950 működött. Mint látható, a részvénytársaságok jóval nagyobb arányban (13,7%) voltak képviselve a működő cégek számában, mint az összes bejegyzett cégek között (8,9%). Hasonló a helyzet a szövetkezeteknél is. 1935-ben 310 szövetkezet állott Budapesten üzemben. Számarányuk a működő vállalatok között (2,2%) lényegesen meghaladta az összes bejegyzett cégek között elfoglalt arányukat (1,7%).

A 18. számú tábla adataiból az is feltűnik, hogy a működő cégek számaránya mily különbözőképpen alakul vállalati formák szerint. A kisebb cégjogi ellenőrzés alatt álló személyi vállalatoknak (egyéni cégeknek, közkereseti társaságoknak) aránylag sokkal kisebb hányada működik, mint a nyilvánosság és a cégbírótság nagyobb ellenőrzése alatt álló részvénytársaságoknak és szövetkezeteknek. Erről a kérdésről a jelen fejezet keretében a további vizsgálódások során még lesz szó.

A személyi vállalatok számbeli túlsúlya mellett tehát a tőkevállalatok száma jóval kisebb, mégis megkülönböztetett figyelmet kell az utóbbiaknak szentelnünk, mert azok a sok kis vállalattal szemben főleg a nagyüzemeket képviselik. A nagyüzemek pedig sokkal nagyobb feladatokat látnak el az ország és a főváros gazdasági életében, mint a kisüzemek. A budapesti részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok, valamint a szövetkezetek minden valószínűség szerint több embernek adnak munkát és kenyeret, mint az egyéni és társas cégek. A városban működő legnagyobb üzemek részvénytársaságok formájában állanak fenn. Az ipari részvénytársaságoknak pl. 50,5%-a tartozik a gyáripari statisztikában szereplő

üzemek sorába, míg az iparos egyéni és társas cégeknek csupán 9,9%-a tartozik ide.

A cégjegyzések számának százalékos megoszlása vállalati formák szerint 1876–1935-ig többéves átlagokban

Időszak	Egyéni cég	Közkereseti társaság	Betéti társaság	Korlátolt felelősségű társaság	Részvénytársaság	Szövetkezet	Összesen
1876–1880	75,7	19,7	0,6	–	2,9	1,1	100,0
1881–1885	61,1	32,2	2,2	–	2,2	2,3	100,0
1886–1890	60,4	32,4	2,2	–	2,5	2,5	100,0
1891–1895	57,9	34,4	1,8	–	4,6	1,3	100,0
1896–1900	59,3	33,5	3,2	–	2,3	1,7	100,0
1901–1905	56,9	34,9	4,0	–	2,0	2,2	100,0
1906–1910	54,9	34,9	3,1	–	5,2	1,9	100,0
1911–1913	53,2	35,1	2,6	–	7,3	1,8	100,0
1914–1919	57,8	24,7	1,6	–	14,1	1,8	100,0
1920–1925	54,7	24,7	2,4	–	16,7	1,5	100,0
1926–1930	57,4	22,4	3,5	–	11,2	5,5	100,0
1931–1935	42,9	16,1	2,4	21,2	7,3	10,1	100,0
<i>A korlátolt felelősségű társaságok nélkül</i>							
1931–1935	54,4	20,4	3,1	–	9,1	13,0	100,0

A fenti százalékszámokból kitűnik, hogy az egyéni cégek aránya a cégbejegyzések között, a világháborúig állandóan csökkent. Ugyanakkor a bejegyzett közkereseti és betéti társaságok számaránya eleinte nagymértékben, később lassan, de állandóan emelkedett. A világháború előtti gazdasági viszonyok tehát nyilván kedveztek a társas vállalati formának. Talán azzal is magyarázható ez az emelkedés, hogy a társas cégek többnyire nagyobb vállalatok voltak, mint az egyéni cégek, és így terjeszkedésük bizonyos fokig összefüggésben állott a közép- és nagyüzemek szaporodásával.

A nagy vállalatokat jelentő részvénytársaságok hosszú időn keresztül aránylag csekély számban szerepeltek a cégbejegyzések között. Az 1880-as években évente átlag 6–7 részvénytársaság alakult Budapesten. Ez a szám alig egy-két százaléka volt a bejegyzett cégek számának. Az 1890-es évek elején ugyan hirtelen emelke-

dett a részvénytársasági alapítások száma (tekintettel a gazdasági élet erős fellendülésére, nagy bankok, iparvállalatok, helyiérdekű vasutak alapítására), de csak egy időre, mert a múlt század végén és az 1900-as évek elején már ismét ritkában fordultak elő. Csak 1906 után kezdtek a részvénytársaságok nagyobb mértékben szaporodni. Közvetlenül a világháború előtt az 1911–1913. évek átlagában a cégbejegyzések között már 7,3%-al szerepeltek a részvénytársaságok.

A világháború nem kedvezett a társas vállalatok alapításának. A közkereseti társaságok aránya a cégbejegyzések között a világháború előtti 35,1%-ról, a háború alatt 24,7%-ra fogyott le. A társas vállalkozástól való idegenkedést minden valószínűség szerint a bizonytalan légkörben, a tőkekockázattól való félelem idézte elő. Ugyancsak erre vezethető vissza a részvénytársaságok egyre fokozódó elszaporodása is, tekintettel arra, hogy a vállalkozók a részvénytársasági forma révén a korlátozott kockázat előnyét igyekeztek maguknak biztosítani. A részvénytársasági alapítások száma, mely a háború előtt a legkedvezőbb gazdasági évben, 1911-ben 137 volt, és erősen kiemelkedett a más években történt alapítások közül, a világháború idején, 1916-tól kezdve további ugrásszerű emelkedést mutatott. 1917-ben, de különösen 1918-ban már sokkal több részvénytársaság keletkezett, mint 1911-ben (ennek folytán számarányuk a bejegyzett cégek között a háború idején már 14,1% volt). A háborús ipar és a háborús gazdálkodás célját szolgáló nagyobb vállalat alapítások többnyire részvénytársaságok voltak, maguk a hatósági intézkedésre létrejött háborús elosztóközpontok is ebben a vállalati formában jöttek létre.

A részvénytársaságok legnagyobb fokú elterjedése azonban a háború után következett be. Jól látható ez a 20. számú tábla adataiból, mely szerint 1920 és 1924 között, 5 év alatt 1.756 részvénytársaságot jegyeztek be a budapesti cégjegyzékbe, csaknem annyit, mint 1876–1910-ig együttesen. Felmerül a kérdés, vajon mi lehetett az oka abban az időszakban a részvénytársaságok rohamos elszaporodásának. Kétségtelen, hogy a vállalkozási kedv a háború után soha nem tapasztalt mértékben kapott lábra, de a részvénytársaságok rohamos szaporodásának legerősebb ható okát nem is annyira ebben, mint inkább abban kell keresnünk, hogy a bizonytalan gazdasági légkörben a pénzérték állandó csökkenése mellett az anyagi felelősség, illetve vállalkozási kockázat korlátozásának legbiztosabb fellelvára volt a részvénytársasági forma (ugyanúgy, mint ahogy a világháború idején). Ez az indoka annak is, hogy az 1916-tól 1925-ig terjedő években igen sok egyéni és társas cég alakult át részvénytársasággá.

A részvénytársasági alapítások számaránya a világháború utáni inflációs időszakban a bejegyzésre került cégek között már 16,7%-ot képviselt. Ezzel szemben a közkereseti társaságok a háború előtti szerepüket a bejegyzésre került cégek között nem nyerték vissza. A háború előtti 35,1% arányukkal szemben az 1920-as években már csak 24,7%-al, illetve 22,4%-al szerepeltek. Az egyéni cégek számaránya ugyanakkor megközelítőleg a háború előtti mértékét érte el.

Az előző fejezetben már láttuk, hogy 1924 után a cégbejegyzések száma tartósan nagy csökkenést mutatott. Különösen erős mértékben csökkent a részvénytársasági alapítások száma. A nagy vállalat alapítási hossza bekövetkezett ezen reakció oka nemcsak abban rejlik, hogy a pénzérték rögzítése folytán a korlátozott kockázat biztosítása sokat veszített jelentőségéből, hanem főleg abban, hogy a 7.000/1925. P. M. számú rendelet a tőkefelértékelések után megszabta a jövőben alakuló részvénytársaságok alaptőke-minimumát, és annak alsó határát a nem helyi jellegű részvénytársaságoknál 150 ezer pengőben, a helyi jellegű részvénytársaságoknál pedig 100 ezer pengőben állapította meg. E tekintélyes tőke felmutatása kisebb vállalatok részéről lehetetlen volt. De nem is volt szükség ekkora tőkére. Így elmaradtak azok a részvénytársasági alapítások, melyek lényegében véve korábban, mint egyéni és társas cégek csak a vállalkozási kockázat, illetve az egyéni vagyoni felelősség kikerülése céljából vették fel a részvénytársasági formát.

Míg a részvénytársasági alapítások száma a nagyjában kedvező gazdasági időszakot felölelő 1926-tól 1930-ig terjedő években is, úgy abszolút, mint relatív mértékben csökkent, addig a szövetkezeti alapítások száma jelentékenyen emelkedett. Ez az emelkedés a legutóbbi építkezési kampány során főleg a divatba jött építő-, illetve társasház szövetkezeti alapításokkal van kapcsolatban. [...]

Török István: A budapesti bejegyzett cégek statisztikája. Statisztikai Közlemények, 80. kötet 2. sz. Bp., 1937. 19–23., 34–37., 40–43. p.

Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban

1920–1928

[...] A Menekültügyi Hivatal feljegyzései szerint 1918-ban 58.784-en, 1919-ben 110.573-an és 1920-ban 121.930-an jöttek át a Csonkaországba. Arra a kérdésre, hogy ezek közül hányan maradtak Budapesten, nem tudunk határozott feleletet adni. Dr. Laky Dezső egyetemi tanár Budapest népességéről írt művében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a vagonlakókból lehet következtetéseket levonni e kérdés megfjtéséhez.

„Az Országos Menekültügyi Hivatal jelentéséből tudjuk, hogy 1920. végén 7860 menekült vagonlakó volt Budapesten. Tudjuk továbbá azt is, hogy a vagonlakóknak körülbelül 1/6-od része tartózkodott ekkor Budapesten, a többi pedig az ország egyéb részeiben. Így tehát, ha a vagonlakóknak az arányszáma szerint bontjuk szét a menekültek egész tömegét, azt kell hinnünk, hogy maximálisan 40–45.000 főnyi menekült lakosság szaporította Budapest népességét 1920. év végén, a többi 250.000 főnyi menekült pedig vidéken helyezkedett el.”

De el kell fogadnunk ezt a megállapítást, ha az 1920. évi számlálás adatait nézzük. A statisztikai összeállítás szerint Budapesten ez évben 928.996 lélek volt (1910-ben 880.371 lélek). Ha ezt a lélekszámot a korábbi évek népességével állítjuk szembe, szinte kételkedve hisszük el a lakosság számának ilyen mértékű visszaesését. Pedig az okok megvilágítása után érthetővé válik előttünk a főváros ezen viszonylagos elnéptelenedése.

1920-ban az ország megcsonkítása következtében nyersanyaghiány, a román megszállás ipari kártevősei következtében gazdasági pangás jelentkezett a főváros ipari és kereskedelmi életében, ami munkanélküliséget eredményezett. Ez sok embert visszatartott a betelepüléstől és még többet elűzött a fővárosból azon munkások közül, akik az ekkor lendületet vett mezőgazdasági termelés körében vidéken is el tudtak helyezkedni. De visszatartott a betelepüléstől sokakat a lakásnyomor és sok más gazdasági és társadalmi baj is.

A háború, a kommün, az idegen megszállás, az infláció az ingótlókék nagyrészét elpusztította. A megmaradt tőkét pedig a tőzsdejáték, földvásárlások és az önálló

vámterület következtében az ipar megindulásához előfeltételként jelentkező ipari befektetések kötötték le, s a kormány szanálási programjának megindulásáig nem-hogy a kötött lakásviszonyok következtében jövedelmet alig jelentő építkezés megindításához, de reális kereskedelmi befektetésekhez is alig volt vállalkozó tőke.

Így 1919-ben 8, 1920-ban 26, 1921-ben 60, 1922-ben pedig csak 42 lakás keletkezett, és inkább üzletházak és irodahelyiségek készültek a forgalmasabb utcákban, többnyire emeletráépítéssel. Nem érdektelen azonban megvizsgálni, hogy a statisztikai adatok tükrében milyenek voltak a főváros lakásviszonyai 1920-ban. Megállapítható, hogy a statisztika szerint Budapest lakásviszonyai nem voltak annyira rosszak, amennyire gondolhatnánk.

Ha az utolsó 40 évet nézzük ugyanis, azt látjuk, hogy a fővárosban a laksűrűség csökkenése általános volt, és a lakások minden kategóriájára kiterjedt, mint ez az alábbiakból is kitűnik:

	Rendes lakások		1 lakásra jut	1 szobára jut
	száma	lakóinak száma	átlag lélek	átlag lélek
1880-ban	68.535	342.426	5.00	2.51
1890-ben	94.359	468.759	4.97	2.47
1900-ban	144.125	694.107	4.82	2.48
1910-ben	169.034	803.828	4.76	2.60
1920-ban	203.993	858.369	4.21	2.33

	1	2	3	4	5	6	7	8
	szobás lakásban egy szobára jut átlag lélek							
1880.	4.51	2.64	1.88	1.60	1.32	1.24	1.21	1.12
1900.	4.30	2.61	1.82	1.53	1.33	1.23	1.19	1.12
1910.	4.34	2.50	1.73	1.42	1.21	1.12	1.02	0.98
1920.	3.75	2.18	1.61	1.34	1.21	1.12	1.02	0.98

De a szociális szempontból annyira lényeges kérdésben a lakásoknak lakáskategóriák szerint való megoszlásában is fejlődés volt megállapítható még 1910-el szemben is, mert, mint az alábbi kimutatásból megállapítható, 1920-ban a kislakások arányszáma 1910-el szemben javult.

Rendes lakások szobák számai szerint, %-ban

	1	2	3	4-5	6-
1910-ben	55.2	24.5	10.8	7.6	1.9
1920-ban	53.1	26.6	11.9	7.3	1.1

Ezeknek a jelenségeknek, illetve adatoknak az alapján a Háztulajdonosok Országos Szövetsége a lakáskérdésről emlékiratot készített és intézett a kormányhoz. Emlékiratában arra a következtetésre jutott, hogy a főváros lakásínségének oka a kötöttség fenntartása és a bérek emelésének kormányrendeletekkel való eltiltása. Ez szociális szempontból is indokolatlan, mert ezáltal a régi bérlő, még ha a lakásra egyáltalán nincs is szüksége, a szinte ingyen lakásból albérlet útján való értékesítéssel hasznot húz; a fokozódó lakáshiány következtében egyre emelkedő lelépési díjak pedig az alkalmas idő kivárása esetén, a bérlők részére indokolatlan külön hasznot biztosítanak.

Kétségtelenül megállapítható, hogy míg 1910-ben a lakások 30,6%-a volt albérletbe adva, az 1920-as statisztikai adatok szerint Budapesten csak a lakások 23%-ban volt albérlet. Amint látjuk tehát, dacára az éveken keresztül folyt kényszerkivételnek, az arányszám itt lényegesen csökkent. Csökkent azért is, mert az akkor szedett lakásbérek mellett a lakosság kisebb részének volt szüksége a lakásbérek kifizetéséhez az albérlet által fizetett összeg segítségül vételére, és így csak azok, akik korábban is ebből éltek, foglalkoztak kényszerűen tovább is az egyébként jövedelmező albérlettartással.

De messze vezetne és nem is tartoznék szorosan munkám keretébe ennek a kérdésnek részletesebb tárgyalása. Maga a lakásszükség 1920-ban megvolt. Igazolták ezt a lakáshivatal előtt ácsorgók és a vagonlakók tömegei, s rájuk nézve vajmi kevés vigasztal szolgált az az elméleti megállapítás, amely abszolút lakáshiány helyett, a rendelkezésre álló lakások kedvezőtlen elosztásáról beszélt. [...]

[...] Az 1926. év új problémát hozott a fővárosnak. A szabadforgalmat korlátozó rendeletek részben történt hatálytalanítása után a főváros területén oly nagy számban indultak meg a kilakoltatási perek, hogy a jogerős bírói ítéletek végrehajtásakor sem a főváros, sem az állam nem tudott a hajléktalanok részére szükséglakást kiutalni.

A szükséglakás-ügyekkel foglalkozó tanácsai ügyosztálya a hajléktalanok állandó ostroma alatt állt, de a főváros nem tudott segíteni, mert kislakásos telepein és

szükséglakásos telepein minden lakás állandóan zsúfolt volt, sőt már a mosókonyhák, mángorlólhelyiségek is hajléktalanok részére lakásként lettek kiutalva. De a magántulajdonban lévő épületekben a közegészségügyi szempontból veszélyes pincelakások is zsúfoltak voltak. A hajléktalan családok kénytelenek voltak ideiglenesen magok által összetákolt kunyhókban meghúzódni.

Ebben az időben keletkezett a Jeruzsálem-telep,¹⁶⁵ Suhajda-telep, Lóversenytéri-település, Ferencvárosi kiserdő néven ismert nyomortanyáknak magja. Az állami szükséglakások helyzete nem volt külön a fővárosiakénál, a Lenke-úti barakktelep és a Zita-telep zsúfoltsága pedig úgy egészségügyi, mint szociálpolitikai szempontból joggal kifogásolható volt.

Az V. kerületi előljáróság 1926. január 8-án a tanácshoz tett jelentéséből a Suhajda-telep (V. Pannónia-utca 14.) állapotáról kétségbeejtő adatokat olvashatunk:

„A lakrészek rozoga teteje beázott, a falak teljesen átnedvesedtek, a telepet magát pedig elöntötte az olvadó hóvíz. Karácsony estéjének napján az összes lakások víz alatt voltak, egyik-másik lakásban bokán felül állt a víz.”

De úgy ennek, mint a többi előljáróságnak a részéről a bódélakások és kunyhólakások ügyében tett jelentésekből megállapítható, hogy az egészségtelen és emberhez nem méltó lakásokban elhelyezkedők ügyei az előljáróságoknak, mint elsőfokú közigazgatási hatóságoknak hatáskörén túlnőttek, mert Budapest területén ekkor már ezer és ezer felnőtt és gyermek lakott átázott, nedves odvakban, a tüdővésznek és tömegjárványnak áldozatául dobva.

A tanács a kérdést 1926. február 3-án tartott közgyűlés előtt ismertette (126.979/1925-IX.) A közgyűlés pedig 87/1926.kgy. számú határozata értelmében a népjóléti és munkaügyi miniszter elé vitte az adatokat, egybekötve a kötött lakásgazdaság megszűnése határidejének kitolása iránt előterjesztett kérésével.

A felterjesztés a budapesti lakásnyomor megvilágítására a tanács által ismertett adatokból szemelvényeket is közölt.

„A Suhajda-telepen 260 lakásban körülbelül 1000 ember lakik. A lakások egy-egy vizes, csatornázatlan, alacsony barakkszobából állanak. Az egész telepen összesen 20 illemhely és 3 vízcsap van. A VII. ker., Lóversenytéri telepen földbe-vájt kunyhóban 130 család lakik. A kőbányai téglagyárak környékén nagyszámban vannak az egészségtelen tömeglakások. Az óbudai Böhm-féle téglagyárban ablak-

165 Budán, a Hengermalom utca és Albertfalva közötti területen.

nélküli, vakolatlan falú, 1 szobás zsúfolt lakások vannak. Budafokon földbevéjrt barlangokban laknak az emberek. Nagyszámú család húzódik meg a kunyhókban és színekben a Zugliget és Svábhegy vidékén. A VI. Váci út 111. számú házat életveszély miatt 5 évvel ezelőtt kiürítették, mégis ma 28 család, közel 100 ember, lakik ebben a házban. A Rőppentyű-utca 43. szám alatt földbevéjrt kunyhóban laknak a családok. A ferencvárosi pályaudvar közelében 103 család lakik ugyanígy. A IX., Szvetenay-utca 7. számú pincéjében a főbérln kívül 8 albérln család van összezsúfolva. Az állami Lenke-úti barakkokban, a Zita- és Mária Valéria-telepeken, a székesfőváros szükséglakás-telepein közel 5000 család van egészségügyi szempontból aggályosnak nevezhető lakásviszonyok között.” [...]

A tanácsi IX. ügyosztály 1926. évi november hó 2. -án terjedelmes javaslattal járt a tanács elé. Ebben az előterjesztésben mindenekelőtt megállapította, hogy akkor Budapesten körülbelül 15.000 lakás hiányzott és hogy ezenkívül 2000-nél több család lakott tűrhetetlen módon (zsúfoltan, omladozó falak alatt, pincékben vagy deszka- és földkunyhókban). Megállapította, hogy az építeni hivatott magángazdaság nem tud hatósági támogatás nélkül olyan lakásokat létesíteni, amelyek a lakosság megcsökkent fizetőképességéhez is alkalmazkodnak. A helyi hatóságok hivatását képező tevékenységet a javaslat tehát a következőkre kívánta kiterjeszteni:

- a) a főváros helyes fejlődését biztosítható telekpolitikára,
- b) a lakástermelésben a magánépítés támogatására,
- c) kisegítő- és szükséglakások községi építésére.

Mint hogy az első és harmadik pont alatt említett tevékenységet a főváros már folytatta, az előterjesztés súlypontja egy a magánlakásgazdaság szanálását célzó megoldási tervet volt.

A lakástermelés megindítására a javaslat azt a célt tűzte ki, hogy magántevékenység útján egy hatóságilag támogatott akció keretében Budapesten három éven keresztül évenként 1000 egyszoba-konyhás, 1500 kétszoba-konyhás és 2000 háromszoba-konyhás, esetleg néhány nagyobb lakás is épüljön. Ez körülbelül évi 5000 lakószoba termelését jelentette volna. Az építkezést lehetővé teszi — mondja a tervet — az a mód, hogy az évi 750 milliárd koronára tett építési tőkének 20%-át az építési telekkel együtt az építetők saját tőkéjükből bocsátának rendelkezésre. Az építési költség további 40%-ára az építetők elsőhelyű betáblázás mellett 30 évre törleszthető bankkölcsönt vennének fel, és ezt a hátralévő 40% erejéig a hatóság egészítené ki ugyancsak 30 év alatt törlesztendő kamatmentes hatósági köl-

csönnel a második helyű betáblázás ellenében. A hatósági támogatásul szükséges évi 300 milliárd szükségletet a székesfőváros évi 100 milliárd erejéig saját, újonnan nyitandó jövedelmi forrásból fedezte volna, míg az évi 200 milliárdot a főváros a kormánytól kérte támogatásul. Az állam részéről hozandó áldozat csak kamatvesztéssel járt volna, mert a tőke a kölcsönrészletek megterülésével haladéktalanul visszatérült volna az államkincstárnak.

Az albizottság november 8-án foglalkozott az előterjesztéssel és azt pártolással a tanács elé terjesztette. A tanács a javaslatot elfogadta, a kormányhatósággal megindult tárgyalások azonban kilátástalannak bizonyultak.

A lakásszükség azonban változatlanul fennállott. A Váci út 170. és az Üllői út 124. szám alatt épített fővárosi házak november 1-ével, a többiek pedig december hóban váltak beköltözhetővé, de úgy ezek, mint az ugyancsak elkészült szükséglakások a túlzásfokig igénybe lettek véve ugyanakkor, amikor a fenti építési program megvalósítására a remény végleg megszűnt.

A főváros, ha nem akarta eddigi állásfoglalását elejteni, kénytelen volt a bankok ajánlatainak elfogadásával megindítani a községi lakásépítést.

A tanács december hó 9-én hozott határozatával rá is tért erre az egyetlen járható útra. A tanács felhívására december 15-ig újabb építési ajánlatok érkeztek a fővároshoz.

A beérkezett ajánlatokat a lakásügyi bizottság műszaki albizottsága 1926. december 20-án tartott ülésében vette tárgyalás alá. Az albizottság a maga részéről azt a javaslatot tette a tanácsnak, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek a Hazai Bankkal együtt 1000-1000, az Építőmesterek és építési vállalkozók csoportjának 700, a Belvárosi Takarékpénztárnak 300 lakás építésére adjon ki megbízást, továbbá amennyiben az Angol-Magyar Bank ajánlata előnyösnek mutatkozik, adjon ennek a banknak is megbízást 500 kislakás építésére. [...]

A fővároshoz 1927. július 15-éig 12.500 folyamodvány érkezett, ezek közül 5940 kérvényezőnek nem volt önálló lakása, illetve albérletben lakott. Zsúfolt lakásban lakott (egy szobában több, mint hat) 1876, végül felmondás alatt, illetve kilakoltatás előtt állt 1008 folyamodó. A többiek meglévő lakásukat kívánták olcsóbb vagy jobb lakásra felcserélni, illetve nagyobb lakásba kívántak költözni s így ezeke a kérvényeket a főváros nem vette tekintetbe.

De ezek nélkül is, mintegy 8824 volt azoknak a száma, akiknek lakásigényével komolyan kellett számolni. Ezekhez járult még a kerületi előljárásgok jelentése

alapján azoknak a lakásigénye, akik közegészségügyi, illetve közbiztonsági szempontból veszélyeztetett házban laktak, és így lakásuk vagy összeomlás veszélyének volt kitéve vagy tisztí orvosok részéről lebontandónak volt vélelmezve, továbbá a régi Lóversenytéren, ferencvárosi Kiserdőben, stb. építési engedély nélkül létesített bódében és kunyhóban lakó összesen mintegy 1900 család.

Szükség volt ezenkívül az iskolákban lakó menekült családok elhelyezésére mintegy 100 kislakásra, a tabáni lakosság tervbevetett kitelepítésére (999 család) ezer lakásra. Nagyobbszámú (kb. 600) lakás átengedését kérte a családos rendőrök elhelyezésére a főkapitányság, és hasonló kéréssel fordult a fővároshoz a tűzoltóság, vármórség, a vízművek igazgatósága, fertőtlenítő intézet, a Székesfővárosi Közlekedési Rt., stb.

Ezeknek az igényeknek tekintetbevételével a lakáskérők számát 1927 nyarán 13.000-ben kellett megállapítani, és így a fővárosban akkor építés alatt álló körülből 6000 lakáson kívül — a lakáshiányt a fenti alapon számítva — további hét-ezer lakás felépítéséről kellett volna még gondoskodni. [...]

Ám a banképítkezések a megfeszített munkatempó következtében részben 1927. november 1-ével, részben december hóban befejeződtek és 1928. február 1-én a III. ker. Bécsi út 88–92. sz. bérházak lakói is elfoglalták lakásaikat. Ezen építkezés keretében 2660 lakás épült, 622.640 légméterrel. [...]

A banképítkezéssel létesített lakások azonban a kevés keresetű, illetve munkanélküli vagy kilakoltatás következtében hajléktalanná vált családok részére magas bérüknél fogva nem tudtak hajlékot nyújtani. (1927-ben a banképítkezésű lakások közül az egyszobás lakásnak kb. 600, kétszobásnak 800–1000, kettőszobás fürdősnak 1200–1300, háromszobásnak 1400–1800 pengős bérei voltak.) Ezért a törvényhatósági bizottság 1928. március 21-én tartott közgyűlésén 341/1928. kgy. szám alatt elhatározta, hogy a kilakoltatásra kerülő, illetve a Lóverseny-téri telepen kunyhókban lakók elhelyezésére a X. ker. Ceglédi úton további három szükséglatásos épületet emel. A közgyűlés ezen határozatát a belügyminiszter június 15-én hagyta jóvá, és június 16-án a tanács már az építkezések sürgős megkezdése iránt intézkedett, azzal a kikötéssel, hogy a lakásoknak november 1-ig el kell készülniök. [...]

Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a Székesfővárosban. Statisztikai Közlemények, 76. kötet I. sz. Bp., 1935. 76–78., 93–94., 99–100., 106., 107., 108. p.

1920–1930

Hogy élünk?

A ház, a lakás

Budapesten átlag 40,1 lakos esik egy-egy lakóházzal. Az ország többi részében mindössze 5,3. A budapesti lakóházak tehát átlagban nyolcszorta nagyobbak a vidékieknél.

A háborús nagy törés még a házépítésben is visszatükröződik. A háború előtt Budapest házai mind nagyobbak és nagyobbak lettek, azóta mind kisebbek és kisebbek. 1869-ben a fővárosban, — egybevéve Pestet, Budát és Óbudát is — egy házra 30 lakos esett, 1900-ban 45, 1910-ben pedig 48,8. Tíz év múlva az átlag már kisebb ennél: 46,3, mert a háborús tíz év alatt csak annyi ház épült, amennyivel a háború kitörése előtt el lehetett készülni. De azért ebben az évtizedben a lakosság növekedése mégsem érte el a lakóházakét és így az átlagos laksűrűség csökkent. A trianoni első évtizedben pedig megfordult az építkezés irányzata, a vidéki nagy tömegeknek a fővárosba való özönlése megszűnt, a vidékről érkező elemek a szomszédos községekben helyezkednek el, és így Budapesten is a családi házak, a vagyonmentő építkezések foglalják el a lakbérüzérkedésre való építés helyét. A házak átlagos laksűrűsége e tíz év alatt 46,3-ról 38,7-re hanyatlott. Vagy ha tisztán csak a lakóházakat vesszük, 50,0-ról 40,1-re. Ez az utóbbi számítás azonban azért nem egészen helyes, mert hiszen nem csak a lakóházakban laknak emberek. Budapesten 1930-ban minden száz lélek közül csak 93 lakott lakóházban, hét ellenben másféle épületben.

Budapesten tíz év alatt még soha, a város legrohamosabb fejlődésének évtizedében sem, építettek annyi házat, mint 1920 és 1930 között, de viszont ilyen kicsiny épületek sem emelkedtek itt ilyen nagy tömegben, mióta az ország szíve kisvárosi jellegét elvesztette. A kiegyezés óta, illetve az első népszámlálás, tehát 1869 óta az új házak mindig híven kifejezték annak a vonzóerőnek fokát, amit a főváros a vidék

népére gyakorolt. Az új házak teremtettek fizikai lehetőséget a vidéki elem beözönlésére, és ezért ezek mindig jóval nagyobb lakósűrűsége is készültek, mint a régi házak. 1869 és 1880 között minden új házra 60 új lakos esett, 1880 és 1890 között 59, a millennium évtizedében 71, a mostani évszázad első tizedében pedig már 82,5. A háború évtizedében ez az átlag 24,5-re esett le, az első trianoni évtizedben pedig minden új házra csak 13 új fővárosi lakos esett. Íme, a házak statisztikája így mutatja meg, hogy a főváros növekedésének lendülete vész, színét, élénkségét, tempóját nem a vidékről ide áramló hatalmas és munkára kész tömegek szabják meg, Budapest konszolidálódik, nagyobb mértékben válik a saját maga városává, mint eddig bármikor volt, — vagy mint amilyen mértékben csak nagyon régen volt, az egyhelyben állás évtizedei és évszázadai alatt. A főváros már nem épít új elemek befogadására alkalmas házakat, arra gondol, hogy vagyont mentse. Eddig mindig úgy volt, hogy a háztulajdonos lakott Budapesten a legolcsóbban, mert hiszen a házban lakása és még jövedelme is volt. Ez is megfordult ma. Nem egy esetben annak legrágább a lakása, akinek háza van, különösen ha ez a ház új. Ilyen új ház pedig, láttuk, ezerszámra épült a trianoni hanyatlás első évtizedében.

A háztulajdonosok száma kisebb, mint a házaké. Budapesten 1930-ban minden 38,7 lélekre esett egy-egy ház, de csak minden 50,8-re egy-egy háztulajdonos. A családi házak építésének ebben az újkorában ezek száma természetesen rohamosan emelkedik. 1920 óta a háztulajdonosok száma 29%-kal nőtt. 1920-ban minden 58 fővárosi lakosnak volt egy-egy háziura.

Sajnos, nem tudjuk, hogy a lakók mint oszlanak meg házurankint, bár arra természetesen megvannak az adatok, hogy a háziurak közül hánynak van egy vagy több háza. Így a lakottságot csak a házak arányában tüntethetjük fel.

Budapesten 8193 épületnek nincs bérjövödelme, vagyis nincs bérlakója. Ez a főváros épületeinek majdnem a harmadrésze. De mennyi lakója lehet ennek a hatalmas háztömegnek? Kétségtelenül nagyon kevés. Először azért mert nyilván ebben a számban szerepel az épületeknek nem lakás céljaira szolgáló része és ezek száma meghalad kétezeret, másodszer meg, mert a lakóházak közül természetesen a családi házak, tehát a kisebb épületek tartoznak ebbe a csoportba. Budapesten 225 olyan lakóház van, amelynek egyáltalában nincs lakója, azaz nem volt 1930. december 31-én, a népszámlálás végrehajtásának a napján; ezenkívül még 396 másféle épületnek nem volt lakója. Összesen 9073 lakóházban laktak tíznél kevesebben, és 13.071 lakóházban laktak húsz lakónál kevesebben. Ez a budapesti lakóházaknak 56,3%-a. Ezeknek a házaknak népessége együtt legfeljebb 110.000 fő,

vagyis ezeknek átlagos laksűrűsége 8,5 fő, a többi házakban ellenben a laksűrűség 82. A családi ház örömet és nyugalomát tehát a főváros népének csak igen kis része érthette el.

Azonban az igazi mamutházak száma is elég kicsiny. Mindössze 25 lakóháznak van ötszáznál több lakosa és ezenkívül még 18 másféle épületnek; jobbadán kórházak, laktanyák, menedékházak ezek. A főváros lakosságának egynegyed részénél valamivel több lakik olyan házakban, amelyekben velük együtt 50–100 lélek lakik, egy ötödrésze 101–150 lakójú házakban él, s a 151–200 lakójú házakra már a főváros lakosságának alig a tizedrésze esik. A mamutházak felé való fejlődésnek körülbelül mindörökre vége is van; ha ennek a gazdasági feltételei megjőnének is, — ami egyáltalában nem lehetetlen — ma már a közegészségügy, a városrendezés és az építés maga is sokkalta több kímélettel van a lakó iránt, mint régen volt. Ma már a lakó talán nem mindig vágyik rá, vagy nem érheti el, hogy a maga házában lakjék, de mindenesetre úgy akar lakni, mintha csakugyan maga lenne a sajátmaga háziura. [...]

Az igazi nagy háztulajdonosok a jogi személyek között vannak. Az állami és a városi hatóságoknak negyvennél is több házuk van, de van két olyan részvénytársaság is, amelynek ugyanennyi ház van a tulajdonában.

A jogi személyek házbirtoka aránylag jóval nagyobb, mint a fizikai személyeké. 1920-ban száz fővárosi lakos közül 79 lakott fizikai személyek házában, 21 jogi személyekében. Pedig ugyanakkor száz ház közül csak 18 volt ezek és 82 a magán-személyek birtokában. A jogi személyek a fővárosi háztulajdonosok között mind nagyobb szerephez jutnak. 1906-ban száz épület közül még 88 volt fizikai személyek tulajdonában, 1930-ban 82. És 1906-ban 100 lakó közül még 86 fővárosi lakosnak volt fizikai személy a háziura, 1930-ban pedig már a fővárosi lakbérjövdelem negyedrésztét a jogi személyek hajtották be.

A háztulajdonosok között 1906 óta nőtt az ipar és forgalom körében élők szerepe, mégpedig 1930-ig 34,1-ről 37,5-re. Bár a fizikai személyek háztulajdona általában és aránylag véve már 1920-ig is, tehát a háború évtizede alatt is csökkent, az ipar-forgalmi elem ez alatt az időköz alatt is növelni tudta házérdekeltségét, 31,1-ről 33,2-re. Hogy pedig az utolsó tíz év alatt a vagyonmentő családi házak építése korábban újra csak a kereskedő s iparos elem szerepe nőtt a háztulajdon terén, ebből joggal lehet arra következtetni, hogy a házépítéseknek e tíz év alatt valóban vagyonmentés volt a céljuk, és elsősorban éppen ez az elem igyekezett vagyonát családi és másféle házakba is átmenteni.

1906-ban a háztulajdonosok között még első helyen álltak a fővárosban azok a háziurak, akik vagyonukból éltek. Minden száz háztulajdonos közül 35,2 tartozott ebbe a csoportba. De szerepük rohamosan csökken. 1920-ban arányuk már 30,3%, 1930-ban 24,8%. A régi vagyonos elem feléli vagyonát; a koronaramlás, amely általában eltörülte a régi adósságokat, egyúttal a régi vagyonnak mind nagyobb hányadát semmisítette meg. Ez a szám olyan képet ad, mintha a régi vagyonos elem maga is csökkent volna és nem került volna helyébe olyan új vagyonos osztály, amely minden egyéb foglalkozás nélkül vagyonából él. Azok, akik Budapesten újabb házakat építenek, nem ebből a rétegből kerülnek ki.

Csökkent azonban annak a háztulajdonos rétegnek a jelentősége is, amely önmagát őstermelőnek, földbirtokosnak vallja. 1906-ban száz fővárosi háztulajdonos közül 6,2 volt ilyen, 1930-ban 4,4. Csökkent a véderőhöz és a napszámosok körébe tartozó háztulajdonosok aránylagos száma is — ezek ugyan nagy számokkal azelőtt sem szerepeltek —, nőtt ellenben a közszolgáltatásban levők és az értelmiség körébe tartozók háztulajdona. 1906-ban 14,3%-kal szerepeltek, 1920-ban 14,2%-ra csökkent az arányuk, az utolsó évtized folyamán azonban 15,6%-ot érték el.

A fizikai személyek birtokában lévő házak aránylag kevesebb, mégpedig jóval kevesebb lakbért fizetnek, mint a jogi személyek birtokában lévők, amelyek elsősorban bérházak. Ezekon kívül a vagyonukból élő és az őstermelő tulajdonosok kezén vannak olyan házak a fővárosban, amelyek a házbérbjövedeleből nagyobb hányadot kapnak, mint amilyen aránnyal a házak között szerepelnek. A vagyonukból élők aránya a háztulajdonosok között 24,8%, s ezek a házak az egész bérbjövedelem 32,1%-át szolgáltatják. A földbirtokos háztulajdonosok kezén a házak 4,4%-a van, amelyekre a bérbjövedelem 6,2%-a esik. Minden más háztulajdonos csoport elsősorban lakja a házat, és csak azt adja bérbe, ami ezenfelül még megmarad. Erre lehet következtetni abból, hogy például a házaknak több, mint harmadrésze, 37,5%-a van az ipar-forgalom körében élők kezén, de a házbérbjövedeleben ezek alig egyötöd résszel szerepelnek. A közszolgáltatáshoz tartozóknál és a szellemi szabad foglalkozásúaknál nincs ilyen nagy eltérés. Úgy látszik ezeknek mégis inkább vannak bérházaik, mint az iparosoknak és kereskedőknek. A budapesti házak 15,6%-a az övék, és a bérbjövedelem 13%-a folyik be az ő kezükbe.

Mivel pedig Budapesten a háztulajdonosok száma majdnem elenyészik, ezt a réteget el lehet hanyagolni és ezen az alapon azt mondhatjuk, hogy a főváros lakosságának egyharmada a vagyonukból élő háztulajdonosoknak, egynegyede jogi személyeknek, egyötöde iparosoknak és kereskedőknek, egy hetede közszolgáltat-

ban álló vagy értelmiségi szabadfoglalkozású háztulajdonosoknak fizet lakbért, a többi pedig elaprózódik más foglalkozású háztulajdonosok között. [...]

A lakásunk

Budapesten minden száz ember közül egyszobás lakásban vagy annál is kisebbben, mert mindössze egy-egy konyhában lakik 48,2, kétszobásban 27,2, háromszobásban 13,3 fő. Ennél is nagyobb lakásban csak minden kilencedik ember lakik, de természetesen nem mind mint bérlő. A háromszobásnál nagyobb lakásokban a cselédség, a személyzet mind nagyobb arányt ölt a lakóval és családtagjaival szemben. Az egyszobás lakások népének még csak 0,6%-a esik a cselédekre, a négyszobásaknál már 19,2%, a nyolcszobásoknál 32% és az ennél is nagyobb lakásokban a bennük lakóknak 36,6%-a a házi cselédség, holott e viszonyszámokban minden lakás, a cselédtelen is szerepel. Az egyszobás lakások között csak minden ötvenedikben van cseléd — s még ez is meglepő —, a nyolcszobások között ellenben csak 9 százalékban, azaz tizenegy lakás közül csak egyben nincs.

A lakások egyúttal a budapesti társadalom keresztmetszetét is szolgáltatják. Ez a kép nem egészen pontos, a határvonalak nagyon elmosódnak, s az idő is megváltoztatja vonásait. Újabban a kislakás egészen mást jelent, mint csak közvetlenül a háború előtt is; az egyszobás lakás ma már korántsem mutatja minden esetben a legalacsonyabb társadalmi szintet, sem pedig a gazdasági értelemben vett tehetetlenség, a sikertelenség legnagyobb fokát. Így tehát a különböző évtizedekből származó adatokat nem lehet hitelesen összehasonlítani egymással. De azért mégis megvan a maga érdekessége annak a ténynek, hogy 1880 óta Budapesten a legnagyobb mértékben a háromszobás lakások száma emelkedett, és hogy csakugyan éppen annak a rétegnek a száma nőtt a legerőteljesebben, amely ilyen lakásokat lakik. 1880-at száznak véve 1930-ban valamennyi lakás számát 370, a lakosságét 276 jelzi. A lakások közül a 370 számmal jelzett átlagos növekedés mértékén felül csak a 2-4 szobás lakások száma emelkedett, melyeknek jelzői: 448, 464 és 450. A többi lakáskategóriák elmaradtak a szaporodás ütemében. Az egyszobás lakások száma ötven év alatt pontosan megháromszorozódott, s az ötszobásak száma is majdnem pontosan ugyanebben a mértékben emelkedett. Az ötszobásnál is nagyobb lakásokban általában véve sokkal lassúbb ütemű a fejlődés. A hatszobás lakások számának emelkedését 215 jelzi, a hétszobásokét 180, a nyolcszobások az 1880. évi számnak pontosan a másfélszeresére rúgnak, az ennél is nagyobb lakások száma pedig 1930-ban kisebb volt, mint 1880-ban. Jelzőszámuk 88.

Ez a fejlődés azonban, amely a nagylakások hanyatlásával jár és a középlakások rohamos növekedését hozta meg, nem volt egyenletes az ötven év tartama alatt. Pontosan 1910-ben kezdődött ez el, vagyis ez az átalakulás a háború hatásaként jelentkezett. 1910-ben azok a jelzőszámok, amelyek az akkor harminc éves korszak eredményeit mutatták a lakásépítés terén, nem váltak el egymástól a különböző lakástípusoknál olyan nagy mértékben, mint 1930-ban. Először az tűnik fel ezekkel kapcsolatban, hogy a lakások számának emelkedése csak igen kevéssel haladta meg a lakókét: a lakások jelzőszáma 260 volt, a lakosságé 241. A lakások átlagát már akkor is csak a 2-4 szobás lakások számának növekedése haladta meg, s ezek jelzőszáma: 292, 303, 327 volt, vagyis már akkor is a három-négy szobások vezettek. Azonban ez a népszámlálás a többi lakásnemeknél sem talált nagyon kismértékű és az átlagtól nagyon elmaradó fejlődést. Az egyszobás lakások jelzőszáma 218 volt, a nyolcszobásoké 224, az ennél is nagyobbaké 206.

1910 óta azonban új irányba fordult a lakásépítés, amely rendkívül nagy érzékenységgel követi a társadalom szerkezetében beálló változásokat. Azóta a fejlődés mutatószáma 142, és ezt az átlagot a két- és háromszobás lakások haladják meg, amelyeknek száma e húsz év alatt több, mint másfélszeresére emelkedett; úgy a két-, mint a háromszobás lakások jelzőszáma 153. Ezek után a négy- és az egyszobás lakások szaporodása következik, a 138-as, illetőleg 132-es jelzőszámnak megfelelően. Az ötszobás lakások húsz év alatt egyformán 24%-kal szaporodtak meg, a hatszobás lakások száma alig 1%-kal nőtt, az ennél nagyobb lakások pedig egytől-egyig fogytak, mégpedig nem egy csoportjuk igen nagy mértékben. A hétszobás lakások majdnem egy negyedrésszel (jelzőszám 78), a nyolcszobások pontosan egyharmaddal (jelzőszám 67), az ennél is nagyobb lakásoknak pedig húsz év alatt nem is egészen fele maradt meg (jelzőszám 43).

A nagy vagyonok összezsugorodása e húsz esztendő műve volt, és ennek jelei a városnak nemcsak külső képen mutatkoznak meg, hanem íme, belső szerkezetén is érezhetőek. [...]

A legkisebb lakások, a konyhátlan egyszobások az utolsó évtized alatt annyira átalakultak, a bennük lakó elem olyan szélsőségeket ölel fel, hogy ezeknek adatait alig lehet most már általános értelemben használni. Az 1880. évhez hasonlítva ezeknek a lakásoknak a száma körülbelül úgy emelkedett, mint a többi egyszobásoké — 294 azok 300-ával szemben — lakóik száma pedig 218-ig, amíg azoké 231-es jelzőszámot ért el. De ez az utolsó húsz év lendületének eredménye, amely rendkívül kedvező volt a konyhátlan lakásokra nézve. 1910-ben, a harminc évvel

azelőtti viszonyokhoz képest ezek számának emelkedését 171-es szám jelezte, holott ugyanakkor a többi egyszobások száma már 226-ot ért el, lakosságuk növekedése pedig 136 volt a többi egyszobások lakosságának 210-es jelzőszámával szemben. A főváros tehát fejlődésének ebben a régebbi korszakában határozottan került a konyhátlan lakást, amelyet valósággal megszégyenítőnek érzett és nem is tartott lakásnak. Azóta azonban éppen ezeké a lakásoké lett a legnagyobb arányú fejlődés és jelzőszámaik minden más lakáskategóriáéit meghaladják, nemcsak a lakások számának növekedése tekintetében, ami ezeknél 171, az utánuk következő legmagasabb szám pedig 153, hanem a bennük lakó elem emelkedése tekintetében is, amit meg 159 jelez, holott a következő legkedvezőbb szám, a háromszobásoké 128.

Ezek a jelzőszámok azonban nem mutatják meg, hogy az egyes lakásnagyságok népének tömege mint változott az eltelt félszázad folyamán.

A tömeg maga természetesen a legnagyobb lakások népének kivételével mindeütt emelkedett, de az egészhez való arányában csak a középlakások népe, a két-négyosztobásoké nyert. Ezek közül a kétszobások lakossága 1880-ban a főváros egész népének alig egy ötödét tette, — 21,9% — ma negyedénél is többet, 27,2%-ot. A háromszobások lakosságának aránya 10,2-ről 13,3-ra növekedett, a négyosztobásoké 5,3-ról 6,3 %-ra.

Az egyszobás és ennél kisebb lakások népe ellenben, amely egyébként még ma is a fővárosi lakosság legnagyobb tömegét alkotja, e fél század alatt 56,1%-ról 48,2%-ra hanyatlott. Körülbelül ugyanebben a mértékben csökkent az ötszobás lakások népe is, amely 1880-ban a főváros lakosságának harmincharmad része volt, ma ellenben annak csak harmincnyolcad része. A hatszobás lakások népe egy hatvanhated részről egy századrészre apadt, a hét- és nyolcszobásoké 1880. évi arányának a felére, az ennél is nagyobb lakásoké pedig ennél is nagyobbat zuhant.

A lakások és a lakók átalakulásának irányára két jellemző adat: 1930-ban Budapesten a rendes lakásokban több cselédszoba volt (60.594), mint ahány cseléd (54.220). A másik: 1900-ban a lakásoknak még csak 9,3%-ában volt fürdőszoba, 1930-ban pedig már 19%-ában. E harminc év alatt a fővárosban 195.800 új lakás és ezekkel 59.000 fürdőszoba épült. Az új lakások közül tehát átlag minden harmadikhoz van fürdőszoba is. Természetesen ez csak átlagszám, mert nemcsak új lakásokhoz épültek fürdőszobák, hanem régi lakásokat is megújítottak.

Budapesten 1930-ban minden harmadik ember olyan lakásban lakott, amelynek volt fürdőszobája. Az egyszobás lakások lakóinak mindenesetre csak 2,2%-a, a

kétszobásokénak azonban már 43%-a, a háromszobásokénak 88%-a rendelkezik fürdőszobával, az ennél nagyobb lakásokban pedig már csak kivételesen hiányzik a fürdőszoba.

A legszomorúbb adat pedig ebből a szempontból ez: 1930-ban Budapesten minden száz rendes lakásban lakó lélek közül negyven lakott olyan lakásban, amelynek egy szobáján és konyháján kívül egyebe nem volt; sőt a lakók egy részének még ilyen lakása sem volt, mert ebben a számban szerepelnek azok is, akik csak konyhából álló lakásban laktak és azok, akiknek közös konyhájuk volt. A város népének ebben a legszegényebb rétegében minden lakásra 3,5 lélek esett.

A főváros települése szociális szempontból is jellegzetes. Meg lehetne rajzolni térképét úgy is, hogy azt tüntetnénk fel rajta, hol laknak elsősorban gazdag lakosai, hol a szegények és hol vegyes a közönség.

A külterület általában főként a szegényemberek tanyája. A külterületeken minden száz ember közül hetven lakik egyszobás lakásban vagy ennél is kisebbben, húsz kétszobás lakásban, nem egészen hat háromszobásban és csak 2,6 lakik négy-szobás lakásban. Az egyszobás lakások aránya a külterületen éri el a maximumot. A belterületen minden száz lakos közül 40 lakik egyszobás lakásban, 30 kétszobás-ban, 16,4 háromszobásban, 8,2 négyszobásban, 3,2 pedig ötszobást bérel vagy bír.

Kerületenkint véve az egyes lakástípusok elterjedését, a tizedik és a harmadik kerület majdnem teljesen külterületi jellegű. A tizedik kerületben az egyszobás lakásban lakók aránya egy-két tizeddel meg is haladja a külterületiekét, a harmadik-ban pedig alig egy pár tizeddel marad el attól. Pedig egyébként nagy szélsőségek vannak, mert például a negyedik kerületben — itt a legkevesebb az egyszobás laká-sokban lakó nép — 21% esik ezekre, s a másodikban és az ötödikben sem éri el ezek aránya a harmadrészt (31,6 és 31,8%).

A kétszobás lakásban lakók abszolút száma csak a negyedik kerületben haladja meg azokét, akiknek egyszobás a lakásuk (26,4% az egyszobások 21%-ával szem-ben), egyébként a kerület lakosságához viszonyítva számuk legnagyobb a hetedik kerületben, ahol éppen egyharmadot tesznek, legkisebb, 19,4%, a tizedik kerület-ben. A negyedik kerületben háromszobás lakos is majdnem annyi van, mint egy-szobás: 19,5%, a harmadik kerületben ellenben arányuk csak 6,6%, a tizedikben meg éppen nem több, minden száz lakos közül 5,7%-nál. A legtöbb háromszobás lakásban lakó ember a második kerületben van: 21,4%.

A négyszobás lakások lakóinak maximuma a belvárosban van: 15,3%, minimuma a tizedik kerületben: 2,1%. Az ennél nagyobb lakások céljaira is a belváros a

legkedvezőbb: itt minden tizedik ember ötszobás lakásban lakik, minden huszonegyedik hatszobásban, minden ötvenharmadik hétszobásban, minden kétszázötvenedik nyolc szobát mondhat otthonának, és ennél éppen kétszerannyian vannak, akik még nagyobb lakásban laknak, azaz minden százhuszonötödik belvárosi lakosnak nagyobb a lakása nyolc szobánál. A tizedik kerületben ellenben az arányok ilyenek: ott annyian laknak kétszobás lakásban, mint a negyedik kerület lakosai közül háromszobásban (19,6–19,3%), alig harmadrésznnyi háromszobásban mint a negyedik kerületiek négyszobásban (5,7–15,3), a négyszobás lakás olyan ritka a tizedik kerületben, mint a negyedikben a hétszobás (2,1–1,9%), ötszobás lakásban pedig a tizedik kerületnek csak minden századik lakója lakik, holott a negyedik kerületben minden tizedik ilyen lakásba tér haza. [...]

Albérlok, ágybérlok

Az albérlok, ágybérlok rétege Budapesten igen kiterjedt. Minden ötödik lakásban van valaki, akivel a főbérlok a maga terheit igyekszik megosztani, s aki ebben az együttélésben szintén előnyöket lát. A főváros lakossága közül azonban mégis csak minden tizedik él ilyen másodlagos bérlői viszonyban. Ez azt mutatja, hogy az albérlok, az ágybérlok sokkalta magánosabb jellegű lény, mint a főbérlok, amint egyébként ez természetes is. A főbérlok háztartásában 3,3 fő az egy-egy háztartáshoz tartozók átlaga, az albérlokéban 1,5, az ágybérlokéban pedig 1,2. Minden száz főbérlok közül 66 házasság, száz albérlok közül 22, száz ágybérlok közül 6. És a főbérlok lakásában minden száz háztartásra 107 gyermek esik, az albérlok háztartásaiban 20, az ágyrajárókéban pedig mindössze 7.

Az ágybérlok rétege csak az egészen kis lakásokra terjed ki, az albérlok ellenben valamennyi lakástípusban általánosan megvan. A kisebb lakásokban mindenesetre nagyobb mértékben, mint a nagyobbakban.

Száz olyan lakásból, amely mindössze egy konyhára terjed ki, 16-ban van ágybérlok; száz egyszobás lakásból 12,7-ben van ágyrajáró és 5,5-ben albérlok; a kétszobások közül már csak négy tart ágyrajárót, ellenben 21 albérlo, a háromszobások közül csak minden száztizedikben akad ágyrajáró, de majdnem minden negyedikben (22%-ban) albérlok. A négyszobás lakásoknál kivételesen még mindig van ágyrajáró, minden 330 ilyen lakás közül egyben; albérlok e lakásoknak is majdnem egyötöd részében (18,4%) tartanak. Az albérlok rendszere még az ötszobás lakások világában is általános, sőt valamivel jobban dívik, mint a négyszobásokban, mert itt valóban minden ötödik lakásban vannak albérlok; az albérletbe adott lakások

aránya jelentékenyebben csak a hatszobás lakásoknál apad, mégpedig minden száz lakás közül 13-ra. Az ennél nagyobb lakások körében általában minden tizedik lakás albérlős. Az ágyrajrás rendszerének pedig a statisztika szerint a hatszobás lakás a felső határa; ezek közül 383 lakásra esett egy ágybérlős lakás is; ettől kezdve kivész a lakóknak ez a válfaja, de már a hatszobás albérlős lakás is olyan érdekes eset, amelynek nem társadalomrajzban, hanem riportban lehetne a magyarázatát megkeresni.

Az albérlők és ágybérlők száma együtt a fővárosban meghaladja a százezret. Abból a 916.000 emberből, aki Budapesten rendes lakásokban lakik, 909.861-ről tudjuk milyen bérlői viszony köti lakásához. (Főbérlőnek véve a háztulajdonost is, aki a maga házában lakik.)

Ezek közül

főbérlő	799.781
társbérlő	5.709
albérlő	63.508
ágybérlő	37.637
vendég	3.117
egyéb	42
ismeretlen címen tartózkodott a lakásban	67

Száz ember közül tehát főbérlő 88, albérlő 7, ágyrajáró 4,2 volt. A társbérlők aránya: minden 333 lélekre egy. Egyébként Budapesten 1930-ban minden nyolcvannegyedik lakásban volt társbérlő és minden kilencvennyolcadikban vendég.

A kislakásokban lakók között az albérlők és ágybérlők sokkalta nagyobb hányadot tesznek, mint a nagyobb lakásokban. A csak konyhából álló lakások lakói között minden százból 9 az ágyrajárók száma; az egyszobások népében száz közül hét az ágyrajáró, a kétszobásokéban kettő, a háromszobásokéban már csak kétszázból egy, ezenfelül pedig az ágyrajárók aránya elenyészik. Átveszi azonban a helyét az albérlőknek igényesebb és társadalmi szempontból általában véve rendezettebb eleme. Az egyszobás lakásokban minden száz lakó közül 3,3, vagyis minden harmincadik lakó albérlő, amit nem igen lehet másként elképzelni, mint úgy, hogy a lakásokban a főbérlő a konyhába húzódik; a kétszobás lakásokban az albérlők aránya növekszik, mert ezek a lakások már alkalmasabbak is a megosztásra. Ezekben száz bennülakó közül 11 az albérlő és ugyanez az arány a háromszobásoknál is. A négyezszobásoknál száz lakó közül számítva arányuk 9-re, az ötszobásoknál 7-re

száll, a hétszobásokban már csak 4,5 az albérlők aránya e lakások egész népéhez viszonyítva. A nyolcszobásoknál az arány újra emelkedik, majdnem 5%-ig. Ezekben a lakásokban tehát minden huszadik lakó albérlő. [...]

Az albérlet a város fejlődésének hullámvázásával együtt terjed vagy zsugorodik. 1880-ban a fővárosnak minden száz lakosa közül albérlő vagy ágyrajáró volt 14, 1900-ban 12, 1910-ben 14,5. Közvetlenül a háború után 10%-ra csökkent ez az arányszám, amilyen alacsony nem is volt, mióta a statisztika ezt az érdekes jelenséget is megfigyeli. És ma sem több ennél. Ez is annak a jele, hogy a fővárosba való tödulás első hulláma ma már megtörik a környező községekben; a fővárosba már a szilárdabb elem kerül be, az, amely rendesebb lakásra, állandóbb életkörülményekre vágyik, és amelyre nézve ennek meg is van a lehetősége. Budapest lassankint régi jellegzetességeinek igen tekintélyes részét adja át a környező községeknek és városoknak, s maga úgy változik át, mintha csak a javát akarná megmutatni önmagának. Ezzel a nagyváros képe csendesebb, rendezettebb, finomabb, de a fejlődés lendülete is lassúbb ívelésű. [...]

Móricz Miklós: Budapest társadalomrajza. Statisztikai Közlemények, 64. köt. 2. sz. Bp., 1934. 13–25., 27. p.

1927

Új Messiás eljövételét várjuk. Mindennap gondolunk rá és újra, meg újra kérdezzük, hogy mikor jön? Az új Messiásnak Konjunktura a neve. Gyakorlati és elméleti közgazdák egyre többen beszélnek és írnak róla, s mint nagy vadászat idején a hajtók szavától a rengeteg: olyan hangos most a közgazdasági élet a biztatástól, hogy jöjjön már; várják!!... [...]

A nagy beruházóakcióba 20 millió aranykoronás kislakásépítéssel tudvalevően belekapcsolódik a főváros is. Mivel a lakásépítés ma nem üzlet: a magántőke nem épít. Viszont a lakásínségen enyhíteni kell, aminthogy kenyeret és munkát kell adni a munkanélküli iparnak is.

Budapest minden időben az építőakciókból pénzelt. Mikor már kiapadt minden jövedelmi forrás, és a gazdasági depresszió ránehezedett a városra; jött az *építőláz*. A tőkésék, a vállalkozók, a spekulánsok építeni kezdtek, és láz lett belőle. Néhanyan elkezdték, a többi meg utánacsinálta. A város jövődő fejlődésének az eszkomptálása¹⁶⁶ volt az a láz, mely egyszerre 24 iparágat mozgatott meg, s kenyeret, foglalkozást adott az emberek ezreinek. A spekuláció keltette életre az építőlázt a kilencvenes évek végén, és 1909-ben, a nagy pangás idején *Bárczy István* akciója támasztotta fel azt a hatalmas építőtevékenységet, mely a nyomasztó lakásínség enyhítésén kívül egy sereg lakóházzal, iskolával, középülettel gyarapította Budapest épületvagyonát. Ennek a következménye, hogy

1909-ben	74.97	millió aranykoronát
1910-ben	104.59	“ “
1911-ben	145.82	“ “
1912-ben	146.42	“ “
<i>négy év alatt összesen</i>	<i>471.80</i>	<i>millió aranykoronát</i>

investáltak házépítésbe Budapestben.

166 Leszámítolás.

Ebből a nagy summából azonban nem is egészen 30 millió aranykorona volt csupán a főváros pénze. A többi magánosoké volt, akik két esztendő alatt — 1911-ben és 1912-ben — nem 300 milliárdot — mint most, — hanem csak 300 milliót dobtak bele építés formájában a gazdasági életbe, de az a 300 millió aranykorona volt. (4 1/3 billió.) [...]

Több, mint 27 ezer lakás és 93 ezer szoba volt az aratása ennek a háromezsten-dős akciónak. Csakhogy, mint minden láznak, úgy ennek az építőláznak is megvan a maga reakciója. És ez a reakció annál súlyosabb következkésekkel jár, minél ki-sebb a gazdasági élet ellenálló ereje. Nem szabad elfelejteni, hogy az efféle lakás-építőakció, a hirtelen támadt munka- és kereseti alkalom rengeteg embert csodít fel a fővárosba, és a bevándorlók, az új jövevények itt maradnak akkor is, amikor ki-koptak a keresetből. Itt akarják bevárni a jobb időket. Közben felélik, amit félrerak-tak és növelik a pauperizmust.

Hogy a főváros legújabb lakásépítőakciójának mi lesz a végső következkése: eb-ben a pillanatban nehéz lenne megmondani.

Miről van szó? 3400 kislakás épül, főként a perifériákon; jobbadán egyszobás szegénylakások. Pedig szegénység és egyszobás lakás dolgában most sem szüköl-ködünk; hiszen Budapest lakosságának több mint a fele most is egyszobás lakás-ban lakik, és az a legszomorúbb, hogy olyan nagy a szegénység, hogy el sem fér a rendelkezésre álló egyszobás lakásokban. Új egyszobás lakásokra van tehát szük-ség, hogy azokat is el lehessen helyezni, akiknek eddig nem jutott rendes hajlék.

A városi statisztikai hivatal legfrissebb lakásstatisztikájánál pregnánsabban semmi meg nem mutatja, hogy az összeomlás óta mint halmozódott a szegénység Budapesten. Azt már mondtuk, hogy a lakosságnak több mint fele egyszobás la-kásban lakik. Ehhez azonban tudnunk kell még azt is, hogy az úgynevezett „rendes lakásokban” lakó népességnek majdnem fele: 40%-a negyed-, ötöd-, hatod- meg hetedmagával lakik egy szobában. De a statisztika osztályozza, skatulyázza a sze-génységet is. A statisztikai hivatal a rendes lakásokban lakóktól külön választja azokat, akik nem is lakásban, hanem statisztikus terminus technicussal élve, *egyéb bérleményben*: boltban, raktárban, műhelyben, kocsiszínben, fűszerben, stb-ben húzzák meg magukat. A múlt esztendő elején 54 ezren laktak ilyen „egyéb bérle-ményben” és az a legszomorúbb, hogy 1920-ban még csak 24 ezer lakója volt az egyéb bérleményeknek; tehát mindössze öt esztendő alatt 30 ezerrel nőtt meg a ko-csiszínben meg a boltban lakók száma.

Nem érdekesség nélkül való az sem, hogy ugyancsak az utolsó öt esztendő alatt az egyszobás lakások lakossága 22 ezerrel szaporodott, és szomorú jelenség, hogy a munkásnépesség 80%-a egyszobás lakásban lakik s csak 17,7%-nak jut kétszobás lakás. Sokkal jobb viszonyok között él természetesen a magántisztviselő népesség, melynek hatodrésze (17,1%-a) lakik egyszobás lakásban, és legjobb helyzetben van a köztisztviselő, melynek közel nyolcadrésze (13,3%-a) lakik egyszobás lakásban.

Illúziórontók ezek a számok, de nem árt megismerni őket különösen most, amikor tele vagyunk optimizmussal, és a konjunktúrát várjuk. És nem árt szemlét tartani a statisztikai számok seregei felett, hogy az 1925. év végi népszámlálás egy-egy adatát összevessük az 1920. évi népszámlálás adataival. Lássuk, mi történt az utolsó öt esztendő alatt?

Hat esztendővel ezelőtt mindenki pesszimista volt. Emlékezhetünk rá, hogy azok, akik szeretnek jósolgatni: megjövendölték, hogy Budapestnek el kell sorvadnia. *Vizfejnek* mondták Budapestet; azt mondták, hogy ez a mi fővárosunk sokkal nagyobb, hogy ekkora várost ilyen kis ország el tudna tartani. Megjövendölték, hogy lassacskán el fog néptelenedni Budapest; elköltöznek, elszivárognak innen az emberek. Nos, a jövendőmondóknak nem volt igazuk. Budapest nem néptelenedett el. A lakosság 1920 óta nem fogyott, hanem nőtt. Nem sokkal, csak 30 ezerrel gyarapodott a népesség, de gyarapodott. Természetesen a háború, a forradalmak és minden, ami azóta itt átviharzott: alaposan rajtahagyta a keze nyomát ezen a városban. A gazdasági válságok sorozatát és a tőkepusztulást nem is lehetett ilyen rövid idő alatt kiheverni. De a temérdek baj, válság nem tudta legyűrni e város népét. A munka tempóját nem tudta meglassítani a megpróbáltatások hosszú sora, és Budapest lakossága sziszifuszi erőfeszítéssel harcol tovább a kenyérért, a boldogulásért és a jobb életstandardért.

Kétségtelen, hogy sok a helyrehozni való, mert a békeidők megszokott rendjét az új idők tökéletesen felforgatták. Még a lakosság nem és kor szerint való tagozódása is megváltozott. 1920 óta 14 ezerrel csökkent a férfilakosság; az 5–15 év között levő gyermekek száma pedig 22 ezerrel kevesebb ma, mint 1920-ban volt. Ez az emberdeficit a legfájdalmasabb, és ez a veszteség a háború bűne. Ezek azok a hiányzó gyerekek, akik a háború alatt, a háború miatt nem tudtak megszületni. Ez a 22 ezer gyerek 5–10 év múlva hasznos tagja lett volna a társadalomnak. Ennek a 22 ezer gyereknek a munkaereje öt-tíz esztendő múlva hiányozni fog a regenerálás nagy munkájában.

Érdekes, hogy az utolsó hat esztendőben még a népesség felekezetek szerint való tagozódása is megváltozott. Az 1925. évvégi statisztikából hiányzik *nyolc és félezer izraelita*, aki az 1920-as népesedési statisztikában még benne volt. Hová lettek? Nem vándoroltak el, hanem csak átköltöztek a statisztika más rublikájába; ugyanis 1800 zsidó más felekezetre tért át; és félezer pedig az ismeretlen válásúak rovatában szerepel, abban a rovatban, amelybe a felekezetnélkülieket szokta elkönyvelni a statisztika.

Nagy az eltolódás a foglalkozási kategóriák között. A kenyérkeresők száma ugyan ma is körülbelül akkora, mint 1920-ban volt, de ma cca 20-20 ezer főnyivel kisebb úgy a kereskedő, mint az ipari kereső népesség. Ezzel szemben a bizonytalan foglalkozású és nem állandó keresetű emberek száma ugyancsak megnőtt. Erősen megduzzadt a mindenféle ügynökök serege; ezernél jelentékenyen nagyobb a nyugdíjasok száma; ellenben a hivatalosan számbavett szellemi és fizikai munkanélküliek száma 30 ezerre nőtt; pedig nem szabad elfelejteni, hogy ez a munkanélküliség, ha a családtagokat is számbavesszük, nem is 30, hanem 68 ezer emberre vonatkozik. [...]

Ha tovább firtatjuk Budapest életének titkait: rájövünk, hogy a főváros kenyérkereső népességének több mint ötödrésze az állam vagy a város kenyérét eszi. Ennek a hatalmas apparátusnak a fenntartási költsége óriási terhet ró a főváros publikumára, mely a fogyasztási, fűnyűzési, valamint városi adókat, illetékeket és vámokat nem számítva az ország egyenes állami adóbevételeinek közel 38%-át fizeti. A közterhek súlyán csak az enyhít valamicskét, hogy ma Budapesten minden ötödik kenyérkereső vagy az állam, vagy a főváros alkalmazottja. Ezek itt költik el a keresetüket, és visszaadnak valamicskét a kereskedelemnek és iparnak abból, amit adókban befizetünk. Ez pedig nagy szó, mert ma a közalkalmazottak a legfizetőképesebbek, és amikor tavaly a főváros megjavította alkalmazottainak a fizetését: menten meglátszott a piacon, hogy több pénz forog, s hogy többen és többet költenek. Aminthogy mindig meglátszik Budapest ábrázatán az is, mikor őszen aratás után Pestre jön vásárolni a vidék; de megéri a piac a házbérfertályt is. Február elsején például 45 millió aranykoronányi házbér volt esedékes, és megérezte a piac, hogy a publikum ebből a 45 millióból legfeljebb csak 15–20 milliót fizetett, a többit pedig a következő elsejékre hagyta.

Minden-minden meglátszik a város ábrázatán, ha van pénze, ha nincs pénze; a jókedv és a gondok. Egy finom és érzékeny műszer, egy szeizmográf megérez minden változást, amit a gazdasági élet produkál, és ez a szeizmográf a publikum —

zsebe. Megérik a zsebek, hogy a fixfizetésűek — a kenyérkereső lakosság 4/5-e — átlagban még mindig csak a 65–70%-át kapják a békebeli fizetésnek, és megérik a zsebek, hogy a megélhetés a statisztikai hivatal indexei szerint 25–30%-kal drágább, mint az utolsó békeesztendőben volt, amiből az világlik ki, hogy a kenyérkereső lakosság négyötödének a vásárlóereje csak feleakkora, mint az utolsó békeesztendőben volt. A publikum felére, vagy legjobb esetben 60%-ra lecsökkent vásárlóképességével szemben áll tudvalevően a kereskedők és iparosok számának abnormis megnövekedése. [...]

Pásztor Mihály: Budapest gondjai. Városi Szemle, XIII évf. (1927.) 466–471. p.

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében

1930

A foglalkozások eltolódása Budapesten

Amíg Budapest népessége 1910-től 1920-ig 880.371-ről 928.996-ra nőtt meg, tehát 48.625 lélekkel *gyarapodott*, addig a keresők száma 492.975-ről 486.546-ra *fojgyott*. Mindjárt mutassunk rá, hogy a kereső férfiak 15.000-nyi *csökkenésével* szemben a kereső nők száma 12.000-rel *emelkedett*.

Az önállóak száma több mint 20.000-rel nagyobbodott, a tisztviselőké több mint 30.000-rel növekedett meg, de a munkásság tábora 58.000 keresővel kisebb lett.

Ötezerrel több önálló iparos, hatezerrel több önálló kereskedő, tízezerrel több tőkés és nyugdíjas emelte 88.000-ről 109.000-re az önállóak számát.

Ezerrel több ipari tisztviselő, 12.000-rel több kereskedelmi tisztviselő, 3.000-rel több közlekedési tisztviselő, 14.000-rel több köztisztviselő és szabadfoglalkozási pályán működő tisztviselő duzzasztotta meg 68.000-ről 101.000-re a szellemi munkások seregét.

De 37.000-rel *kevesebb* ipari szakmunkás, 6000-rel *kevesebb* napszámos és 18.000-rel *kevesebb* háztartási alkalmazott csökkentette 337.000-ről 279.000-re a fizikai munkásság táborát.

1910-től 1920-ig egy évtized alatt történt Budapesten ez a nagy átalakulás. *És ez az egészségtelen tagozódás még akkor is életre hívta volna a munkanélküliség rémét, ha az ebben az időben félelmetesre növe már régen nem garázdálkodott volna.*

Különösen a produktívabb munkaképességű szakképzettebb férfimunkásság sínylette meg a kietlen helyzet sivárságát. A háború előtt Budapesten még 175.529 férfimunkás dolgozott az ipar-forgalom területén. Az összeomlás után már csak 140.223-at találunk ebben a kategóriában. Több, mint 35.000 szakmunkás előtt bekezesztődött a felemelkedés útja. Egy részük primitívebb foglalkozásba süllyedt. Jórészüket azonban a kenyértelenség szomorú gondolatai között élte a kínzó ma és bizonytalan holnap csüggesztő napjait.

S ha általánosságban erősödött is a női keresők száma az iparforgalomban, 5000-en mégis kiszorultak régi helyeikről. A közalkalmazásba jutott női segédmunkások száma azonban 3048-ról 6039-re ugrott. És nőtt a kereskedelmi alkalmazásba került nők száma is.

Az értelmiségi pályán a szellemi munkások tábora úgy elhatalmasodott a fővárosban, hogy a férfiak száma 13.000-rel, a nőké 20.000-rel növe tornyosodott magasra. Ez pedig azt jelentette, hogy Budapesten a háború előtt minden hetedik kereső volt tisztviselő, a háború után azonban már minden ötödik ott szorongott az elproletárosodó szellemi munkások között. Száz kereső nő közül 1910-ben 9 nő-tisztviselő képviselte a női munkásság térhódítását, 1920-ban már 19 mutatta az újabb előrenyomulás erejét. Amíg a férfitisztviselők aránya csak 25%-os emelkedést mutatott, addig a nők négyakkora erővel árasztották el a munka küzdőterét.

Vigasztalan volt tehát a helyzet 1920 végén, a népszámlálás idején. Pedig ez a kép már a letompultabb, elhalványodott viszonyokat mutatja. Hiszen nem az összeomlás legszomorúbb napjait tükrözi.

Ez már a bizakodás, a lábadozás ideje volt. De a háború pusztításának irtózatossága még alig hegedt be. A gyógyulás idejét újabb megpróbáltatások zavarták. Egymás segítése, egymás bátorítása helyett a gyűlölet lesz úrrá. Egymás támogatása helyett, egymás legyűrésére feszülnek csak az idegek és izmok. A létért való küzdelem vad hajszává fajul. A féktelen erőfeszítés megmérgezte a nemesebb erkölcsi érzést.

A világháborút gazdasági háború követte. Válságok sorozata sodorja a munkanélküliségbe a dolgozni akarókat. [...]

A munkanélküliek műveltségi viszonyai.

[...] A szellemi foglalkozásra képesített munkanélküliek iskolai végzettségét és egyéb képzettségét is bemutatják az összegyűjtött adatok. Bennük rejlik a munkanélküliség szomorú problémájának egyik legjellemzőbb tünete.

Valamikor még biztos egzisztenciát jelentett a középiskolai végzettség. Sőt a jóléthez vezető kapukat is megnyitotta a doktori diploma, vagy a főiskolákon szerzett oklevél.

Nem is olyan régen a szorgalom és tudás elég volt a boldoguláshoz. Ma már elveszítette bűvös erejét a tanultság. Alig jut érvényesüléshez a tehetség. S az okle-

vél nem egyszer inkább gátja, mint kulcsa a munkaalkalomnak. Különösen, ha alsóbbrendű munkára kényszerül a magasabb képzettségű egyén.

Mélyen lehangoló kép bontakozik ki elének a munkahiányban szenvedő értelmi-ség iskolai végzettségének a tanulmányozásánál.

De egyben meggondolandó tanulságra is rámutatnak az elfogulatlan számok.

Budapesten 1920-ban az értelmiségnek olyan tömege torlódott össze, hogy a 15 éven felüli népesség 8,4%-ának volt középiskolai 8 osztályú végzettsége. *Négy-szer akkora ez, mint az országos arány. Most a szellemi munkát kereső munkanél-küliek között 13,8%-ot ér el a középiskola 8 osztályát elvégzettek száma. S amíg a fővárosban a népesség 3,9%-ának, a 15 éven felüli lakosság 4,9%-ának volt főisko-lai képzettsége, addig a munkanélküli értelmiségnél harmadfélszer ekkora, 10,7% a főiskolákon képesítettek aránya.*

Ebben a két kategóriában együttesen a munkanélküliek egynegyed része, pontosan 24,5%-a gyűlt össze.

Budapesten 1928-ban 1030 középiskolában érettségizett, 876 felsőkereskedel-mit végzett és 800 főiskolai képesítést nyert egyén futkosott hasztalan munkaalkalom után. Pedig a legtöbben nagyobb képzettségük ellenére válogatás nélkül vál-laltak volna akármilyen munkát. Aminthogy soknak olyan szerencséje volt, hogy sikerült is ez a fáradozásuk. [...]

Hivatalos összeállítás szerint az államrendőrség őrszemélyzetében is hét egye-temet végzett és 40 érettségizett rendőr teljesít szolgálatot.

És éppen e sorok írásakor került nyilvánosságra, hogy a székesfőváros köztisz-tasági hivatalánál 1250 alkalmazott között 45 volt magántisztviselő dolgozik. De nem az irodában, hanem az utcákon. Közöttük 2 jogvégzett, 6 mérnök, 9 érettségit tett, 12 felsőipariskolát végzett, 6 pedig katonatiszt volt. És most az utcát seprik. Irigylet foglalkozás lett ez is. Hiszen kommuniké hirdeti, hogy nincs újabb ürese-dés, hiábavaló tehát az újabb kérvények özöne. Ha valljuk is, hogy nincs méltatlan munka, mégis ingadozó alapon nyugszik a társadalom, ha kvalifikált tagjainak, még mérnöki diplomával is utcasepréssel kell keresni a kenyerüket.

De még kétségbeejtőbb, hogy az az 1412 munkanélküli, aki a középiskola 4–7 osztályának az elvégzése után próbált boldogulni és az az 1161 munkát kereső, aki a felső kereskedelmi 1–3. osztályának a padjaiból sodródott az élet viharába, már itt is hiába kísérletezik. Aminthogy zárt kaput talált eddig mindenütt az a 858 szak-iskolát végzett és 1350 szaktanfolyamot hallgató munkanélküli is, akiknek mind-nek megvan a képzettsége szellemi munkára is. De amire megszerezték a képe-

sítésüket, akkorra értéktelenné vált számukra az iskolai bizonyítványuk. Hiszen arra a szörnyű valóságra kellett ébredniök, hogy hiába küzdöttek érte 12–16 éven át. Az iskolai készség nem jogcím a kereső munkára. A nagyobb képzettségeknek már nincsen varázsa. Az élet terített asztalánál már nem tud számukra helyet szerezni.

Aggasztóan nagy számok sorakoznak a statisztika rublikáiban. És megdöbbentő módon éppen a legmagasabb képzettségűek torlódnak legsűrűbben.

A szellemi munkanélküliek száma 1926 decemberétől 1928 februárjáig 6509-ről 7487-re, *15%-kal emelkedett*. De közöttük az érettségizettek száma 1462-ről 1906-ra izmosodva *30%-kal növekedett*. *A főiskolát végzettek száma pedig még ennél is erősebb. 483-ról 800-ra ugorva 66%-kal emelkedett.*

A feltörekvő új nemzedékben felgyülemlett szellemi tőke fecsérlődik így el felhasználatlanul. Sem az állam, sem a társadalom nem tudja a közösség javára igénybe venni ezt a meddőn szétfolyó gazdasági erőt. Kárbavész így a tanultságban és tudásban rejlő produktív módon gyümölcsözteszhető érték. És ezzel nemcsak a nemzet fejlődését éri pótolhatatlan veszteség. Nemcsak a társadalom nélküli több ezer tagjának hasznosítható tehetségét. De a szellemi proletáriátusnak olyan talaja termékenyül meg, amelyben csak elkeseredést és nyomort érlel a teremtő idő. [...]

Miből élnek a munkanélküliek?

„Miből élt munkanélküliségének tartalma alatt?” — ezt tudakolta a számlálólap 53. pontja. És az állásnélküliek egy része talán gondolkozott itt előbb. Némelyik talán sokáig. De aztán lelkiismeretesen feleltek a kérdésre. Sorra beszámolt valamennyi a „jövedelméről.” Nézzük hát sorra mi is, mit rejtegettek a válaszok és milyen tragédiákra világítanak rá azok a szomorú számok, amelyekben 7487 szellemi foglalkozású állásnélküli egyéni nyomorúsága elevenedik meg.

Általánosságban csak egy csoport tűnik fel kiemelkedően magas arányával. Azoké, akiket a hozzátartozók segítettek. *Több, mint egyharmad részük (36,7%) szülői támogatásból élt.* Ebből tengődött munkanélkülsége óta 2744 állásnélküli.

Az „egyéb és ismeretlen” gyűjtőnév alatt szereplő 1320 egyént figyelmen kívül kell hagynunk, bármilyen nagy is a számuk. Annyira megoszló és széteső források buggyannak itt fel vékonyka erecskében, hogy kimerítésük és részletes felosztá-

suk sem vinne közelebb célunkhoz. Nem adna jellemzőbb képet, mint a többi segítséget nyújtó *mankó*. Mert bizony csak támogató, jövedelempótló, csip-csup tételek szégyenkeznek itt különböző elnevezés alatt.

A második legnagyobb csoportban a kölcsönökből élők lehangolóan nagy tömege tornyosul magasra. Csaknem minden hatodik munkanélküli (15,5%) kölcsönre volt ráutalva. Ilyenekből tartotta fenn magát és családját, *amióta megszűnt számára a munkaereje jövedelmet hozó csereeszköz lenni.* Pontosan 1163 állásnélkülinek apró adományokért, kisebb-nagyobb — ki tudja hányszor megtagadott — kölcsönökért kellett megalázkodni embertársai előtt. Hogy így húzhassa, így menthesse át egyik napról a másikra tragikusra fordult életét.

Körülbelül minden 11-ik állásnélküli (8,9%) úgy vergődött, hogy alkalmi munkát vállalt — ha kapott. Hogy szerencsésebb esetben saját szakmájukban jutottak-e — néha — kisegítő munkaalkalomhoz, vagy szükség esetén „kötörés” volt ez a megváltó alkalmi munka (amint ezt a magántisztviselők legutolsó közgyűlésén jelentette az egyik előadó), azt nem tudjuk megállapítani. Talán nem is fontos a munka jellege. Az a lényeges itt, hogy ilyent is vállaltak azok az intelligens, értelmiséghez tartozó szellemi munkások, akiket az ellenállhatatlan szükség erre kényszerített. Összesen 664-en éltek alkalmi munkából.

A többi csoportban már kisebbek a számok, ha az inség közös sorsa egyforma maradt is.

Végkielégítését 5%, 375 munkanélküli fogyasztgatta addig, ameddig futotta. A nyugdíj már csak 249-nél szolgált jogcímmel arra, hogy megélhetési pótlék legyen. Csaknem éppen ennyien — 246-an — az ingóságaikat adogatták el apránként, amíg tartott belőle. A megtakarított kis tőkájükből 186-an elégedéltek. Aligha lehetett ez számottevő összeg. A tisztviselői pályákon bizony alig akad olyan jövedelem, hogy a minden napra is alig elegendő fixből még megtakarítható tőke is halmozódhassék föl.

Még jellemzőbb képet mutat a férfiak és nők megoszlása az egyes csoportokon belül.

Ha az állásnélküliek között már általában is feltűnt a hozzátartozók támogatására utaltak túlnyomó aránya, annál szembetűnőbb az a *nőknél, ahol 100 állásnélküli közül 60,2-t tartottak el a szülők.*

A férfiaknál csak 21,1 ez az arány. De még a nők között is kiugranak az *alkalmazásban nem voltak* tömeges számai. Ezeknek ugyanis *háromnegyed része (76,1%) él szülői támogatásból.* Helyesebben 631 közül 480 még ki sem kerülhetett a szülői

házból, hogy szárnyat bontogatva önálló keresethez jusson. *Itt is megállapítható tehát, hogy a kereső nők túlnyomó része inkább segítő családtag. Aki eltartottá esik vissza, ha elveszti állását, s ha van, aki eltartja.*

Viszont a férfiak között a kölcsönből és adományokból élők aránya a magas. Amíg száz nő közül csak 1,7 tudott ilyen módon keresetet pótló segélyekhez jutni, addig minden negyedik férfi (24,7%) ebből élt. S ha 100 nő közül csak alig három végzett alkalmi munkát, a férfiak között több mint négyszer ekkora az ilyenre sikeresen vállalkozók aránya (12,9%). Az alkalmi munkából élő 581 férfival szemben mégis 83 nőt találtunk, akik ilyen módon igyekeztek elviselhetőbbé tenni sivár helyzetüket.

És úgyszólván csak a férfiak privilégiuma az ügynökösködés is (3,6%). Bár a 163 férfi mellett három nő is próbálkozott ezzel a tiszteletreméltó — nekik mégis szokatlan — foglalkozással. De a nőtartás című csoportban természetesen már maguk közt vannak a nők. S ha nem is túl népes az itt szereplők száma, mégis félszáznál többen, 63-an vannak. Mégegyszer annyian, mint akik varrásból (32) vagy tanításból (32) tartották el magukat.

Ugyancsak speciális női kereseti forrás a kézimunkázás is. A szellemi képzettség így formálódott át 115 nőnél jelleg szerint is fizikai munkává. Elég magas még a végkielégítésüket fogyasztó nők száma is (96), noha a férfiak között háromszor ennyi élt ebből. A 43 nyugdíjból élő nővel szemben pedig ötször annyi (206) férfit látunk. [...]

Zentay Dezső: A munkanélküliség alakulása a szellemi pályák körében Budapesten. Statisztikai Közlemények, 60. kötet 4. sz. Bp., 1930. 44–46., 145., 147., 187–188. p.

*Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon
alkalmazott nők körében*

Munkanélküliség a szellemi pályákon általában

[...] A kultúra fejlődésével, az iskolázottság általánosabbá válásával egyre szélesebb rétegek tódultak a szellemi pályák felé. Néhány évtizeddel ezelőtt a férfi tisztviselők között még elégséges, sőt megfelelő képesítés volt a középiskola négy osztálya. A nyolc középiskola elvégzése pedig a szakhivatalok kivételével csaknem minden állást megnyitott előttük. A nők műveltsége, a világháborút megelőző két évtizedben, szintén befejeződött a négy középiskolával, és csak a módosabb családok végeztették el leánygyermekikkel a magasabb osztályokat. Aránylag kevés úri család akadt, amely hivatásra nevelte leányait. Egyedül a tanítónői pálya volt az, mely némi jelentőségnek örvendett. A postai és vasúti szolgálatok ellátásához teljesen elégséges volt négy középiskolai osztály elvégzése.

Félszázaddal ezelőtt a középosztályú családok leányait majdnem kizárólag a családi élet számára nevelték. Ha azután esetleg pártában maradtak, eltartásuk nem okozott nagyobb gondot az eltartó családtagoknak. Alkalmazásba rendszerint csak azok a leányok mentek, akiknek családja valamely anyagi természetű csapás folytán elszegényedett, vagy a gyermekek igen nagy számára való tekintettel, tanácsosnak látszott a leánygyermekek jövőjét is valami módon biztosítani. Mindkét csoportba tartozó nők azonban inkább a magasabb életkorban szánták rá magukat a kenyérkereső munkára.

A háború előtt magasabb középiskolát, egyetemet rendszerint csak azok a középosztályú leányok végeztek, akik tehetségüknél vagy hajlamuknál fogva erre kiváltképpen alkalmasak voltak, akiket az érdeklődés, a tudás vágya kiemelt leánytársaik közül. Ebben az időben kezdték előzönlenni az alsóbb néposztály leánygyermekkei a polgári iskolákat, melyeknek befejezésésként elvégezték az egyéves kereskedelmi szaktanfolyamot. A hetvenes években a székesfővárosi leánypolgári isko-

lák tanulóinak száma alig érte el az ezret. A század elején létszámuk már ötezer volt, és ez a szám a háborút közvetlenül megelőző időben tízezerre, sőt még magasabbra szökött fel. Ugyanebben az időben az egyéves kereskedelmi szaktanfolyam növendékeinek a száma szintén elérte az ezret, majd a világháború alatt másfélezer fölé emelkedett. Természetes volt, hogy az a szélesebb népességi réteg, mely ilyenformán megszerezte azt a képesítést, mellyel a hivatalok íróasztalai mellett elhelyezkedhetett, már nem vágyott vissza a sokszor nagyon egyszerű háztartások tűzhelyei mellé, hanem iparkodott elhelyezkedni abban a magasabb társadalmi rétegben, melyet a hivatalnokosztály képviselt. Célja volt: az irodai elhelyezkedés, ami nem is jelentett túl nehezen elérhető ábrándot az újonnan feltörő réteg számára. A leánygimnáziumok növendékei még közvetlenül a háborút megelőző években sem igen haladták meg a félezret, jórésztük a tanári, és nem hivatalnoki pályákra készült, s nem volt számottevő ellenfele a fentebb említett csoportnak az érvényesülési törekvések terén. Magasabb képzettségű nőtisztviselő-anyag hiányában szinte akadálytalanul foglalhatták tehát el a hivatalok íróasztalait.

A háború okozta férfihány tág kaput nyitott a nőtisztviselők minden rétege számára, tekintet nélkül a képesítésre. A háború befejeztével azonban, mikor részint a férfi munkaerők visszatértek, részint már egy jóval magasabb képzettségű — egyetemet, főiskolát végzett és érettségit tett — nőtisztviselő-tömeg állott rendelkezésre, a régebbi, kevesebb iskolázottsággal bíró réteg kezdett mindinkább kiszorulni a hivatalokból. Ezek, akiknek a csoportjához egyre újabb hasonlóan alacsony képzettségű fiatalabb korosztályok járultak, nemcsak nagyon megnehezítették a képzettségű réteg érvényesülését, hanem jelentékenyen megnövelték a szellemi pályákon a nők munkanélküliségének arányát is.

A húszas évek derekán végrehajtott leépítések — a B-listák — következtében sok nő távozott végkielégítéssel állásából. Ezeknek egy része, mert másutt elhelyezkedni a nehéz gazdasági viszonyok miatt nem tudott és mert végkielégítése elfogyott, újból, mint munkát kereső, a munkanélküliek taborát növelte. Ide tartoztak azok az asszonyok is, akik férjhez menvén, később elváltak vagy fiatalon özvegyi sorsra jutottak, és újból elhelyezkedésre törekedtek.

A megnehezült gazdasági viszonyok a férfiaknak csak bizonyos koron túl tették lehetővé a nőülést. A leányok is csak később mehettek férjhez. Természetes, hogy

a tanulmányaik elvégzése utáni időben elhelyezkedést kerestek. Részben azért, mert nem tudhatták, hogy a megnehezült családalapítási lehetőségek következtében férjhez tudnak-e menni, részben, mert arra gondoltak, hogy a kisfizetésű hivatalnok-férj mellett semmi esetre sem megvetendő az asszony keresete.

A mai megnövekedett életigényeknek a kisfizetésű többgyermekes családapák nem tudtak megfelelni, és így a családok mindenkor nagy könnyebbségnek tekintették, ha az iskoláit befejezett leány állásba jutott. Ez a körülmény, mely teljesen ismeretlen volt még a háború előtti időkben, jelentékenyen megnövelte azoknak az állást kereső nőknek a számát, akik ugyan még a családban éltek, de máris igényt tartottak az életben való elhelyezkedésre.

Hasonlóan növelte a munkát keresők számát a háború és a gazdasági összeomlás által anyagilag tönkrement vagy a családfenntartót elvesztett családok leánygyermekének tömege is, akiknek, tekintet nélkül előképzettségükre, kenyeret kellett keresniök a család részére.

Még nehezebbé tette a munka nélkül lévő nők helyzetét és jelentősen gyarapította számukat az a körülmény, hogy a háborús emberhiány pótlására válogatás nélkül alkalmazott, ma már magasabb korban lévő nőtisztviselők, miután megfelelőbb utánpótlás már nagy számmal állott rendelkezésre, mindinkább kiszorultak állásaikból. A hivatalok összevonása, az irodai munkák racionalizálása a nőtisztviselők bizonyos rétegeit szintén munkanélkülivé tették. Ehhez járult az irodai gépek bevonásával teremtett átmeneti állapot, mely ma még — lévén a kezdet kezdetén — szintén nagyobb számú nőtisztviselő kezéből vette ki a kenyeret.

Végül, de nem mint utolsó szempontot kell megemlíteni az ország megcsönkítésével járó mindazokat a hátrányokat, melyeknek súlyát talán elsősorban éppen a szellemi pályákon dolgozó nők érezték meg a legerősebben. A nagy városoknak, s különösen a fővárosnak, mint kormányzati és gazdasági centrumnak, ezenkívül még a vidék elhelyezkedni nem tudó értelmiségét is fel kellett részben szívniök, ami nem csekély súllyal esett a szellemi pályákon munkát kereső nőtársadalom ellátatlanjainak mérlegserpenyőjébe.

A szellemi pályákon munka nélkül lévő nőknek, a fent elmondottakat figyelembe véve, tulajdonképpen két csoportja van. Az elsőbe kell sorozni azokat a nőket, akik hivatásszerűen készültek szellemi pályákra, vagy már mint ilyenek voltak al-

kalmazásban, és valamely oknál fogva elvesztették állásaikat. Tulajdonképpen csak ezeket volna szabad a szellemi munkanélküliek osztályába sorozni. Van azonban ezenkívül egy másik réteg is. Azon nőknek nagy tömege, akik minden felkészültség nélkül, a gazdasági vagy a családi körülmények kényszerítő nyomása alatt sodródtak ebbe a csoportba, és tömegük helyzeti energiájánál fogva nyomják az előbb említettek rétegét.

A minősítési igények leszállása, melyet a háború alatt a szükség szült meg, állandósult. Akkor ez a folyamat természetes következménye volt az emberhiánynak, és az adott körülmények között helytálló is volt. A rendes viszonyok helyreállása után azonban tíz-húsz évvel, végtelen nehézségek sorozatának vált kiinduló pontjává.

Az alsó, kezdő állásokat még ma is — a szokásjog alapján — olyan tömegek tartják megszállva, melyek kedvező körülmények által adott esetekben sem emelkedhetnek feljebb, és amelyeknek igényeit teljesen ki is elégítik az itt nyújtott csaknem minimális ellenszolgáltatások. Ezek a tömegek zárják el az útját a későbbi, sokkal jobban felkészült fiatalabb nemzedéknek, mely, így a kezdő lépéseket sem tudja megtenni a neki megfelelő életpályákon. Köztudomású volt ugyanis a húszas évek második felében, hogy akkor, mikor érettségi vizsgával, néha főiskolai oklevéllel rendelkező fiatalok teljesítettek szolgálatot mint villamos kalauzok, gyári munkások és háztartási alkalmazottak, az alacsonyabb köz- és magánhivatalnoki állásokat a háború alatt bekerült olyan egyének tartották megszállva, akik a *minimális négy középiskolai végzettséggel sem rendelkeztek. Ez a visszásság bizonyos fokig még ma is fennáll.* Érthetetlen ugyanis, hogy akkor, mikor az 1923-as népoktatási törvény hat elemi iskolai osztály elvégzését kívánja meg még a falu napszámától is, mikor az új iparoktatási törvény a tanoncvizonyba kerülő fiatalságtól négy középiskola elvégzését követeli meg, találunk még jelentékeny számmal olyan egyéneket, aki ezzel a ma már hivatalnoki szempontból minimálisnak sem mondható képesítéssel tisztviselői állásokra pályáznak. Amilyen helyesen és a felvilágosodás szellemében látta meg a kormányzat, hogy az országnak értelmes és képzett iparos- és kereskedőosztályra van szüksége, és ehhez képest emelte itt az iskolázottsági kívánalmakat, olyan érthetetlen az az engedékenységgel, melyet a köz- és magánhivatali alkalmazásban lévő hivatalnokgárdával szemben tanúsít.

A szellemi pályákon munka nélkül lévő egyének most lefolytatott összeírása megdöbbentő adatok birtokába juttatta mindazokat, aki ezzel a kérdéssel hivatásosan vagy tudományosan foglalkoznak.

Az első ilyen összeírás alkalmával 1926-ban összeírott férfiak 9,5, a nőknek 16,9 százaléka még nem volt állásban. Ma, 1935. év december 20-án megejtett felvétel eredményeképpen ez az arány a férfiaknál 31,4, a nőknél 46,9 százalékra emelkedett. Nem meglepő, hogy az itt talált tömegnek 50,9 (férfi), illetőleg 49,4 (nő) százaléka 20-25 éves egyénekből toborozódik, akik tanulmányaik befejezése után még semmiféle állást sem tudtak elnyerni, holott a férfiak 83,4 és a nők 32,1 százaléka középiskolai érettségi bizonyítvánnyal vagy főiskolai végzettséggel rendelkezik. [...]

Molnár Olga: Munkanélküliség a szellemi pályákon alkalmazott nők körében. Statisztikai Közlemények, 88. kötet 4. sz. Bp., 1938. 11-15. p.

Török István: A munkanélküliség a fizikai munkások körében

1914–1932

Tekintettel arra, hogy itt az iparban és kereskedelemben munkát kereső fizikai munkanélküliekről van szó, helyesebb ezek számát az ipari és kereskedelmi segéd-személyzet létszámához viszonyítani. Eszerint a *szóbanforgó fizikai munkanélküliek, 1930-ban a fővárosban található ipari és kereskedelmi segéd-személyzetnek 9,2%-át, a részleges munkaképességű munkanélküliekkel együtt pedig 10,1%-át alkották. 1914-ben ez az arányszám az iparra vonatkozólag 9,4% volt.*

Az idézett kimutatás adataiból az is látható, hogy a munkanélküliség mértéke a fővárosban évről-évre jelentékenyen változott. 1926-ban jellegzetesen mutatkozik a munkanélküliek számában a pénzérték stabilizálásával kapcsolatos válság, majd 1926 után az átmeneti javulás jelei mutatkoznak. 1930-ban ismét magasra növekedett a munkanélküliek száma, 1932-ben pedig az újabb válság mélypontján, tetőfokát érte el.

A munkanélküliek számának hullámzása az összeírások adatainak tükrében alátámasztást nyer azokban a munkanélküliséggel kapcsolatos egyéb statisztikai adatokban, amelyekről az előzőekben említést tettem. A szóbanforgó statisztikai kimutatásoknak a munkanélküliség alakulására vonatkozó legjellegzetesebb adatait az alábbi táblázat állítja párhuzamba.

A munkanélküliség alakulása Budapesten az 1914–1918. évi világháború után különböző statisztikai adatgyűjtések eredményeinek tükrében.

Megnevezés	A munkanélküliek száma Budapesten az 1914–1918. évi világháború után végrehajtott összeírások eredményei szerint ¹⁾	A Magyarországi Szakszervezeti Tanács által nyilvántartott munkanélküliek Budapesten és környékén ²⁾	A Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége által kimutatott munkanélküliek ³⁾	A Budapesti Hatósági Munkaközvetítőnél 100 munkahelyre esett munkakereső	Az OTI budapesti kerületi pénztárának taglétszáma ⁴⁾	A gyáriparban foglalkoztatott munkások létszáma
1925. december	14.832	12.308	1.002	350	305.344	74.601 ⁵⁾
1926. december	21.238	8.268	1.399	377	303.124	82.913 ⁶⁾
1928. április	11.716	6.606	790	273	376.194	95.732 ⁷⁾
1929. március	11.212	7.322	62	238	358.812	99.550 ⁸⁾
1930. február	20.714	9.909	925	540	350.421	86.515 ⁹⁾
1932. december	37.998	17.121	933	645	300.270	74.654 ¹⁰⁾

¹⁾ Teljes és részleges munkaképességük együtt. — ²⁾ Kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők nélkül. — ³⁾ Kereskedelmi alkalmazottak, magántisztviselők, pénzügyi tisztviselők és segédházfelügyelők nélkül. — ⁴⁾ December 31-i állapot. — ⁵⁾ 1926. január 1-i állapot. — ⁶⁾ 1927. január 1-i állapot. — ⁷⁾ 1928. április 1-i állapot. — ⁸⁾ 1929. április 1-i állapot. — ⁹⁾ 1930. január 1-i állapot. — ¹⁰⁾ 1932. október 1-i állapot. [...]

A munkanélküliek számaránya
a Magyarországi Szakszervezeti
Tanács kötelékébe tartozó
szakszervezetek tagjai között,
százalék

1925.	14,3	
1926.	9,4	
1928.	7,4	
1929.	8,9	
1930.	13,8	
1932.	22,3	[...]

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása nem szerint.

Megnevezés	1914.	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932
	<i>százalékban</i>						
Férfi	89,9	86,5	76,4	80,2	87,8	84,9	84,5
Nő	10,1	13,5	23,6	19,8	12,2	15,1	15,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0 [..]

A munkanélküliséggel kapcsolatban legfőbb kérdés, hogy mi volt annak az indítóoka. Természetesen itt csak a közvetlen indítóokot vizsgáljuk, mert az általános gazdasági vagy társadalmi indítóokok nem a statisztikai kérdőívekből derülnek ki. A kérdésre a munkanélküliek kérdőíveiből kapott válaszok alapján az alábbi számsorok vannak hivatva feleletet adni.

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása foglalkozás és a munkanélküliség oka szerint

Megnevezés	1914	1925	1926	1928	1929	1930	1932
A munkanélküliség oka:	<i>százalékban</i>						
elbocsátás munkahiány miatt	74,6	71,6	79,2	76,5	80,4	78,7	83,7
elbocsátás egyéb okból	4,9	8,3	5,2	4,3	6,2	10,0	4,2
felmondás az alkalmazott részéről	7,9	3,2	3,5	3,6	2,7	2,6	1,7
betegség	5,4	4,3	5,6	6,3	5,2	2,7	3,6
baleset	0,6	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3
egyéb	4,5	8,9	2,8	5,8	2,6	2,2	2,4
ismeretlen	2,1	3,6	3,5	3,3	2,6	3,6	4,1
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A munkanélküliség oka legtöbb esetben elbocsátás volt. Az utolsó felvételek eredményei szerint a munkanélküliek 80–90%-a vesztette el munkahelyét elbocsátás útján, éspedig túlnyomó részben *munkahiány miatt*, kisebb részben pedig egyéb okból. Ez utóbbi esetekben az elbocsátás valószínűleg az elbocsátottak hibájából történt. A munkanélküliség okai között szerepel még a felmondás az alkalmazott részéről, betegség és baleset is. Ezek miatt az okok miatt azonban csak egy töredék hagyta el a munkahelyét. 1932-ben az összeírt munkanélkülieknek csak 1,7%-a vált saját felmondása következtében munkanélkülivé, betegség miatt 3,6%, baleset miatt pedig 0,3%.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek azok az adatok, melyek a munkanélküliség időtartamával foglalkoznak, másszóval azzal a kérdéssel, hogy mióta állanak egyes munkanélküli csoportok munka és kereset nélkül. Minél hosszabb idő óta tart a munkanélküliség, annál nyomasztóbb és demoralizálóbb annak hatása az általa sújtott egyénekre és családokra.

A munkanélküliség időtartamát kétféleképpen lehet számítani, és pedig vagy a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség, vagy a tényleges munkanélküliség időtartama szerint. Az előbbi tágabb értelmű. A munkanélküliek az előbbi szempontból a következő oldalon látható számsorok szerint oszlottak meg.

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartama szerint.

Megnevezés	1914.	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932.
	s z á z a l é k b a n						
– 7 nap	5,2	2,4	1,2	4,2	2,5	2,3	1,5
7–14 nap	3,0	2,9	3,0	2,7	1,9	1,5	1,6
15–30 nap	7,2	12,9	8,4	6,4	3,9	5,2	3,2
1– 2 hónap	9,2	18,0	16,3	10,0	11,1	15,0	6,9
2– 3 hónap	11,8	11,9	12,4	8,5	15,3	15,6	6,7
3– 6 hónap	32,2	16,3	15,9	29,0	29,4	28,5	12,4
6–12 hónap	17,7	16,3	15,3	15,4	15,2	13,3	13,4
1– 2 év	7,8	10,8	12,7	8,4	9,4	9,7	20,9
2– 3 év	1,5	2,4	6,0	4,4	2,8	2,8	12,0
3– év	0,5	3,5	6,6	7,9	6,3	4,9	19,3
Ismeretlen	3,9	2,6	2,2	3,1	2,2	1,2	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség időtartamának legkülönbözőbb változatairól számolnak be, és pedig az alig pár nap óta tartó munkanélküliségtől a több éves munkanélküliségig. A számsorokból feltűnik a rendes foglalkozásukban egy hónaptól egy év óta munka nélkül levő egyének magas aránya, mely az összes munkanélküliek 60–70%-át képviselte. Kivételt képeznek az 1932. évi munkanélküli felvétel adatai, melyekben igen nagy tömegben szerepelnek olyan egyének, akik már több mint egy éve szenvedték a munkanélküliség kál-

váriáját. *A legsúlyosabb a munkanélküliek helyzete az 1932. évi felvétel idején volt, mert a szóbanforgó évben mélyponton lévő gazdasági válság már 1930-ban megkezdődött, s így sokan voltak, akik évek óta nem tudtak munkához jutni. Míg az egy évnél hosszabb idő óta munka nélkül állók aránya a különböző felvételek idején 10–20% között ingadozott, addig 1932-ben a munkanélkülieknek 52,2%-a egy évnél hosszabb idő óta nem űzhette rendes foglalkozását, és közülük 19,3% volt olyan, aki már több mint 3 év óta nem tudott rendes foglalkozásához jutni.*

A rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartamától eltér a tényleges munkanélküliség tartama. Ami azt jelenti, hogy a szóbanforgó személyek nemcsak rendes foglalkozásukban, hanem egyáltalában nem tudtak munkát kapni. *Az esetek túlnyomó részében a tényleges munkanélküliség tartama azonos a rendes foglalkozásban beállott munkanélküliség tartamával, kisebb részben azonban annál rövidebb.*

A munkanélküliek tényleges munkanélküliségük tartama szerint a következőképpen oszlottak meg:

A teljes munkaképességű munkanélküliek megoszlása a tényleges munkanélküliség tartama szerint

Megnevezés	1925.	1926.	1928.	1929.	1930.	1932.
	százalékban					
– 7 nap	2,5	1,2	4,7	3,1	2,6	1,7
7–14 nap	3,0	3,4	3,0	2,0	1,6	2,0
15–30 nap	12,9	9,3	6,9	4,1	5,6	3,6
1– 2 hónap	19,9	18,5	10,9	12,4	16,0	7,6
2– 3 hónap	13,9	12,7	9,6	16,3	16,8	7,5
3– 6 hónap	17,0	17,1	31,2	32,6	30,1	13,5
6–12 hónap	15,5	14,9	15,2	14,3	13,0	14,2
1– 2 év	9,8	7,7	7,3	7,5	7,9	21,5
2– 3 év	1,8	9,2	3,4	2,1	2,0	11,5
3– év	1,9	3,8	5,5	4,0	3,0	14,8
Ismeretlen	1,8	2,2	2,3	1,6	1,4	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az itt közölt arányszámokból látható, hogy a *tényleges munkanélküliség leggyakoribb tartama szintén egy hónap és egy év közé esik*. Kivétel itt is az 1932. évi felvétel, melynek idején a *tényleges munkanélküliség leggyakoribb időtartama egy félév és 3 év közé tolódot*t, és az egy évnél hosszabb idő óta munka nélkül állók aránya 47,7% volt; a munkanélküliek 14,8%-a pedig három évnél hosszabb idő óta állott alkalmazás nélkül. [...]

Török István: A munkanélküliség alakulása Budapesten a fizikai munkások körében 1914–1932. Statisztikai Közlemények, 81. kötet 3. szám Bp. é.n., 10–11., 29–31. p.

1925

Milyen jóízűen tudják Pesten ezt a szót kiejteni:

— Békebeli.

Békebeli az a pohár ser, amelyet hosszú szomjúhozás után felhajtunk; békebeli az a pohár bor, amellyel a vasárnap ebéd után megjutalmazzuk magunkat; békebeli a libapecsenye, hogyha hízott, valamint az asszonyi szívesség, hogyha az nyájas és önzetlen.

Békebeli az álom, amelyből felfrissülve ébredünk fel, hogy még darab ideig, üzletünkbe vagy hivatalunkba menet: elgondolkozunk álmaink jó ízén, jó illatain... És „valódi békebeli” az a falat, amely a lábadozó betegnek végre először jólesik.

Ez az egyetlen szó most Pesten, amely egyszerre, egy szuszra, egy képben: mindent és mindent kifejez, ami után a pesti ember vágyakozna, ami élete célja volna, aminek a kedvéért darab időt még hajlandó volna a városban eltölteni, holott már helye régen meg van jelölve a temetőben.

*

És mostani életünk — mármint annak a generációnak élete, amely jobbat is próbált a mainál — jóformán azzal telik el, hogy keressük a múlt időket, a múlt idők hangulatait, a múlt idők üdveit.

Csak hallgasd meg az emberek beszélgetését, amikor némi önfeledtséggel, szórakozás céljából diskurálnak egymással: — egyik sem kezdi a maga mondanivalóját 1914-en innen. (A háború rossz álom volt, arról nem ildomos dolog beszélni.)

Mennyi mesélnivalójuk van az embereknek a béke boldog éveiről! A pesti levegőről, amelyet ugyan porossá tett a Rákos felől fűvó szél, de annál édesebb lett a lég tavasz felé, amikor fordult a szél, és a budai hegyek felől kezdett fújdogálni; szavahihető öreg polgárok állítják, hogy még a Gellérthegy ibolyaszagát is meg lehetett ilyenkor érezni a városban... S csak hallgasd tovább a tekintélyes polgárok beszédét, majd rájössz, hogy valamikor nem is volt szégyen Pesten tavasszal pepita nad-

rágót hordani, virágcsokrocskát tenni a kabát gomblyukába, utcasarkokon álldogálni, mintha a tavaszi virágot áruló sváb asszonynak volna az ember lovagja, nem pedig annak a kék fátyolos hölgynek, akinek a Váci utca felől kell jönni...

Ha jól figyelsz a polgárok beszédére: megtudhatod, hogy békebeli az az ibolya volt, amelyet az ember maga szakított, és pedig valamely szoknyás lény kedvéért. Megtudhatod, hogy minden tavaszkor más és más hangjuk lett Pesten és Budán a harangoknak, mintha a telet valamely harangöntő kovács műhelyében töltötték volna. Új utakat, sétányokat lehetett felfedezni a Városligetben és a Margitszigeten, amelyek olyan frisseknek tündek fel, mintha azelőtt sohasem láttuk volna őket. Az emberi arcokat és ruhákat kivasalták valamely csodálatos szabóműhelyben; a sarokban kaptak helyet a télire megtalpalt cipők, hogy helyet adjanak az új cipőknek, amelyek majd lengő, büszke léptekkel, szinte új ritmussal, új zenehangokra viszik tova az embert az élet kellemetes változatosságai felé... Ha jól odafigyelsz: megtudhatod, hogy mindnyájan voltunk valaha békebeli gavallérok; nem estünk kétségbe, ha az adóvégrehajtóval találkoztunk, aminthogy nem ijedtünk meg a magunk árnyékától sem. Nem csóváltuk meg a fejünket, ha új kalapot kellett venni a télen tönkrement kalap helyett — sőt akkor sem jöttünk túlságosan zavarba, ha egy kis utófarsangolásról, egy korai majálisról vagy egy üdítő tavaszi utazásról tett valaki indítványt.

— Nem éltünk hiába! - mondják az öregebb polgárok, és ekkor aztán te, csendes hallgató, is rájöhetsz, hogy mit jelent Pesten az a szó:

— Békebeli.

Krúdy Gyula: Pesti album. Publicisztikai írások 1919–1933. Bp., 1985. 232–233. p.

Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai

[...] Apám, második gyerek a sorban, 1885. augusztus 16-án Ajnácskőn az orosz-lán jegyében született és e csillagkép méltó képviselője lett. Meztírláb járta az elemi osztályokat, és mikor kitűnő tanulóként bekerült Losoncra a gimnáziumba, neki kellett látnia a pénzkeresésnek. Iskolába menés előtt, hajnalban kiment a piacra és ott segített a kofáknak nemcsak a nagybani bevásárlásnál, hanem a rakodásnál sokkal nehezebb munka elvégzésében, a nagykereskedőkkel való elszámolásban, a kölcsönök és törlesztések nyilvántartásában, sőt még az alkudozásban is. Ellenszolgáltatásként nemcsak néhány krajcárt keresett naponta, hanem az enivalóját is.

Kitüntetéssel érettségizett és mivel — szerencséjére — a magyar királyi posta elutasította felvételi kérvényét, mert kézírása nem volt kalligrafikus, felkerült Budapestre, a jogi egyetemre. Diákévei a vakbuzgó magolás és nélkülözés jegyében zajlottak. Teljesen önálló volt: sem otthonról, sem másfelől segélyt, támogatást nem kapott. 1910. november 17-én már nem Löwy, hanem dr. Láng Lajos néven lett a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja.

Apám működési területei, közéleti tevékenysége

Röviddel ezután belépett a Magyar Érték és Iparbank Rt-hez, melynek előbb titkára, majd főtitkára lett. Innen vette őt át 1915-ben a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt, melynek ügyésze, főügyésze, végül a jogügyi osztály vezetője, jogtanácsosa és a bank ügyvezető igazgatósági tagja lett. A később Angol–Magyar Bank néven ismert pénzügyintézet mindennemű jogi ügyleteinek bonyolítása mellett számtalan magánkliense is volt, de kizárólag nagy gazdasági ügyekkel foglalkozott.

Politikai hovatartozását ösztönös igazságérzete, szociális érzékenysége akkor is predesztinálta volna, ha történetesen nem szegénysorsú zsidó családból származik. Lángoló magyar hazafi volt és maradt mindvégig! Már fiatalon rajongott Vázsonyi

Vilmosért, annak politikájáért, így rövidesen belépett a Demokrata Pártba. 1925. június 17-én Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának tagja, városatyja lesz, majd 1932 februárjában a főváros őt, mint egyetlen zsidó városatyát küldi delegáltjaként az országgyűlés felsőházába. [...]

Apám csak magyarul beszélt. Érdeklődése a politika és a gazdasági élet köre összpontosult; anyám a magyaron kívül valóban anyanyelvi fokon beszélt németül, franciául, angolul és operaénekesnői kiképzése folytán olaszul is.

Minden érdekelte, ami összefüggött a művészet valamely ágával, elsősorban persze mindvégig a zenével. De szívesen és igen jól úszott is, teniszezett, korcsolyázott, biciklizett és az első nők között volt, akik Magyarországon letették az autózvezetői vizsgát.

Nehéz két ellentétebb világból származó embert elgondolni, mint szüleim voltak. Apám az első generáció hihetetlen ambícióját, briliáns intelligenciáját, biztosnak mutatkozó közéleti karriert; anyám műveltséget, finom modort, társadalmi kérdésekben biztonságot, az élet minden magánterületén magas színvonalat hozott magával. 1918. február 28-án kötöttek házasságot. Három leánygyermekük született: Judith Mária 1919-ben, Veronika Sarolta 1920-ban, magam pedig 1922-ben.

Az első világháborúban apám nem szolgált, nem vették be katonának egészségi állapota miatt. A Kommün alatt a bankból szabadságolva volt. Nem volt véletlen, hogy apám, bankember lévén, az ekkor tomboló infláció minden fázisáról és várható tendenciájáról legjobban informálva, anyám nagy hozományát egy bankbetétkönyvön hagyta elértéktelenedni. Büszkeségének megfelelő cselekedet volt. Ezzel bebizonyította, hogy nem a pénzéért vette el a dúsgazdag nagybirtoikos-lányt.

Az első világháborús infláció tetőpontján apám két dolgot vásárolt: egy hatalmas, kétajtós gyönyörű diófa szekrényt, mely mindvégig az ő ruha- és fehérműszekrénye maradt — és a zugligeti villát. [...]

Városi lakásaink

Az első „pesti” lakás, amire emlékszem, a IV. kerületi Veres Pálné utca 7. számú ház második emeletén volt. Őt szobából és mellékhelyiségekből állt, évi alapbére 1917-ben 4 ezer korona volt. A lakás tengelyét egy hosszú előszoba képezte. Egyik

oldalán sokajtós gardrób szekrény állt, szemben fele textilbevonatú falon, üvegpolc alatt, aranyszínű ruhaakasztó kampók, vendégek részére. Az előszoba négy-öt méter után kör alakúvá szélesedett. Itt fehér lakk-garnitúra állt, világos virágmintás bútorhuzattal.

A Veres Pálné utca felőli oldalra két ajtó nyílt, az első az ebédlőbe vezetett, a második az úriszobába. Egy harmadik ajtón át a szalonba lehetett jutni. Anyám ezen ajtó és az előszoba kiszélesedő része közé beiktatott egy csinos, függönyökkel kasszírozott kis helyiséget, amit „kulipintyó”-nak neveztünk és ami tartalék ruha, fehérnemű és háztartási cikkek raktározására szolgált. A negyedik ajtó a gyerekszobába vezetett, amely a Kaas Ivor utcára nézett és közvetlen átjárás volt a szalonnak berendezett sarokszobába, valamint a lakás utolsó szobájába, a szülők hálójába. A fürdőszobába vagy a szülői hálószobából, vagy az előszoba felől lehetett bemenni. A személyzet számára az előszoba lépcsőház felé eső végén volt WC-helyiség, benne külön kis mosdó, kézmosáshoz törülközővel, szappannal. Az ebédlővel szemben az előszobából nyílt az ajtó a konyhába. Ez nagy volt, világos, gáz- és külön fafűtéses tűzhellyel. Balkéz felől nyílt a kamra, jobbra egy kis balkon az udvarra, végében jégszekrényel.

A konyhán túl helyezkedett el a kétágyas személyzeti szoba, mosdóval, világos udvari kétszárnyas ablakkal. Itt is, mint az egész háztartás fölött, Marika szakácsnőnk uralkodott. Fiala parasztlányként került Zalaegerszegről Schulz nagyanyámhoz, aki remek főző- és házvezetőnőt nevelt belőle. A kelengye „kiegészítéseként” Marika is átkerült anyámhoz, aki teljesen tapasztalatlan háziasszony volt. Marika nálunk maradt nyugdíjazásáig, családtagnak számított. Kölcsönös szeretetben éltünk s ő szuverén vezetője volt a háztartásnak. A szobalányok néha — nem gyakran — váltakoztak, de ha igen, többnyire Marika akaratából.

A lakás szobái tehát félkör alakban voltak egymással összekötve. Ha az összes ajtót kinyitották, végig lehetett menni az öt lakószobán. Ez azért volt fontos, mert apám diák kora óta csak járkálva tanult és egy-egy nagyobb tárgyalás, városközi vagy felsőházi felszólalás előtt sok kilométert gyalogolt le a lakásban, maga elé duruzsolva, gesztikulálva vitatkozott, érvelt másnapi ellenfeivel.

A Veres Pálné utcai lakás központi fűtéses volt, a gyerekszobában még külön kis gázkályha is állt. A lakás előtt félkörben balkon húzódott, mely ugyanúgy és ugyanott ma is látható. Erről a balkonnól néztük a 20-as évek második felében a fellettünk ellebegő Zeppelin léghajót.

1931 tavaszán átköltöztünk Budapest egyik legszebb és legelegánsabb bérházába, az akkori Adria palotába, melyet Töry Emil és Pogány Móric tervei alapján 1913-ban építettek és az Adria Biztosító Intézet tulajdonát képezte. Négy frontra nyílt a hatalmas háztömb: (ma a budapesti rendőrkapitányság székhelye) a Deák Ferenc utcára, Deák Ferenc térre, Erzsébet térre és a kicsi Miatyánk utcára, ami mint utca megszűnt és ma autóparkoló.

Igazi otthonunk tehát az V. kerület, Deák Ferenc utca 16–18. számú ház jobboldali szárnyának második emeletén egy valóban pompás, nagyszabású lakás lett, amelyet a velünk egy házban, a legfelső emelet atelier-jében¹⁶⁷ lakó Falus Elek tanár rendezett be sok pénzért, sok ízléssel anyám útmutatásai alapján. Ekkor apám folyószámlát nyitott anyámnak a bankban, utasítva a könyvelési osztályt, ha a konto nullán áll, apám terhére azonnal töltsék fel. Apám ekkor már igen nagy kereső volt, természeténél fogva pedig gavallér, bőkezű adakozó. A ház első emeletén, az alattunk levő lakásban dr. Lévy Béla — a Zsidó Kórház igazgatójának, dr. Lévy Lajosnak fivére — lakott. Ott volt ügyvédi irodája is társaival, dr. Löw Loránttal, és 1945 utáni washingtoni követünkkel, dr. Vámbéry Rusztemmel együtt. Közvetlenül fölöttünk lakott Hollós Ödön, a Kereskedelmi Bank igazgatója és tiszteletbeli japán konzul. Ablakából óriási japán lobogó lógott le, autóján szintén ott lengett az akkor „baráti” felkelő nap jelképe. Presbiter előljáró is volt, de mindez együtt nem segített rajta, 1944-ben a többi zsidónak minősülő lakóval együtt szintén el kellett hagynia a házat.

Az Adria palota lapos tetején 1944-ben légelhárító ágyú állt. Talán ez volt az oka annak, hogy az épületre számos gyújtóbomba esett. Szüleim apám 1944. március 20-i elhurcolása, majd csodával határos kiszabadulása után — augusztusban elismerték változatlanul fennálló felsőházi tagságát és ezzel mentességét az összes, zsidókra vonatkozó rendeletek alól — az utca túlsó oldaláról nézték végig, hogy ég porrá az egész háztömb. Ma kívülről tökéletesen azonos az épület képe a hajdaniéval.

Lakásunk két frontra nézett: a Deák Ferenc térre és a Deák Ferenc utcára. A Deák Ferenc térre négy duplaszárnyú balkonajtó nyílt, a Deák Ferenc utcára három balkonajtó és ezeket követően még öt háromszárnyas ablak.

A lakásba vezető előszoba középső falán nagy aranyozott tükör előtt kis barokk asztalka, oldalain két hozzáillő támlásszék állt. Falba süllyesztett, a bútorhuzat

167 Műterem.

anyagával azonos függöny mögött gardrób húzódott meg, vendégek számára. E kelméről csak annyit, hogy amikor Magyar Bertalan — a Magyar Konfekcióművek Rt elnöke és a „Pannónia” Báránybörnemesítő és Kereskedelmi Rt igazgatósági tagja és egyik főreszvényese, a mai irhabundánk egyik „atyja” — feleségével először lépett be új otthonunkba, Lili néni ájudozott: Falus tanár Láng Lajosnál csak előszobahuzatnak alkalmazta azt az anyagot, amivel az ő Vilma királynő úti kacsalában forgó otthonában a szalonbútort vonta be.

Az előszobából, egymással szemben, két ajtó nyílt. Az egyik a Dunapart irányában haladva, egy hosszú, beépített szekrényosorú folyosón át a háló- és lakószobákhoz, mellékhelyiségekhez vezetett. A másikon bejutottunk az ún. hallba, melynek hatszögletű, fémbefoglalt, mézszínű üvegablakai sok fényt engedtek be a nagy kerek udvar felől. Szemben ezekkel az ablakokkal a szoba túlsó végén a balkonajtó a Deák Ferenc utcára nézett. Berendezéséből két szép Chippendale karosszéken kívül említésre méltó az imazsámoly, melyen a legenda szerint gróf Batthyány térdepelt kivégzése előtt. Két kényelmes ülőgarnitúra és egy márványoszlopon álló aranyozott antik szent Kristóf faszobor, az Ernst-múzeum aukcióinak egyik zsákmanya egészítették ki a berendezést.

A hallból nagy üveges tolóajtón át jutottunk az ebédlőbe, vagy vele szemközt, az ajtó helyett nyitott boltívén át a szalonba. A boltívben ajtószárnyak helyett függöny: a hall frontjára néző oldalán az ott álló garnitúrák huzatanyagából, a szalon oldalán pedig abból a halványsárga nehéz selyembrokátból, amivel az aranyozott szalongarnitúrát bevonták. Ennek a sarokszobának egy-egy balkonja a Deák Ferenc utcára, ill. térre nyílt. A szoba két oldalán állt a két zongora, egy Bechstein és egy Bösendorfer hangversenyzongora, utóbbin anyám hegedűje és az enyém. Az egyik falon hatalmas Lotz-angyal lógott arany keretben, éppen olyan, mint amilyen az Operában is volt több. Két szép vitrinben értékes porcelán dísz tárgyak, nipek. Egy díszes kis komódban kulcsra zárva a különleges, vendégeknek szánt egyiptomi, bolgár, török cigaretták, kubai szivarok. A komód fölött kedvencem: egy Borsos-festmény, a bűbajos női portré mandolinnal, biedermeier-kori lehetett. Mellette ugyancsak Szentgyörgyi biedermeier festő vázás virágszendélete, lepke száll a csokor körül.

A függönyös boltív másik oldalán Markó-szerű olasz, 18. századbéli nagy távlatú, gyönyörű tájkép, előtérben és oldalt darukat ábrázol, a nádasban gémekek állnak. A Bösendorfer tetején állt a gramofon is, egyre gyarapodó sláger- és tánczene lemezeinkkel. Ebben a szobában számomra a legszebb a balkonajtó előtti aranyozott

üvegasztalka nagy porcelán állólámpája volt. Pliszírozott rózsaszín selyemernyője lágy és meghitt fényt vetett ki a hideg estékbe, ha korcsolyázásból, meghívásról hazatérőben felnéztünk otthonunk Deák Ferenc téri oldalára.

A szalonból jutottunk az ún. úriszobába, ami 6 x 9 méteres méretével és a Deák térre nyíló három balkonjával a lakás legnagyobb és legreprezentatívabb helyisége volt. A szalonajtóval szembeni falat teljes szélességében egy mennyezetig érő, több üvegajtós, faragott könyvszekrény borította. Ezt anyám kulcsra zárva tartotta. Csak kérésre és jóváhagyásával lehetett a magyar, német, angol, francia vagy olasz nyelvű olvasmányokhoz jutni. Egyetlen nyitott része apám jogi könyveit tartalmazta. Ezekből hamarosan kiszemeltem Gutí Soma „Humoros törvénytudományi karcolatok” című könyvecskéjét és ekkortól a bíróságot rendkívül mulatságos helynek tartottam.

A balkonokkal szembeni falnál állt a szoba egyik garnitúrája: mélyvörös bársonypárnás, foteljeiben két személy kényelmesen elfért. Középen márványlapú asztal, néhány szép dísz tárgy. Közülük egy 17. század elejéről Németországból származó mesterjegyes, dúsan figurális, kupakos templomi kehely a sors szeszélyéből megmaradt. (Évekkel később Bécs egyik legelőkelőbb belvárosi régiségkereskedője áron alul vette meg tőlem, de még így is több hónapra megoldotta anyagi problémáinkat.)

A garnitúra kanapéján öt felnőtt elüldögélhetett. A kanapé fölött lógott a lakás legnagyobb méretű festménye Rosa di Tivolitól: pásztorjelenet juhokkal, elől parányi gyík. Mellette egyik oldalon fa- és rézkeretben Friedländer-től (jó, múlt századbéli német festő) sötétes harci tábor ábrázoló jelenet, sok alak, harcosok, lovak. A másik oldalon Querfurt-tól kis kép, híd, katonák harcolnak rajta. Ezzel az ülőgarnitúrával ferdén szemben állt apám íróasztala, amit ő, igen kevés kivétellel, csak arra használt, hogy hazaérve rádobja sárga aktatáskáját és a bankba visszatérve, onnan ismét magához vegye. Az íróasztal mögött trónszék méretű fotel, az asztallap maga akkora, hogy beköltözéskor, mielőtt rákerült az obligát márvány írószékes készlet, mi, három gyerek, egyszerre használtuk „ródlipályá”-nak. Az íróasztal fiókjában anyám a hivatalos papírokat őrizte, bejelentőket, cselédkönyveket stb. A trónszék fölött egy Hermann Lipót és egy Iványi Grünwald kép harmonizált egymással.

A középső balkonajtó előtt, kovácsoltvas lábakon álló, a bútorok stílusában faragott fakeretben volt a „téli kert”: pálmák, különböző egzotikus zöld növények. A középső és a harmadik balkonajtó közötti falrész előtt állt a nagy központifűtőtest,

amit Falus tanár úr a nagy ülőgarnitúrával azonos nádfonatú — fafaragásos szekrényszerűséggel fedett el. Két oldalán fent egy-egy kb. 90 cm magas, antik kínai porcelánváza állt, közöttük régi angol festmény: tenger, nagy hullámon vitorlás. Értékes kép volt, keretén a festő neve.

A harmadik, szalonhoz legközelebb eső balkonajtó előtt egy második, tompa kékszíni nádfonatok nélküli, faragott, bársonyhuzatos garnitúrát helyeztek el, valamivel kisebbet, mint a vörös. E fölött lógott egy második Querfurt-festmény: nagy távolságú magas dóm belseje, benne kis alakok. Mellette régi, sötét olasz kép, sok oszlopos palotával. A szalonba nyíló ajtó és a hall közötti falon még egy nagy karosszék állt, efölött ugyancsak régi festmény: Lót és leányai.

Az úriszobából kis köz vezetett vissza a hallba, ott volt a lakás harmadik — első-sorban látogatóknak szánt — WC-je, kis mosdóval. Ez ugyanarra a világos, nagy udvarra nyílt, mint a hall hátsófrontú ökörszem-ablakai.

A hallban az imazsámoly fölött hat karc lógott, a szemben levő falon egy Magyar–Manheimer és egy Kernstock, a balkon előtt kétoldalon egy-egy Áldor kép díszelgett. A hall üveges tolóajtóját széthúзва léptünk be az ebédlőbe, ahol 24 személy tágasan, 30 kissé kényelmetlenebbül étkezhetett a kihúzott asztal körül. A szoba közepét tehát az ebédlőasztal foglalta el, fölötte igen nagy, sokágú kristálycsillár, számtalan függővel. A csillárról lógott a villanycsengő zsinórja, mellyel anyám, ha éppen nem állt a tálaló előtt a felszolgáló szobalány, hívni tudta őt.

Csengő egyébként minden szobában volt, többnyire a villanykapcsolók alatt. A konyhában felszerelt kis faliszekrényben szám jelezte, melyik szobából jön a hívás. Egy csengetés a szakácsnőnek szólt, kettő az első szobalánynak, három a második szobalánynak.

Az ebédlőt zöld bársony-brokáttal kárpitozták: az asztalt az étkezések közt borító súlyos terítőt csakúgy, mint a balkonajtó mellett álló nagy füles fotelt, melyben hétközben anyám kézimunkázott, harisnyát stoppolt, vasárnap ebéd után apám szundikált. A fotel mellett helyezték el a rádiót. Az ebédlő három szabad fala előtt állt a két szép tálaló és az ezüst-vitrin. A tálalókban volt a hétköznapi, sima fehér ét-készlet, a 24 személyes, vastag aranykeretes kobalt porcelánkészlet és a 24 személyes Klinkosch bécsi ezüst evőeszköz. Mindig, hétköznap is, csak ezzel az ezüst evőeszközzel ettünk. Itt volt továbbá a cseh kristálypohár sereg, ritka csiszolási mintájának „Stern und Fächer” a neve. Az abroszaink a brünni Regenhart és Reimann gyárból származtak, nemcsak szépek voltak, de elpusztíthatatlanok is.

Ha nagyobb vendégség jött, anyám egy terítéket mindig sajátkezüleg megcsinált, mintául a szobalányok számára. Az asztalon tál soha nem állt, *csak* virág. Hét-köznap is csak az ezüst kenyérfosár és a vizeskancsó lehetett rajta. Minden egyéb a tálalókon várt, hogy a szobalány szem- vagy fejjintésre kínáljon. Az ezüst vitrinben a balkonajtó és az ablak közt az étkezéshez tartozó tálak, teás- és kávékészletek, jardiniere-k stb. kaptak helyet.

A vitrin tetején üvegbúra alatt aranyozott antik óra állt. A két rövidebb falon tükröshátú, aranyozott keretben falikarok világítottak, alattuk egy-egy nagy Cloisonné tányér: kék alapon madár motívum. Közöttük Iványi Grünwald egyik „Füldöző nők” c. képe. A nagyobbik tálaló fölött Mednyánszkytól a „Tatrai tó”, ugyancsak nagyméretű és színeiben elég sötét. A balkonajtó és az ablak közt egy Katona Nándor-, szemben egy Csók-kép. A nagy füles karosszék fölött egy Lutichhaus lógott. Az ablak és az ezüstvitrin között négy egymásba tolható zsúrasztal tetején állt a telefon, telefonkönyvvel, blokkal, ceruzával üzenetek számára. A készüléket a lakás két pontján lehetett a falba bekapcsolni. Zsinórja oly hosszú volt, hogy a hálószobai konnektortól a Deák Ferenc utcai rész utolsó szobájától, az ebédlő végéig ért. Ha az úriszobában volt bekapcsolva, a szalonban és a hallban is kényelmesen lehetett beszélgetni. A telefon állandó helye azonban ezen a négyes zsúrasztalkán volt, mely mögött a falnak támasztva, az asztal teljes szélességével azonos méretű, téglalap alakú kétfüles felszolgáló ezüsttálca állt.

Ha vendégség volt, a szobalányoknak mindig ezüsttálcaikon kellett az ételeket körülvinni, tányért, csészét, poharakat pedig ezen és ehhez hasonló nagy, masszív tálalótálcán. Bizony sokszor panaszkodtak a nagy súlyok miatt, amelyeket fehér cérnakesztyűben, félkézzel egyensúlyozva hordtak a hosszú asztal körül. Vigaszul a vendégek bőkezűek voltak, távozás előtt tíz-húszpengős borraivalókat nyomtak az előszobában a kalapot, kabátot nyújtó, hócsizmát felsegítő lányok markába. Ez már, noha a szakácsnő és a két szobalány osztozott rajta, komoly összeget jelentett számukra.

Az ebédlőből kis tapétaajtó vezetett a szülők hálószobájába. Ez az egyablakos, halványzöld — keskeny aranycsíkos tapétázású szoba szinte a lakás legkisebb helyisége volt. Lehet, hogy csak azért tűnt így, mert a két hatalmas, összetolt ágy, mellettük mindkét oldalon egy-egy éjjeliszekrénnel, apám ágya mögött, az ablakkal szembeeső falon a két hatalmas, az ágyakkal azonos fából és stílusban készült ruha- és fehérneműszekrény már majdnem betöltötte a helyiséget.

Anyám ágya az ablakfelőli oldalon állt, közvetlenül az éjjeliszekrénye mellett nyílt a tapétaajtó az ebédlőbe.

Az ablak egyik oldalán földig érő csiszolt tükör, külön világítással. Az ablak előtt kis dobogón asztalka, támlásszék, anyám hímző- és dolgozóasztalkája.

Az ablak után, átlóban elvágva a szoba sarkát állt a toalett-asztal. A női szépség-ápolás gazdag kellékeit számtalan fiókja rejtette. Az asztal tetejét az obligát ezüst piperekészlet keféi, fésűi, kézitükre és a csiszolt kristály flakonok kölni, parfümjei foglalták el.

A drága francia parfümöket anyám csak ünnepélyes alkalmakkor fújta magára kis piros gumilabda segítségével, amikor magára öltötte legújabb Rotschild Klára modelljét.

A híres ruhaszalon pontosan szemben volt lakásunkkal, így mi gyakran előre tudtuk, melyik hölgy milyen új kreációban fog legközelebb nálunk megjelenni.

Anyám elvből semmit sem zárt le, kivéve a már említett könyvszekrényt — erkölcseinket féltve a Révay nagy lexikon és más felvilágosító olvasmányoktól —, a szalonban álló dohányos komódot és egy beépített szekrényt az ebédlőben, amelyben a legfőbb kincseket tárolták: drága és különleges italokat, csokoládékat, ritkaságszámba menő konzerveket (ananászt, rákot stb.). Ezeket is inkább sajátmaga és főleg mielőttünk és nem a személyzet elől zárta el. A személyzet iránt vak bizalmat tanúsított a család. Jellemző erre, hogy anyám sok és értékes ékszerét egy zöld bársony dobozban őrizte, aminek kulcsa, zárja nem volt. Ez a doboz pedig, mint mindenki jól tudta a házban, bent állt a hálószobai fehérmeműs szekrényben, melynek ajtajában mindég benne volt a kulcs, anélkül, hogy valaha valaki is rázárta volna.

A hálószoba kettős ágya fölött két Fragonard-iskolájához tartozó rokokóbájú, aranykeretes festmény lógott.

Ennek a helyiségnek még egy fontos bútorát kell megemlíteni, a díványt, szemben az ágyak lábával, melyen anyám többnyire mintegy félórát aludt naponta az ebéd után. Mire felkelt, apám általában már hazaért a bankból — hétköznap munkájától függően, rendszertelen időpontokban járt haza ebédelni. Mindig egyedül evett, újságolvasás közben kanalazta magába az ételt, majd egy negyed- vagy félórát töltött a díványon, erősen horkolva. Ébresztés nélkül kelt fel, robogott vissza a bankba vagy a városházára, a pártba, ahonnan többnyire csak este 7 és 8 óra között jött haza.

A hálószobából nyílt a gyerekszoba, amit 1939 tavaszáig Verával közösen laktunk. Ekkor ment Juci nővérem férjhez és Vera beköltözött az ő hajdani leányszobájába.

A gyerekszoba kétaablakos, nagy, világos helyiség volt, szívet vidító, zöldalapú virágmintás tapétával. Az utcai frontra derékszögben álló két fal előtt állt egy-egy rekamié, három-három leemelhető matraccal, a fal bevonatával azonos színű virágmintás huzattal. Mindegyik ágy mögött egy kis íróasztal, amelyiknél zavartalanul, külön-külön tanulhattunk.

A két ablak közötti nagy fehér szekrény alsó részében tartottuk a játékainkat, fölötté három emeletnyi polcon könyveink sorakoztak. A polcok alatt állt a soha névhez nem jutott kanárimadarak kalickája.

Középen téglalap alakú, duplájára szétnyitható négyszemélyes fehér asztal, körülötte, akárcsak az íróasztalok előtt, fehér kárpitozatlan székek. Középen modern négyágú kis csillár. Az ablakokkal ellentétes falon háromrészes fehér ruhás- és feherneműsszekrény, középső ajtaján kívül nagy tükör. Eközött és egy kis (a hálószobával és az előszobából idáig vezető folyosóról közös előtérre nyíló) ajtó között volt egy hideg-meleg folyóvizes mosdónk, fölötté üveglapon fogmosóholmi stb., tükör falikar-világítással. Reggelenként, iskolába menet előtt itt mosdottunk, fürdés mindig este volt.

Az utcai front utolsó egyablakos szobája Juci nővérem birodalma volt, méreteiben talán akkora, mint szüleink hálószobája.

Szép cseresznyefa biedermeier műbútorral volt berendezve: asztal, ülőpad, két karosszék és a kényelmes rekamié azonos angol-vászonnal kárpitozva, két egyajtós szekrény, stil-íróasztal, előtte kárpitozott támlásszék. A mennyezetről kis csillár lógott.

Falmélyedésben, függönnyel eltakarva ugyancsak mosdó, üveglap, falikar, mint a gyerekszobában, de ez már nagylányosabb kivitelben. A két egyajtós szekrény az ágy két végén állt, fönt könyvespolc kötötte össze őket, alatta stil-falikar, ágyban való olvasáshoz. Sem a gyerekszobában, sem Juci nővérem szobájában nem volt egyetlen kép sem, valószínűleg az élénk-mintás tapéták miatt.

Természetesen a lakás minden szobájában volt függöny. A fogadószobákban súlyos bársony vagy brokáttal keretezett csipkefüggönyök, a gyerekszobában és Jucinál egyszerűbb, gyári klöppelből. Ugyanez vonatkozik a szőnyegekre is. Az úriszobát egyetlen 6 x 9 méteres vagy talán valamivel kisebb bordó-kék alaptónusú selyemperzsa borította, a szalon padlóját is egy nagy süppedős kézicsomózású sző-

nyeg fedte. A hallban egy nagy és egy kisebb, az ebédlőben egyetlen hatalmas perzsaszőnyeg volt. Szüleim hálószobájában az ágyak előtt egy-egy kisebb; a gyerekoszobában vidám tónusú torontáli, Jucinál egy olcsóbb keleti szőnyeg feküdt a parketten. Kisebb összekötők voltak még az előszobában és az egyes szobák között.

A gyerekoszoba — hálószoba és folyosó összetorkolását képező kis közben csak egy embermagasságú szennyesszekrény állt a háztartási fehérnemű számára.

A fürdőszobában dupla mosdó állt, egy apámnak, egy anyámnak. Fölötte üveglapon fogápolási cikkek, fésű, kefe, nagy tükör jó külön felső világítással.

A mosdó mellett bidet, utána derékszögben a fürdőkád. Végében következett egy nádfonatos karosszék, amibe vízesen is szabad volt beleülni. E mellett állt a WC. A falon lógott egy gyógyszeres szekrény: jód, ragtapasz, vatta, kötszerrel; egy másik polcán apám borotvadolgai és egy hajnyíró gép.

A személymérleg, komoly, tolósúlyos, drámákat előidéző szerkezet, a fürdőszoba sarkában állt, mellette lógtak a fürdőköpenyek. A fürdőkáddal szemközt egy ugyancsak fehér, támlás, karos fapad volt felcsapható ülőkével, alatta hely a szennyes testi fehérnemű számára.

A kis közön át a fürdőszobából kijutottunk a hosszú folyosóra: jobbkéz felől állt apám mindenkor hatalmas ruhás- és fehérneműszekrénye; ezután nyílt az ajtó az ebédlőbe. Az ebédlőajtótól az előszobáig, végig a falon, beépített faliszekrény volt, fel a mennyezetig.

Az előszobából jövet — tehát a szemben levő oldalon — volt a lakás harmadik WC-je, kis mosdóval, főleg a mindenkor nevelőnő és a személyzet számára.

Emellett nyílt a „spájz” megrakva befőttel, kötözött szőlővel, itt állt a villából származó dió zsákokban, a mogyoró, mandula, kockacukor 5 kg-os dobozokban, zsírosbödön, lisztesláda, kávé, kakaó, tea, mazsola, mák, röviden mindaz, ami akkoriban tárolni való élelemszámba ment.

Az ebédlőajtóval szemben, a folyosó túlsó oldalán volt a nevelőnő szobája, kicsi, világos, barátságos kuckó, amelyből nem hiányzott a saját hideg-melegvízes mosdó, a jó világítás, rekamié, ruhaszekrény, asztal, székek bútorzata.

E szoba mellett volt a konyha: fehércepmpés, fehér nagy kredences, konyhaasztala rétesabrosznyira szétnyitható; egy nagy fehér fásláda, amiben fa soha, de vasalók, pokrócok, tollseprű, ezüsttisztításhoz szükséges rongyok és szerek kaptak helyet, két „hokkedli”, egy konyhaszék.

A berendezéshez tartozott a széles, kettős porcelán mosogató, éjjel-nappal melegvízzel és a két tűzhely: a négylángos, sütőrészes gázfűtéses hétköznapi, a fatüzelésű kiegészítésként, nagy vendégségek idejére.

A konyhából kis folyosó vezetett a szobalányok lakóhelyéhez. A folyosón embermagasságú frizsider állt, mellette alacsony szekrényke, kis kéziratár főzési nyersanyagokkal. A két szobalány szobája bizony elég kicsi és zsúfolt volt: két vaságy, két egyajtós szekrény, egy kis komód, asztal, két szék, hideg-melegvízes mosdó, tükör, gömbburás lámpa.

A folyosóról a hátsó kijáratú ajtón az udvarra kilépve egy különbejáratú kis lakrészbe jutottunk: ez volt a mindenkori szakácsnő otthona. Kis előtérből nyílt, a két szobalányénál jóval nagyobb, egyablakos, világos udvari szoba. Berendezése szintén egyszerű, ágy, asztal, két szék, kétajtós szekrény, éjjeli szekrényke, mosdó. Persze ez is, mint az egész ház, központi fűtéses, melegvízzel ellátott.

A személyzet

A pesti és a budai lakásban folytatott életet, a nagy háztartást állandó vagy rendszeresen ismétlődő munkájával meglehetősen nagy létszámú személyzet segítette. Először is a bentlakó szakácsnő, majd a bentlakó első szobalány (amolyan komorna-féle); a nem konyhai ügyekben anyám helyettese, sok önálló hatáskörrel, a bentlakó második szobalány (az első alárendeltje, takarít, vendégségkor felszolgál, de a konyhai munkában is segít, ha szükséges), egy bejáró takarítónő, aki hetenként háromszor jött segíteni.

Állandóan velünk volt Zöld János, kiváló barátom és sofőrünk, valamint Kulcsár János és sváb származású felesége, az anyagi Marie, a kertész-házmaster házaspár a Labanc úton. Taffelerné, a sváb mosónő Budakeszről, kéthetenként két napot töltött nehéz munkában mind a városi, mind a villabeli szappangőzös dészta fölött.

Schmidt néni, a Wilhelm Busch tollára illő, cérnaszál vékony, drótkeretes szemüvegű, ugyancsak sváb fehérmemű varró- és foltozónő, havonta vagy négy napot dolgozott a Singer-varrógéppel a háztartás fehérmeműjén. Szántai néni, az ügyes házivarrónő ugyanezen a gépen anyám drága szalonban készült modell ruháit „koppintotta le” nekünk olcsó kelmékből, mikor már kinőttünk az ugyancsak ő általa készített gyerekruhákból.

A háztartáshoz tartozott a házitanitónéni, Nagy Lászlóné, Málcsei néni, majd a bentlakó angol és a bejáró francia nevelőnő. Kb. tízéves korunktól Roth Ernesztin, a zene álom-világában élő tisztalelkű vénkisasszony, anyám távoli rokona, Schumann Róbert özvegyének, a nagyszerű zongorista Klara Wieck-nek volt növendéke, heti két-két órát adva, Jucit és Verát tanította zongorázni. Ilyenkor mindig velünk is ebédelt és anyámmal nagy zenei beszélgetéseket folytattak. Schiller Györgyné, Jámbor Böske, az Operaház zenekarának tagja, Jámbor Ágnes zongoraművésznő testvére, kilenc esztendőn keresztül nekem adott heti két hegedűórát. Roth Klári és más eminens Veres Pálnés diákok az évek folyamán sok igyekezettel és kevés sikerrel próbálták belémtölteni a matematika, fizika és latin nyelv rejtelseit. Fehér Kata, ének korrepetitor, hetenként kétszer jött anyámhoz, aki egészen az ostromig nem adta fel a gyakorlást. 1944 után anyám soha többé nem énekelt: az izgalmak következtében teljesen elvesztette gyönyörű koloratúr szopránját.

Braun Magdi ugyancsak heti kétszer adott nekünk és külön anyámnak, valamint két barátnőjének tornaórát.

Besztercei György tenisztréner, a Labanc úton töltött hónapok alatt minden reggel kijárt hozzánk, félórát játszva egy-egy családtaggal. Apám ötvenéves korában, anyám ugratására, aki kislány kora óta üzte ezt a sportot, kezdett el játszani és két év múlva néha már legyőzte anyámat. Apám, hogy a fiatal, ambiciózus trénert ki-méleltenségre serkentse, a későbbiek folyamán egy pengőt ígért Beszterceinek minden olyan labdáért, amit nem tud neki visszaütni.

Schwarz úr, a kiváló nyelvtanár, aki aszerint, hogy milyen nyelvre oktatott, nevezte magát Herr Schwarznak, Mr. Blacknek vagy M. Noirmak, nálunk apámat angolra tanította. Papa este vagy akár éjjel is, akármilyen későn értek haza — hiszen vidám és nagy társadalmi életet éltek, még táncórába is jártak! — nekilátott angol leckéjének. Ambíciója, tudásszomja nem ismert akadályt vagy késői órát. Fantasztikus anglicizmusokat tanult „Blacky”-től, tökéletesen bírta a nyelvtant, de ha megszólalt, önkéntelenül anyám csúfolódása jutott eszembe: „Érdekes, a Maga palócos tájszólása emlékeztet az angol nyelvre!” (Szüleim életük végéig magázódtak.)

Molnár úr, a borbély, nyáron vasárnap egy-egy órát villamosozott azért, hogy apámat reggel a villában megborotválja. Hétköznap apám a Duna-parti Hangliban, a Vigadó előtti téren reggelizett, utána Molnár úr felment hozzá a bankba és ott borotválta meg. Télen vasárnaponként a Deák Ferenc utcai fürdőszobában zajlott le

ugyanaz a szertartás. Molnár úrnak különben jól menő borbélyüzlete volt, éppen szemben a bankkal, a Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) úton.

Végül megemlítendő a manikűrös nő, aki talán kétszer egy hónapban jött anyámhoz, hozta magával ollóit, reszelőt, szarvasbőr körömfényesítőt, mert a lakkozott köröm, kivált ha nem színtelen volt, ordenárénak, félviláginak számított. Kifakult sötétkék cloche kalapját sosem tette le és miközben dolgozott, halk hangon szakadatlanul hordta a pletykát egy „kundsajtjától” a másikhoz.

Életrendünk, életmódunk

Ennek kialakítását tulajdonképpen két tényező határozta meg: apám társadalmi és vagyoni állása és az azokból következő gondtalan jómód, ezzel egyidejűleg pedig puritán nevelési elvek, amelyek apám elsőgenerációs helyzetéből és jelleméből következtek, és amelyeket anyám teljes mértékben magáévá tett.

A hétköznapiok téli és nyári életmódja annyira különbözött egymástól, mintha nem is ugyanazon család napirendje lett volna, hiszen színtere is egészen más volt. Ősztől tavaszig–nyár elejéig a Deák Ferenc utcában, azután pedig a Labanc úti viláiban éltünk. A ki- vagy beköltözés tavasszal és ősszel mindig egy egész napot vett igénybe, mert bár mindkét lakás úgy be volt rendezve, hogy a lakberendezési tárgyakat, ágyneműt, háztartási fehérneműt, edényt, étkészletet stb. vinni nem kellett, mégis annyi holmi jött össze, hogy egy nagy kétlovas bútorszállító kocsira volt szükség. A teljes személyzetet és a költöztető embereken kívül még apám egyik altisztje a bankból is segített. Tán hároméves koromig dajka volt mellettünk, Rózi, ő volt anyám helyett anyám. A szülők ugyan jelen voltak életünkben, de csak mindenható istenségekként, akik megjelentek a gyerekszobánkban, intézkedtek, rendelkeztek, büntettek vagy egészen ritkán jutalmaztak. Leírhatatlan magasságban lebegtek fölöttünk, és mi a mélységből tiszteltük és imádtuk őket.

A dadát német nevelőnők követték, akik szigorú életrendet diktáltak. Télen, a városban lakva, két-két órát sétáltunk délelőtt és délután a Duna alsó rakpartján, elöl Vera és én, mögöttünk Juci és a Fräulein. Fel-alá, fel-alá, játék, játszás nélkül. Rajtunk kívül csak a kutyákat sétáltató cselédlányok dideregtek ott. Mi hárman, mínusz 15 foknál is csak vádliig érő cérnazoknik hordtunk: „zum abhärten”. Hosszú harisnyánk, mackónadrágunk sosem volt.

A német kisasszonyok megtanítottak bennünket tökéletesen viselkedni, köszönni, szoknyánk két szélét megfogva féllábon térdelhajlítva „pukkerlizni”, illedelmesen felelni a felnőttek sablon kérdéseire, de megtanítottak az asztali etikett minden csínjára-bínjára is. Általuk ismertük meg a német klasszikus költészet számtalan remekművét és 6–7 éves korunkban sok versszakos Goethe vagy Schiller költeményeket hibátlanul fújunk kívülről egy-egy szülői születésnapon.

Az elemi iskola alsó osztályaiban magántanulók voltunk, elsősorban Vera nővérem gyenge egészsége miatt.

A tanító nénink fiatal állástalan pedagógus volt, aki mindig hófehér, kikeményített gallérú fekete ruhában járt. Mivel a hittant is tanítania kellett nekünk, szigorú katolikus létére megtanulta nemcsak a zsidó hittant, de héberül olvasni is. Anyám számtalan további magántanítványt szerzett neki, apám pedig hamarosan besegítette egy nyilvános iskolába rendes, állandó tanerőnek. Generációk tanultak és reszkettek tőle, Málcsi nénitől a Szemere utcai elemiben. Még harminc évvel később is tanított — fiúosztályt —, mikor az én kislányom oda került.

Az 1931-es év mindannyiunk életében változást hozott. Nővéreim bekerültek a Veres Pálné gimnáziumba, én pedig a negyedik elemi már a Deák Ferenc téri evangélikus iskolában jártam.

Már egészen otthonosak voltunk a Deák Ferenc utcai lakásban, ami valójában sokkal szebb és nagyvonalúbb volt, mint ahogy az leírásom alapján valószínűleg elképzelhető, amikor a német nevelőnő helyett francia Madame költözött hozzánk a házba. Majd apám ötlete nyomán ezt a pedagógust fiatal angol kisasszonyok váltották fel. Hárman követték egymást, inkább barátnők, mint nevelők, mindegyik tőlünk ment férjhez s mindegyikkel még ma is jóbaráti kapcsolatunk van.

1932-től tehát ez volt a házi rend: hétfő–szerda–pénteken iskolából hazaérve egészen a lefekvésig az angol „Miss”, a kisasszony ahogy a személyzet nevezte őket, volt velünk; kedd–csütörtök–szombaton pedig ugyanezen időt egy bejáró fiatal franca nevelőnővel töltöttük.

Ez természetesen azt jelentette, hogy az iskolán kívüli idő alatt, beleértve az étkezéseket is, az általános társalgási nyelv az éppen jelenlevő nevelőnő anyanyelve volt. Ez egészen a háború kitöréséig tartott, amikor is a követségek távozásra szólították fel állampolgáraikat. Így elhagytak bennünket barátnőink, visszatértek hazájukba, de szerencsésen mind túléltek a világégést.

A bentlakó, illetve bejáró nevelőnők révén tehát a német, angol és francia nyelveket játszva elsajátítottuk. Kiegészítésként nagylány korunkban mindhárman

egy-egy nyarat töltöttünk egymás utáni években, tehát mindegyikünk külön-külön, egy francia–svájci és egy angol intézetben.

A városban egy hétköznapi 7 és $\frac{1}{4}$ 8 között kezdődött azzal, hogy egy szobalány felhúzta a nehéz faredőnyt, ágyunk mellé állítva a reggelit. Ez 12 éves korunkig teljes kakaó, ezután citromos tea és vajaskifli volt. A tálcán feküdt zsírpapírzacskóban iskolai tízóraink: vajaskenyér közt kevés szalámi vagy más felvágott vagy sajt, cikkekre vágott zöldpaprika, hónapos retek vagy egy alma.

A Deák Ferenc utcából, bármilyen volt is az idő, mindig gyalog mentünk a Veres Pálné utcába és vissza haza. Nem is jutott volna eszünkbe, hogy a többnyire már a ház előtt apánkra várakozó autót igénybe lehetne venni. Anyánk nem tűrte volna az efféle kényeztetést.

Ebédre percre pontosan az asztalnál kellett lenni, kéz- és arcmosás után, átöltözve az iskolai egyenruhából „civil”-be. Fél kettőkor anyám az asztalfőn ült, jobbra tőle a mindenkori nevelőnő, mellette Juci. Mamával szemben én ültem, tőlem jobbra Vera. Anyám balján állt papa terítéke, aki — mint említettem — hétköznapi később jött haza.

Ebédre minden nap volt leves, húsétel körettel (burgonya, rizs, tarhonya, galuska stb.) és főzelék vagy saláta. Ez után egy tál tésztaféleség (rétes, almás- vagy túrós pite, palacsinta, ördögpirula, miskolci pogácsa, mákos guba vagy hasonló) és végül gyümölcs (alma, körte, narancs, mandarin, dió, amerikaiogyoró) következett.

Ebéd közben kizárólag idegen nyelven folyt a társalgás, mindig jókedélyben, kellemesen. Bárki elmondhatta élményeit, gondolatait, de csak olyan szinten, mintha meghívásnak tenne nagyobb társaságban eleget. Anyánk ebéd közben mondta el hol járt, kivel találkozott, milyen volt az előző esti opera- vagy színház-előadás, mit kaptak vacsorára a vendégségben, kin volt különlegesen szép ruha, mi volt a legszemélyesebb megjegyzés, milyen újonnan megjelent könyvet vagy filmet beszéltek meg.

Magyarán, senki sem beszélt igazi problémáiról. A ki nem mondott szabály az volt: nem terheljük embertársainkat (családtagokat beleértve) magánügyeinkkel; mindenki tartsa meg magának legbensőbb ügyeit és tanuljon meg egyedül „elkészülni” velük.

Ebéd után két órától mintegy fél ötig a leckecsinálás és a magánórák ideje (torna, zene, korrepetitorok) volt. Legkésőbb ötkor elindultunk a Műjégpályára nevelőnőkkel együtt. Kézenfekvő lett volna a ház előtt beszállni a földalattiba, de a

Deák tértől a Hősök teréig 24 filléres jegy kellett, ezzel szemben, ha elmentünk egy megállót gyalog a Vilmos császár út sarkáig, onnan csak 16 fillér volt a szakaszjegy ára. Ez a 8 fillér árkülönbség négy személynél oda-vissza 64 fillért tett ki és anyám, aki kis kiadásoknál rendkívül takarékos, nagy tételeknél roppant nagyvonalú volt, úgy döntött, hogy úgymint sportolni megyünk, a járás van olyan egészséges, mint a korcsolyázás, tehát csak szakaszjegyre adott pénzt. Ezt is természetesen találtuk, akárcsak azt, hogy takarékosági okokból hosszú éveken át anyám vágta a hajunkat a Deák Ferenc utcai lakás fürdőszobájában.

Vacsorára fél kilenckor percnyi pontossággal kellett megjelenni az asztalnál. Az esti étkezést, amelyen a szülők többnyire nem vettek részt egyéb esti programjuk miatt, aztán a Miss vagy a Madame társaságban, négyesben fogyasztottuk. Igen kis kivétellel — vasárnap, ha a szakácsnő kimenős volt, néha hideget ettünk — este is volt egy friss meleg húsétel, kétféle körettel, utána ismét édesség, de semmi sem lehetett déli maradék, hanem valami más. Végül jött a gyümölcsös tál. Kizárólag csapvizet ittunk. Bor csak vendégségkor jelent meg az asztalon.

Anyám *soha*, sem hétköznap, sem ünnepnap, sem nagy vendéglátás idején nem írta elő a személyzetnek, mit lehet, mit nem. A tálakat a szobalány kivitte a konyhába és ott mindenki mindenből annyit ehetett, amennyi jól esett neki. A szakácsnő feladata volt úgy és annyit főzni, hogy mindenkinek bőven jusson mindenből. A szakácsnő anyám reggelije után bement hozzá a hálószobába és megbeszélte az azt napról. Ha vendégek jöttek — és hetente legalább egy nagyobb vacsora-vendégségre 15–24 személlyel sor került — mama maga köré rakta az ágyban számos szakácskönyvét és hosszas tanácskozás következett. Az étrendnek, a fogások minemőségének fix sémái voltak, azok közül választottak. A feketekávé az úri-szobában, ha sokan voltak, szétszórva a fogadóhelyiségekben fogyasztották.

A vendégek rokoni, baráti, bank, jogi és politikai kapcsolatokról adódtak. [...]

Ezeket a vacsorákat mi, gyerekek, soha nem vehettünk részt, ilyenkor nekünk külön, kicsit korábban tálaltak a gyerekszobában. Hétköznap vacsora után még esetleg beszélgettünk, zenét, esetleg rádiót hallgattunk. Fürdés után még szabad volt az ágyban kicsit olvasni.

Mindhárman lelkes könyvmolyok voltunk. Jókai és Mikszáth képezték az alapot, Móra Ferenc, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, később a Harsányi Zsolt életrajzok, a vidám Vaszary regények váltakoztak Verne Gyula képzeletgyújtó utópiáival. De nem maradt ki a német, angol és francianyelvű gyerek és ifjúsági re-

gények özöne sem, később a versek, főleg Petőfitől József Attilán keresztül Verlaine-ig és T. S. Eliot-ig.

Színházba, operába gyerekkorunkban legfeljebb két-háromszor jutottunk el évente, akkor is inkább operába, balettet vagy János vitézt, Hány Jánost nézni. Nyáron egyszer egy évben az egész család kivonult a cirkuszba.

Szüleim operabarátok voltak, bérletük, páholyuk volt sok éven át. Így mi, gyerekek, szinte úgy jártunk az operába, mint más gyerek az iskolába. Anyánk előkészített egy-egy még ismeretlen műre, eljátszotta a főbb motívumokat, elmondta a tartalmat, beleszöve hihetetlen mitológiai ismereteit.

Gyerekkorunk nyarai a nagy Labanc úti kertben, a homokozóban, hintákon, fáramászással, uszodába járással a közeli Kadetiskola fakabinos medencéjébe, teltek el. E kirándulásokra vajazott, szalámival megrakott és zöldpaprikával bélelt zsemlyéket kaptunk.

Néha, nagy ritkán, ha a szülőknek nem volt esti programjuk, meghívásuk, koncertjegyük vagy ha nálunk nem volt vendégség, nyaranta tán 3–4-szer papa, anyám, a Fräulein, a három gyerek és többnyire Schulz nagymama is, autóval mentünk fel a Gugger- vagy Hármashatárhegyre, ahol nem kellett azt vacsorázni, amit tányérunkra tettek, hanem választhattunk tejfeles túró, körözöttes kifli és szalonnás rántotta közt. Utóételként ízes-zamatatos erdei szamócát kaptunk, tejszínnel nyakonöntve.

Amíg kisebbek voltunk, szüleink — anyám kezdeményezésére és leghatározottabb kívánságára — évente egy-kétszer elutaztak. Februárban Nizzába vagy San Remóba, nyáron Sankt Moritzba vagy csak a közeli Semmeringre. Apám többnyire egy hét után már elunta és egy elfelejtett bírósági tárgyalásra vagy a bankból maga után küldetett hazahívó sürgöny segítségével hol egyedül, hol anyámmal együtt visszajött. Idővel mama remek megoldást talált arra, hogy apám „ne szokhessen meg”: hajóutakat szervezett Tripolistól az északi Spitzbergenig. Ezalatt mi a villában maradtunk, ahol a Fräulein és többnyire Schulz nagymama is vigyázott ránk.

Nem emlékszem vissza olyan időpontra, amikor ne lett volna legalább a hét végén egy-két meghívásunk gyerekzsúrra, uzsonnára, később táncórára, leányösszejövetelre, házibálra, legkevesebb 10–20, de többnyire 40–60 résztvevővel, vagy mi ne rendeztünk volna garden partyt a lampionfényes Labanc úti kertben. [...]

Nagyobb korunkban a szünidőben szép külföldi autótutakat tettünk szüleinkkel Ausztria, Olaszország, Svájc legszebb helyeire, anyám vezetése alatt rengeteg múzeum, templom, kiállítás látogatásával.

Nővéreim 14 éves korukban kezdtek magán tánciskolába járni és az évvizsga vizsgára kapták első hosszú ruhájukat. Engem 12 évvel ért ez a szerencse. Vera táncvizsgájára én is elmehettem, a Szántai néni által komponált hosszú fehér ruhában, lapossarkú lakkcipőben; majd 14 évesen én is bekerültem Gyenes bácsi tánciskolájába.

Báli ruhám története ismét anyám elveit világítja meg: házi varrónőnk, anyám előkelő szalonban csináltatott estélyi ruhájának másolatát készítette el, fiatal lánynak illő anyagból és megfelelően diszkrét kivágással. Ebben Juci nővérem bálozott már egy évet, majd én örököltem, mivel termetem szinte azonos volt az övével. Vera, eltérő termete miatt új ruhát kapott.

Érettségi után két nővérem kémia szakon végzett az egyetemen. Én, a fekete bárány „csak” óvónőképzőbe kerültem, aminek örültem, mert igen szerettem a gyerekeket már akkor is. Engem ugyanúgy nem kérdeztek meg szüleim, hogy van-e kedvem ehhez a pályához, mint ahogyan Jucit és Verát sem.

A szülők teljhatalmúak voltak, a lázadás gondolata fel sem merült bennünk. Tudtuk, okosabbak, tapasztaltabbak nálunk, tudtuk, javunkat akarják és bár kényeztetésben, dicséretben szinte sosem volt részünk, mert a rendes viselkedés, jeles tanulás magától értetődő kötelesség volt, azt is tudtuk, szeretnek bennünket.

Ez a szeretet azonban szemérmes volt, szavakban szinte soha ki nem fejeződött, tettekben, testi gyengédségben ugyancsak ritkán. Születésnapunkon, karácsonykor, húsvétkor a megajándékozás és jókívánások után kaptunk egy-egy pusztit, különben, év közben soha, pedig kivált anyám rendkívül érzékeny, szentimentális természet volt.

Spártai szigorral neveltek fegyelemre, egyik főcéljuk az elkényeztetés elkerülése volt. Így például, ha pénzt kértünk iskolai cikkek bevásárlására, az utolsó fillérig el kellett számolnunk. Zsebpénzünk kevesebb volt bármely barátnőnkénél. Nekem férjhezmenetelem napjáig, 1944 elejéig, napi 1 azaz egy pengőm volt, amikor egy presszókává 1,20-ba került a belvárosban!

Nagyvonalú volt ezzel szemben a kiházásításunk. Mindhármunknak vettek a szülők egy-egy lakást és azt a legjobb lakberendezőkkel rendeztették be. Juci ke-lengyjével együtt anyám mindjárt megrendelte Veráét és az enyémet is. Éveken keresztül járt hozzánk egy csinos fiatal paraszttasszony, aki a számtalan toledós ké-

zimunkamintát hozta, amit aztán falujában télen az asszonyok ágynemünkbe, abroszainkba hímeztek.

Megkísérlem nagyjából összeírni, miből állt egy-egy lány stafíringja. Természetesen mindhárman hajszára ugyanazt és ugyanannyit kaptunk mindenből, csak ki-ki a saját monogramjával.

Az ágynemű anyaga kizárólag a legfinomabb rumburgi vászonból készült. Ágyhuzatot kaptunk fejenként 12 duplát, vagyis tizenkétszer lehetett egyidejűleg két személyre azonos toledó-hímzésű huzatot alkalmazni.

Egy dupla ágynemű tehát 2 visszahajtott, fejfelöli részén dúsan hímzett paplanlepedőből állt, négy nagypárna- és két kispárnahuzat tartozott hozzá, ugyanazzal a mintával hímezve, minden darab közepén a monogrammal.

Ezen kívül kaptunk még egy „diszágy”-at különleges gazdagon hímezve, csipkebetételt stb. szülés utáni vendégfogadásra, vagy ágyban fekvő, de látogatható betegség esetére.

A pehelypaplanok számára 4 darab áttört anyagból való dunyahuzat járt. A ke-lengyéhez tartozott: 24 darab legfinomabb lepedő, monogrammal; 12 személyzeti ágyhuzat, ami egy dunyahuzatból, egy nagy- és egy kispárnahuzatból, egy lepedőből állt. A lepedő anyaga kissé durvább vagy tán csak vastosabb volt a miénk-nél, a huzatoké pedig fehér, önmagában csíkos. A személyzeti ágyneműbe piros monogramot hímeztek; 12 frotír pasztellszínű törülköző, 12 damaszt törülköző, 6 fürdőlepedő, 1 frotír fürdőköpeny; 12 konyharuha pohártörüléshez, 12 tányérokhoz és 12 evőeszközhöz, 6 durvább edénytörüléshez; 4 darab színes reggeliző abrosz; 6 darab fehér damaszt 6-személyes abrosz, 3 darab legfinomabb „Narancsmintás” 6-személyes; 3 darab „Narancsmintás” 12 személyes és egy darab 24-személyes, hozzájuk megfelelő számú kis és nagy asztalkendő, szintén monogrammal; 1 darab rétesabrosz; 12 porrongy, 6 felmosórongy.

A testi fehérneműt csak menyasszony korban rendelte meg anyánk a Harisköz-beli és egy Dorottyá utcai fehérneműszalonban. A 12 hálóingből 6 volt mindenna-pos, kismintás, angol fazonú, 3 darab batisztból, hímezve és 3 tisztaselyem szaténból vagy creppből készült, nagy hímzéssel, rátéttel, díszesen. Hasonló volt a kombinék megoszlása is: 6 darab volt hétköznapi, 3 darab hímzett batisztból és 3 tiszta selyemből luxus kivitelben. Ehhez jött egy új és teljes felsőruha készlet: té-li-nyári kabátok, kosztümök, ruhák, szoknyák, blúzok, pulóverek. Mindegyikünk-nek volt egy nemesszőrméből készült bundája is.

Kaptunk fejenként egy monogramos 12 személyes ezüst evőeszközt, sokféle tállalóval, hal evőeszközzel, külön 12 kompótos, 12 fagyaltos és 12 mukkakanállal, 12 gyümölcshez szolgáló késsel-villával és végül 6 kis ezüstfedelű ólomkristály sószórával, két fogvájótartóval, teaszűrővel.

Ezenkívül volt a hétköznapi és az ünnepi 12 személyes porcelánkészlet sokféle tállal, a 12 személyes mindennapi és külön a kristály üveggészlet a likőrös- snapszos, konyakos-, sörös-, fehér- és vörösboros, valamint a pezsgős poharakkal, a kompótos tállal, a hozzátartozó tányérokkal és bőlés készlettel.

Végül következtek a zománcos főzőedények, gyaluk, reszelők, darálók, kávéfőzőgép, konyhai segédeszközök, porszívó, takarítószerek stb.

Szülői hozzájárulás nélkül a házasságkötés elképzelhetetlen volt. Ebben az időben 24 évesen értük csak el a nagykorúságot.

A kérőknek apámhoz kellett elzarándokolni, mégpedig a bankba. Apám mind-egyik jövődöbeli vejének — a nem kért hozomány fejében — azt mondta: „Amennyit Te, fiam, havonta keresel, annyi apanázst adok én is a lányomnak addig, amíg erre szükségetek van, vagy igényt tarttok.” [...]

Láng Panni: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. In: Történelmi Szemle, 1986. (XXIX.) 1. szám 80–93. p.

1929

Ötven munkáscsalád háztartási naplójának legaprólékosabb följegyzéseit részletezik a most nyilvánosságra hozott adatok. A főbb adatokat a „Népszava” hasábjain már ismertettem is.¹⁶⁸ Mégis szükségesnek látszik, hogy behatóbban is foglalkozzam vele, s rámutassak azokra a tanulságokra, amelyek levonhatók belőle.

Az 50 család nagyobb számú adatszolgáltató háztartás közül van kiválogatva. Minthogy a cél a munkásság életviszonyainak a megismerésére irányult, csakis olyan családok kerültek a csoportosításba, ahol *a családfő foglalkozása szerint megállapíthatóan fizikai munkás volt*: 1 ablaktisztító, 5 asztalos és kádár, 2 bádogos és szerelő, 1 borbély, 3 cipész, 11 gyári munkás, 1 kertész, 11 lakatos és kovács, 4 raktári munkás, 2 sokszorosító, 2 szabó, 3 szobafestő, mázólo, 3 textilmunkás és 1 zománcozómunkás háztartási számadásai vannak külön-külön részletezve — és a végső eredményekre vonatkozóan összefoglaló átlagokba is sűrítve.

Mindenütt nős férfiak a családfők, csak az egyik textilmunkás volt özvegyasszony. *Minden megfigyelt háztartásban gyermek is volt.* Itt-ott egyéb családtag is. Négy családban *egy*, 19-ben *kettő*, 15-ben *három*, 7-ben *négy*, 1-ben *öt*, 3-ban *hat* és 1 családban *hét* gyermek is volt. Az ötven családban a szülőkkel együtt összesen 244-en voltak. Egy-egy család tehát átlagban 4,9 tagból állt.

Eszerint a háztartási számadások alapjául szolgáló családok népesebbek, mint a munkáscsaládok általában. A háztartási statisztikában azonban nemcsak a családtagok száma, hanem azok életkora is lényeges. Az egyes családok kiadásainak a nagyságánál ugyanis a családtagok fogyasztásának döntő szerepe van. *A férfiak, a nők és a különböző életkorú gyermekek fogyasztása nagyon elütő.* Így az összehasonlítás még azonos taglétszámú családoknál is nehéz, ha különböző a gyermekek kora. Ezért különböző elméleti és gyakorlati kutatások alapján fogyasztási egység-

168 A Népszava 1931. febr. 8-i, 15-i számaiban. (A szerző jegyzete.) A részletes adatokat közli: Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp., 1930. 410–437. p.

geket szoktak megállapítani. Például négy éven aluli gyermekek csak 0,1 fogyasztóegységet képviselnek. A 6-7 évesek 0,2-t és csak 16-20 éves korban érnek el egy teljes egységet. Különböző számítási rendszerek vannak. A Fővárosi Statisztikai Hivatal a fogyasztási egységeket Longsworthy módszere alapján számította. Ezen az alapon a legkisebb fogyasztási egységet képviselő családnál 2,1 a minimum. Itt a család a szülőkön kívül csak egy 3 éven aluli gyermekből áll. A legmagasabb fogyasztási egységet pedig nem a legnépesebb 9 tagú családnál látjuk, ahol 4 gyermek fiatalabb 12 évesnél, hanem annál a 8 tagú családnál, ahol csak 10 évesnél idősebb gyermekek vannak. Itt 6,3 fogyasztási egység jelenti az összeírtak között a legmagasabb fogyasztási egységet képviselő családot. Az 50 családfő közül 48 főbérlet, 2 albérlet. De 14 főbérleti lakás csak egy szobából áll, konyha nélkül; 29 lakás egy szobából és konyhából áll; 5 lakás kétszobás. Mindössze egynek van háromszobás lakása. *Ez a lakásmegosztás nagyjában megfelel a budapesti munkásság lakásvizonyainak.* Az összeírt munkásfőbérlet 87%-ának ugyanis szintén csak szoba-konyhás lakásig terjed a főbérlete.

A bevételek alakulása

Ha a családfők bevételeit vizsgáljuk, 403 pengőtől 4652,41 pengőig emelkedő változatosságot látunk. Az 50 családfő évi összeresete fő- és mellékfoglalkozásuk után 94605,76 pengőt tesz ki. *Egyre-egyre tehát 1892,11 pengő esik.* Minthogy egy általános jövedelmű férfimunkás keresete Budapesten kisüzemben 36 — nagyobb üzemekben pedig 39 — pengő, így az évi kereset körülbelül megfelel az átlagosnak. *A tényleges szükségletekre azonban ez kevés.* Kiténik ez abból is, hogy 6 kivétellel valamennyien arra szorultak, hogy kölcsönökkel, segélyekkel, a feleség és a családtagok keresetével bővítsék a szűkös megélhetésre sem elég jövedelmet.

Érdemesnek tartjuk ideiktatni a bevételek pontos megosztását:

Az 50 munkáscsalád évi bevételei

	Család	Összeg
A családfő bevételei	50	94 605,76 P.
Feleség keresete	31	11 395,20 P.
Gyermekek keresete	22	23 034,54 P.
Egyéb családtagok keresete	3	1 143,90 P.

Takarékbetétek kamatai	2	214,16 P.
Visszakapott kölcsönök	7	295,36 P.
Segélyek mások részéről	22	7 209,55 P.
Pénzbeli ajándékok	18	996,94 P.
Albérlektől folyó jövedelem	6	2 320,47 P.
Kosztosoktól eredő jövedelem	4	619,60 P.
Kölcsönvett pénzek	22	2 054,89 P.
Elzálogosításból eredő jövedelem	10	277,06 P.
Eladott ruha, cipő stb.	9	550,60 P.
Készpénzmaradvány az előző óról	4	1203,61 P.
Házbér	1	168,00 P.
Egyéb	5	844,15 P.
Összesen:		146 933,79 P.

Az ötven munkáscsalád közül tehát 31-ben a feleség is kénytelen volt arra, hogy a keresetével növelje a jövedelmet. Csaknem minden második családban már a gyermekek keresete is segített a létért való küzdelemben — és mégis mindössze 4 olyan család volt, ahol a teljes jövedelem nem fogyott el minden hónapban az utolsó fillérig. Legalább erre vall az, hogy 4 családnál látunk csak készpénzmaradványt a megelőző óról.

Pedig ezek a jövedelmek már számottevők voltak. Átlagban 2939,67 pengőre rúgtak. Igaz, hogy még így is a felerészükre kevesebb jutott évi 2800 pengőnél is.

Ha végignézzük az adatainkat, azt látjuk, hogy napjainkban csak két család tudott valamicskét félretenni. Az egyiknél még ez sem haladta meg a 800 pengőt. Hissen mindössze 44,16 pengő kamatot kapott csak utána. De a másik sem lehetett jelentős, a 170 pengős évi kamat szerint. Annál megdöbbentőbb az, hogy *az elnehezült idők idegen segélyekre, kölcsönökre, ajándékok elfogadására kényszerítették őket. Csaknem minden második család segélyekre szorult.* És éppen ennyien voltak azok is, akik kölcsön útján segítettek magukon. *Minden ötödiknek a zálogházakat is igénybe kellett vennie.* Meglepő azonban, hogy milyen alacsony összeggel szerepel ez a tétel. Egy-egy munkáscsaládra alig jut több 27 pengő kölcsönnél. Aligha járunk téves nyomon, ha nem a szükségleteik, hanem az elzálogosítható ingóságai hiányában keressük ennek az okát. Erre mutat az is, hogy minden hatodik eladogatta a holmiját. De az így befolyó summa is alig haladta meg a félezer pengőt mind a kilencnél együttvéve.

Feltűnő, hogy az 50 között csak 4 olyan családfő akadt, aki tisztán a maga kéréséből tartotta el családját. Azért-e, mert nem jutott kölcsönhöz vagy segélyhez, vagy azért-e, mert nem tudott magán másként segíteni — arról hallgatnak a számok. De az is jellemző, hogy minden negyediknek a fölsorolt „mellékjövedelmek” közül 4-5 félélt is igénybe kellett vennie, hogy így biztosíthassa valahogyan a maga és családja megélhetését. És érdemes rámutatnunk arra is, hogy az a Krózus-munkás, akinek pénze is maradt a megelőző hóról, takarékbetétje is volt, sőt régebben kikölcsönzött pénzéből is kapott vissza, az öttagú családjával olyan lakásban lakott, hogy csupán fél konyha és fél szoba jutott a számukra...

Élelmiszer-fogyasztás

A gondos statisztika annyira pontosan részletezte a kiadásokat, hogy nemcsak a főbb élelmiszereket sorolta föl minden családnál, hanem a legaprólékosabban kimutatta az egyes cikkek fogyasztását is. Több mint 120 féle élelmiszer került a kimutatásokba. Így megtudjuk — hogy csak a legfontosabbakat említsük —, hogy az 50 munkáscsalád egy-egy családtagjára az alábbi mennyiségű élelmiszerek jutottak:

Megnevezés	Egység	Egy családtagra jutott	Egy fogyasztási egységre jutott évi mennyiség
Tej	liter	86,76	116,60
Tojás	db	61,30	82,38
Sertézsír	kg	4,58	6,15
Szalonna	kg	5,33	7,39
Marhahús	kg	4,10	5,51
Borjúhús	kg	1,24	1,66
Sertéshús, friss	kg	7,48	10,05
Sertéshús, füstölt	kg	1,16	1,56
Juhús, bárányhús	kg	0,36	0,49
Vese, velő és belsőrész	kg	1,27	1,71
Kolbász	kg	1,18	1,58
Egyéb hentesárú	kg	1,65	2,22

Lóhús	kg	2,26	3,04
Szárnyas	db	1,37	1,84
Vad és hal	kg	0,30	0,40
Dara és tészta liszt	kg	32,74	44,00
Kenyérliszt (búza és rozs)	kg	10,57	14,21
Kenyér (fehér)	kg	9,65	12,97
Kenyér (barna és félbarna)	kg	73,13	92,28
Cukor	kg	16,35	21,97
Bab	kg	2,29	3,08
Burgonya	kg	55,27	74,27
Só	kg	3,63	4,87
Szemes kávé	kg	0,58	0,78
Tea	dkg	5,21	7,01

A tejjel kezdődik a felsorolás és mindjárt megállapíthatjuk, hogy *feltűnően kevés*. Egy-egy családtagra egy évre 86,76, tehát egy napra átlagban csak 0,24 liter jut. Még egy negyed liter sem. Pedig a tej a legtokéletesebb tápszer. A fejlődő és elgyöngült szervezetre egyaránt nélkülözhetetlen. Németországban egy-egy munkáscsaládtag 150,1 litert fogyaszt.

A *húsfogyasztást* is megdöbbenően alacsony számok mutatják. Az emberi szervezet a mi éghajlatunk alatt az állati és növényi tápanyagok megfelelő keverékét igényli. *A népjólét megítélésére mindig fokmérőnek tekinthető a húsfogyasztás*. De hiányosak a statisztikák, mert csak a vágóhidakon levágott állatok húsból lehet kalkulálni a fogyasztásra.

Budapesten a háború előtt (1912) vágómarhából, borjú-, birka-, bárány-, malac-, süldő- és sertéshúsból összesen 50,6 kg jutott egy főre. 1926-ban 43,5 kg, 1929-ben 32,2 kg. A háztartási statisztika mostani adatai szerint a budapesti munkáscsaládokban egy-egy főre, a hentesárút is beszámítva, csak 18,6 kg esik. Pedig a budapesti húsfogyasztás a külföldhöz képest amúgy is *alacsony*. Az Egyesült Államokban 70, Angliában 55–60, Németországban 48–50, Franciaországban 35–40 kg húsfogyasztás jut egy-egy főre.

Látunk olyan munkáscsaládokat, ahol egy *öttagú* család *egész évi* húsfogyasztása mindössze 20 dkg szalámi, 81 dkg kolbász és 49,55 kg lóhús volt. A legnépesebb munkáscsalád, ahol 9 családtagot találtunk, 89,40 kg húst fogyasztott összesen. *Egyre-egyre tehát még 10 kg sem jutott. Pedig az elfogyasztott húsból 61,70 kg ló-*

hús volt. Vegetáriánus egy sem volt közöttük. De 9 család egyáltalában nem fogyasztott baromfit.

Kevés a 16,3 kg-os *cukorfogyasztás* is. Az Egyesült Államokban 51,2, Dániában 48,5, Angliában 41,1, Svédországban 37,9, Svájcban 34,3, Hollandiában 32,7, Ausztriában 26,3, Németországban 23,9, Belgiumban 21,9, Franciaországban 20,1 kg volt az évi fejkvóta 1927-ben. Még szomorúbb, hogy *Magyarországon még az 1929. évi 12,56 kg is 11,97-re esett 1930-ban és a magyar falukban évenként és fejenként csak alig 4–5 kg a fogyasztási átlag.*

A *kenyérfogyasztásra* vonatkozó statisztikai adatgyűjtések általában hiányosak. Csak a kenyérmagvak fogyasztása lehet itt irányadó, mert sokan otthon sütnek kenyeret. Különösen a burgonya- és húsfogyasztás befolyásolja a kenyérfogyasztás alakulását. A mostani adatgyűjtés élénken rávilágít arra, hogy a szűkösebb jövedelmű családok *hús és kenyér helyett burgonyát fogyasztanak.* Általában ugyanis a burgonyafogyasztási fejkvóta csaknem fele a kenyérfogyasztásnak. Az 50 család 2590 kg kenyérlisztet, 2364 kg fehér kenyeret és 17916 kg barna vagy félbarna kenyeret fogyasztott. Összesen tehát: 22870 kg-ot; *egy-egy családtagra átlagban 93 kg jutott.* Ezzel szemben *burgonyából* összesen 13539 kg fogyott el és így *egy-egy családtag átlag 55 kg-ot fogyasztott.* Az átlagokkal szemben azonban olyan nagy eltéréseket állapíthatunk meg, hogy 7 család több burgonyát fogyasztott, mint kenyeret. *Akad közöttük olyan család is, ahol 488 kg kenyérral szemben 814 kg burgonya került az asztalra.* De jellemző az is, hogy a barna és félbarna kenyérből 8-szor több fogyott, mint a fehérből. És még ez az arány is azért nem kedvezőtlenebb, mert 2 család csak fehér kenyeret fogyasztott.

Hogy mennyire kevés *tápértékű élelmiszert fogyasztottak általában a budapesti munkáscsaládok,* azt azok a számítások igazolják, amelyek az egy-egy fogyasztási egységre jutó *kalóriamennyiséget* mutatják. Egy normális súlyú felnőtt embernek, ha meleg szobában él és nem dolgozik, körülbelül 2200–2400 kalóriára van szüksége. Egy közepes munkával foglalkozónak már 2800–3000 kalória értékű élelmiszert kell naponta. Nehéz testi munkát végzőknek annyi táperejű élelmiszert kell fogyasztania, hogy azok elége 3200–3400 kalóriát termeljen. A mezei munkás szükséglete meghaladja a 4000 kalóriát is. *A megfigyelt budapesti munkáscsaládoknál egy-egy fogyasztási egységre átlagban csak 2577,94, egy-egy családtagra pedig csak 1910,40 kalória jutott.* Ez az átlag azonban olyan szélsőségekből tevődött össze, hogy még *ahol a maximumot találjuk, ott sem jutott egy fogyasztási egységre 3500 kalóriánál több.* Az 50 munkáscsalád között csak 4 akadt olyan, ahol

3000 kalóriát elért az elfogyasztott élelmiszerek tápereje. Ellenben 17 munkáscsaládnál, tehát minden harmadiknál olyan hiányos volt a táplálkozás, hogy egy-egy fogyasztási egységre még 2400 kalória sem jutott. [...]

Nézzük meg ezek után, hogyan alakult a munkáscsaládok kiadásainak a megoszlása.

Dr. Illyefalvi háztartási statisztikájának az adatai szerint:

	Abszolút számban (Pengő)	Százalékban
Tej és tejtermék	11 435,53	8,15
Tojás	2 129,07	1,52
Állati zsiradék	7 232,21	5,16
Hús és húsneműek	13 541,06	9,65
Liszt és liszttermékek	16 494,88	11,76
Egyéb növényi élelmiszerek	15 140,50	10,79
Egyéb élelmiszerek	3 537,47	2,52
Italok és élvezeti cikkek	5 381,88	3,84
Ruházat	14 071,42	10,02
Lakbér	14 372,47	10,25
Lakásberendezés	2 641,30	1,88
Fűtés és világítás	7 782,93	5,55
Lakás és ruhatisztítás	1 952,11	1,39
Egészségápolás	1 648,01	1,17
Művelődés és üdülés	3 103,62	2,21
Közlekedés	3 714,54	2,65
Biztosítás	1 790,29	1,28
Adók és illetékek	697,89	0,50
Társadalmi kiadások	2 833,15	2,02
Átmeneti kiadások	1 726,44	1,23
Kiszolgálás	380,37	0,27
Egyéb	8 686,31	6,19
<i>Mindössze:</i>	<i>140 293,45</i>	<i>100,00</i>

Az élelmiszerek és élvezeti cikkek

Már futó pillantásra is szembeütünk, hogy az élelmiszerekre fordított összegek milyen aránytalanul nagy százalékát igénylik a munkásság jövedelmének. Kimutatásunk szerint 49,55%-ot kell élelmiszerekre fordítani és 3,84% ment el italokra és élvezeti cikkekre. Ez utóbbiakban nemcsak a szeszes italok, hanem a vendéglői, kávéházi és tejszarnoki kiadások is mind benne vannak, és így az élelmiszerekhez sorozandók. Az összes kiadásoknak több mint a felerészét — 53,4%-át — látjuk itt. De még az italok és élvezeti cikkek nélkül is élelmiszerekre kell elkölteni az egész jövedelem felét. Hogy még így sem jut elég tápértékű élelmiszerekre, azt már láttuk. És hogy aránylag is milyen magas ez a 49,5%, azt a németországi munkásság azonos alapú adatgyűjtési eredményeivel való összehasonlításunk még jobban ki-domborítja majd.

Előbb azonban arra kell rámutatni, hogy azoknál a munkáscsaládoknál, ahol — kivételes helyzetük miatt — kevesebb volt a lakbérre fordított kiadás, ott jóval többet fordítottak élelmiszerekre. Az 50 család között ugyanis 20 olyan akadt, amelynek részben természetbeni lakása volt, részben a keresettel arányban nem álló túl magas lakbér miatt nem juthatott önálló lakáshoz; és bár népes családok, mégis rokonokkal vagy egyéb hozzátartozókkal együtt közös lakásban laktak. Ezek tehát vagy nem fizettek lakbért, vagy jóval kevesebbet, mint a többi főbérnök. Ha végignézzük ennek a kivételes, bár éppen nem irigyelendő 20 családnak az élelmiszerekre fordított kiadásait, megállapíthatjuk, hogy a jövedelmüknek átlag 60%-át (59,68%) fordították élelmiszerekre. Sőt 4-en a 70%-át is. És akadt olyan is, aki a 74,02%-át. Ez tehát egyrészt azt bizonyítja, hogy az élelmiszerek ára agrár-Magyarországon még mindig túlságosan magas a munkásság jövedelméhez képest; másrészt a többi elsőrendű és nélkülözhetetlen szükséglet is olyan sokba kerül, hogy azok kielégítése csak redukált mennyiségű és minőségű élelmiszer-fogyasztással érhető el. Ezért olyan alacsony az egy fogyasztási egységre jutó kalória-mennyiség.

Érdemes itt még arra is rámutatni, hogy 14 család, vagyis több mint minden negyedik, egyáltalán nem költött dohányra. Csaknem minden negyedik családban (12) nem ittak semmiféle szeszes italt. Még teához sem fogyasztottak rumot, ha ugyan teáztak.

Lakbérek

Különös figyelmet érdemelnek a lakbérre fordított kiadások. A 10,25%-os átlag *látszólag* kedvező. Gould amerikai író számításai szerint az angol munkás ugyan jövedelmének csak 9,9, a francia munkás pedig csak 7,8%-át fordítja lakásra. S ha az amerikai munkás jövedelmének 13,7%-át viszi is el a lakbér, de ott csak 42,2% kell élelmiszerre és emellett 3-4 szobás kényelmes, tágas, levegős lakásaik vannak a munkásoknak. A budapesti főbérlő munkások 87%-ának azonban csak egyszerű konyhás lakása van. *Viszont a jövedelmüknek nem a 10,25%-át kell ezért fizetni, hanem legalábbis a dupláját, ha nem a háromszorosát.*

És ha a számok mégis azt mutatják, hogy a budapesti munkásság jövedelmének csak 10,25%-a kell lakbérre, akkor *meg kell keresnünk, hogy miért nem reális ez az átlag.* Mert hogy nem reális, azt az is bizonyítja, hogy az 50 család összesen csak 14 071,42 pengőt fizetett egy évre lakásbér fejében. Egyre-egyre tehát átlagban csak 281,48 pengő lakbérteher esett. Ennek az irrealitását fölöslegesen bővebben bizonyítani. S ha mégis így áll a dolog, hát ez azért van, mert amint már említettük, *a megfigyelt 50 munkáscsalád közül 20 aránytalanul keveset, vagy nem fizetett a lakásáért.* Egy részük ugyanis a környéken, saját házikójában lakott, vagy természetbeni lakása volt, a többi pedig másokkal megosztott közös lakásban élt. Ez a 20 család összesen 1931,81 pengőt fizetett. Egynek-egynek tehát csak 96,59 pengőt kellett fizetni. *Viszont a többi 30 család évi lakbére 12 139,61 pengőt tett ki. Egyre-egyre tehát 404,65 pengő esett.* Ami, ha még mindig alacsonynak látszik is, reális alapul már elfogadható. Ha a családfők 1892,11 pengős átlagos keresetéhez viszonyítjuk, akkor már az tűnik ki, hogy *a keresetnek 21,4%-át viszi el a lakbér.* Igaz, hogy a kölcsönökkel, segélyekkel, a családtagok keresetével meg a többi rendkívüli szurrogátumokkal nagy kinnal földuzzasztott összjövedelemnek még így is csak 13%-a a lakbér. A valóságban azonban azt látjuk, hogy mégis *elég sűrűn vannak olyan családok, amelyek az így felnövelt összjövedelmüknek a 21, 24, 27, sőt a 37%-át is lakbérre adják le.*

A Budapesten összeírt férfimunkások között 28 899 főbérlő közül 14 561, tehát a nagyobbik részük havi 30 pengőnél többet fizetett lakbérre; 3343 lakás még 50 pengőnél is többet került havonként. 459 munkásnak pedig évi 1000 pengőnél is drágább volt a lakása.

A többi kiadások

A ruházati cikkek a jövedelem 10,02%-át igénylik. Ha figyelembe vesszük, hogy az amerikai munkás jövedelmének a 20,3%-át, az angol a 16%-át, a francia a 18,7%-át és a német a 12,5%-át költheti ruhára, akkor ebből elsősorban *nem a ruházati cikkek drágasága, hanem a jövedelem elégtelensége tűnik ki.* Igaz, hogy a ruházat csak egy bizonyos határig elsődrendű életszükségleti cikk. Azon túl már reprezentatív jellege van. Mégis, ha azt látjuk, hogy a jobb helyzetű munkáscsaládok Budapesten is jövedelmüknek 16-18, sőt 20%-át is ruházatra fordítják, akkor meg kell döbennünk azon, hogy látunk olyanokat is, akik bár dolgozók, mégis *csak alig 1-2% jut a jövedelmükből erre. Látunk öttagú munkáscsaládokat, ahol egész éven át csak 70-80 pengő jutott felsőruhára, cipőre és alsóruházatra együttvéve.*

A fűtési és világítási költségek 5,5%-ot igényelnek. Másfélszer annyit, mint a német munkásoknál. Pedig az 50 család közül 4 család egyáltalában nem fűtött, másik 4-nek még 10 pengő sem jutott erre a célra egész éven át. Aminthogy *a Budapesten összeírt munkásoknak is csak a 30,7%-a fűtött rendszeresen.* Egyharmad részük pedig még a legnagyobb hidegben sem melegítette a lakását. Az 50 család közül 27-nek nem volt villany a lakásában. Ezek petróleummal és gyertyával világítottak. *Egy kultúrország fővárosában, a rádió idejében...*

Az egészségápolási költségek alig tettek ki 1%-nál többet, és ennek is a túlnyomó része szappanra, fogporra és temetkezési költségekre ment. Az 50 család fürdőre egy egész éven mindössze 34,26 pengőt költött csak együttesen. *Pedig 1000 munkáslakás közül csak 15-ben van fürdőszoba.*

A művelődési és üdülési költségek 2,21%-a mögött 3103 pengőt látunk, de ennek csak alig egyharmad része jutott önképzésre, könyvekre és újságokra. Körülbelül 1000 pengőt a gyermekek iskoláztatására kellett fordítani. Így csak alig 250 pengő jutott színházra és mozira. *De mozira mégis tízszer annyit költöttek, mint színházjegyre.* Mindössze ugyanis csak 10 család szerepel a színházlátogatók között, de a kiadásokból úgy látszik, hogy 8 családnak egyetlen tagja egyetlen alkalommal juthatott csak el színházba.

Súlyosabb helyzetet mutat a közlekedési kiadások rovata. Átlagban ugyan csak 2,65% a kiadási hányad. De 9 család 5%-nál többet költött erre. *És akadtak olyan családok is, ahol a jövedelem 8-10%-át a vasút és villamos vitte el.*

Adó címén alig fél százalék szerepel. Hogy ez valóban mennyi volt, azt csak akkor látjuk meg, ha a fogyasztási, forgalmi adókat és a vámokat is figyelembe vesszük, amelyek az élelmiszerek és egyéb fogyasztási cikkek túl magas árában vannak elrejtve.

A társadalmi kiadások 2,02%-os tétele 2835 pengőt foglal magában. Ennek körülbelül az egyharmad része (1048 P) egyesületi tagdíjakra ment el. A különféle életbiztosítási és szociális biztosítási költségek 1790 pengőt igényeltek. Egyike ez azoknak a kiadásoknak, amelyeknek a többszörösét is szívesen regisztrálnók, ha megfelelően kiépített és kellő védelmet nyújtó szociális biztosítást láthatnánk mögötte, nemcsak betegség, baleset és aggkor, de munkanélküliség esetére is.

Zentay Dezső: Háztartási statisztika. In: Magyar Munkásszociográfiák. 1888–1945. Szerk. Litván György. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1974. 248–257. p.

Csorna Kálmán: Program a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére

1927

[...] Egy-egy konkrét alkalommal a hivatali vagy társadalmi szervek egyik-másik szóvivője feljajdul a magyar gyermek pusztulásán, a magyar életerő elapadásán; a feljajdulás csekély visszhangra talál a sajtóban is és azután sűrű csend, az érdeklődés elült, semmi sem történik a legközelebbi segélykiáltásig.

Arra azonban, hogy a felkeltett érdeklődést ki kellene aknázni, hogy azt állandóan ébren kellene tartani, hogy a közvéleményt, a nép mély rétegeit a kérdésekbe bevonni és foglalkoztatni kell, édes-kevesen gondolnak, még kevesebben vannak azok, akik ezirányban tevékenyen közreműködnek.

Ez a mentalitás a magyarázata annak a lesújtó ténynek, hogy hazánkban a gyermekvédelmi ügy teljesen szervezetlen, a hatáskörökben szétforgácsolt, hogy amíg a Nyugat minden állama sorban hozza meg a legmodernebb idevágó törvényeket, addig nálunk egy 25 éves elavult törvény napjait iparkodnak mesterségesen meghosszabbítani, hogy amíg Németországban számos egyetemen (Berlin, Frankfurt stb.) önállóan, illetve szemináriumban a gyermekvédelmi ügyet *mint tudományt adják* elő és amíg a német könyvpiacon a gyermekvédelemmel foglalkozó szakkönyvek ezrei jelennek meg, addig nálunk még a gyermekvédelem fogalmával és rendszerével sincsenek általában tisztában, és e szakbavágó *egyetlen szisztematikussal*, átfogó és *tudományos értékű munka sem jelent meg* mind a mai napig.

És ugyanez a felfogás az oka annak is, hogy míg a németek, osztrákok, franciák és egyéb nemzetek a gyermekvédelmi ankétéknek és kongresszusoknak szakadatlan sorozatait tartják, addig hazánkban a szaktanácskozások szükségességére és a *propagandamunka fontosságára csak alig eszméltek reá.*

Végezetül ez a *közöny a felelős* azért is, hogy a *székesfőváros költségvetése* a gyermekvédelem *szociális terheit mostohaszülőként kezeli.*

Nyomatékosan rá kell itt is mutatnom arra az általam sokszor hangoztatott tényre, hogy e közöny felidézésében és ébrentartásában oroszlánrészre van *gyermekvédelmi törvényeink* azon helytelen elvi megoldásának, hogy a gyermekvédelmi ügyek ellátását a történelmi fejlődés és az elhivatottság folytán illetékes helyi ható-

ság kezéből kivéve állami közvetlen elintézésé avatta és azáltal a helyi hatóságot voltaképpen feladatának elvégzésétől elszoktatta.

A hatósági köztudatba ily módon beidegződött az a megnyugtató érzés, hogy a lerótt pótagóval a közület mindennemű gyermekvédelmi kötelezettségétől mentesült.

Boldog magafeledtséggel hagyta ezért múlni az időt maga felett és legfeljebb, ha valamely sürgős konkrét szükséglet merült fel, azt iparkodott ötletszerűen kielégíteni.

A szükségletek azonban legfőképpen a milliós lakosú fővárosban, ahol a legtöbb házasságon kívül született gyermek él, ahol a legnagyobb a szociális nyomor és az erkölcsi veszélyeztetettség, egyre nagyobb számban jelentkeztek és egyre több és több akció és intézmény életre szállítását követelték.

Annál inkább így alakultak a viszonyok a fővárosban, mivel az állam a 25 évvel előbb megalkotott gyermekvédelmi rendszerét a szűkre szorított adóforrásból, a maga messzeségéből, drága adminisztrációjával és nehézkességével fejleszteni nem tudván, ez a gyermekvédelem egyszerűen *szegénygyermeksegélyezésé alakult át* és a védelemre szoruló gyermekek egy kis csoportját kiragadva, a nagy tömegekről való gondoskodást a társadalmi munkának és a helyi hatóság kényének engedte át.

És így jutott el a gyermekvédelmi ügy megoldása a tulajdonképpeni helyes vágyára, így talált rá a *főváros adminisztrációjában és a társadalom szerveiben igazi gazdájára*.

Mert téves és idejétmúlt felfogás az, hogy az államnak kell igazgatni a maga távollóságából olyan ügyeket, amelyek mindenütt a *helyi hatóság legközvetlenebb munkáját és szakértelmét* igénylik. Eredményes *gyermekvédelmi munka csak a helyi hatóság és a megszervezett társadalom céltudatos összeműködéséből fakadhat*.

Az állam feladata csak az irányítás, felügyelet, ellenőrzés és törvényi kezdeményezés lehet.

És ezen a közismert igazságon nem változtathat a kormány makacs kitartása a régi elvi alapokon, de nem változtathat az sem, hogy a pénzügyminiszter 32.420/1927. számú rendeletével a községi betegápolási és gyermekvédelmi pótagó kivetési kulcsát 10%-ról 16%-ra emelte fel, úgyhogy az 1926-iki adóévre gyermekgondozási és ellátási költségek címén már kereken 6 millió pengőt fog beszedni olyként elosztva, hogy abból Budapestre magára több, mint egy negyed rész esik.

A természetes folyamat, elsősorban a fővárosban, mégis csak az lesz, hogy a gyermekvédelmi feladatok ellátása az élet nyomása, a viszonyok sürgető követelménye folytán az arra leghivatottabb városi *adminisztráció* kezében fog összpontosulni.

Ennek a *folyamatnak kialakulási jelenségeire* másutt már reámutattam.

Kifejtettem ott, hogy a székesfőváros egyre több terhet kénytelen magára vállalni; tejakció, gyermekfelruházás, gyermeknyaraltatás, gyermekétkeztetési akció, iskolaegészségügy ellátása és gyógypedagógiai intézmények, diákszállók stb. fenntartása címén, jóllehet *mind e tevékenység a szociális gyermekvédelemnek egy-egy szerves része*, amelyet éppen ezért a magyar gyermekvédelem felelős vi-vójének, a pótdadó felhasználójának, *az államnak kellene ellátni*.

Ez a jóslatom tényleg bevált, mert ha az 1927. évi fővárosi költségvetést az előző évivel egybevetjük, akkor úgy a gyermek- és ifjúságvédelem címeinek, mint a felvett kiadási tételeknek tetemes szaporodását tapasztaljuk. És itt nem lesz megállás, csak folytonos előbbrehaladás, amit a szociálpolitikai ügyosztály vezetőjének az 1927. évi költségvetés pénzügyi bizottsági tárgyalásán tett azon bejelentése is igazol, hogy a gyermekeknek hat éves korukig való gondozását is tervbe vette, hogy továbbá a 3-6 éves gyermekek árvaházának létesítésére szükséges fedezet már az 1928. és 1929. évi költségvetésbe bekerül. A készülő 1928. évi költségvetések pedig a terhek még további szaporodását mutatják!

De előre megmondottam azt is a székesfővárosi tanácshoz 1926 januárjában intézett gyermekvédelmi emlékiratomban, hogy az *anya- és csecsemővédelem korszerű kiépítése*, amely feladat megoldását az állam átruházott hatáskörben egy társadalmi szervre, a Stefánia-szövetségre bízta, a célba vett módon nem, hanem *csakis az önkormányzati hatóság által* és a társadalom bevonása mellett lesz lehetséges.

Hogy ez a jóslatom is a megvalósulás útján van, hivatkozom arra a körülményre, hogy a székesfőváros közgyűlése az 1927. évi költségvetés tárgyalása alkalmával Bánóczy bizottsági tag indítványát elfogadva, felhívta a tanácsot, hogy az anya- és csecsemővédelem fokozottabb intézményes kiépítése és biztosítása iránt terjesszen elő részletes javaslatot.

Amennyiben tehát a gyermek- és ifjúságvédelem teendőinek a székesfőváros által való fokozatos átvétele egy *kényszerhelyzet* szükségképpeni folyamánya, méltán felvethető a kérdés, nem volna-e célszerű, sőt szükséges, a fejlődéssel szá-

molva, ez irányban egy több évre terjedő, tervszerű, nagyvonalú és átfogó érvényű *munkaprogram felállítása?*

Előnyös volna ily munkaprogram kidolgozása nemcsak azért, mert enélkül a főváros gyermekmentő tevékenysége az *ötletszerűség* hibájába esnék — amelyek nyomai már is mutatkoznak —, de azért is, mert csak egy tervszerűen kiépített és határozott célkitűzéssel dolgozó szervezet munkája lehet *eredményes és gazdaságos*.

A gazdaságosság pedig két irányban is mutatkozni fog, mert a céltudatos munka által a főváros egyrészt munkaerőt és anyagot takarít meg, valamint megtakarítja a prevenció alkalmazásával az új kórházak, szegényházak, elmeegógyintézetek stb. felállításának költségeit, másrészt, amint azt másutt kifejtettem, új, eddig kiaknázatlan jövedelemforrásokat is megnyithat.

A kitűzendő program megvalósítási ideje három, legfeljebb négy év, célja pedig az úgynevezett *általános, vagy szociális gyermekvédelem intézményes kiépítése lenne*. [...]

Csorna Kálmán: Programm a főváros gyermekvédelmi szervezetének kiépítésére. Városi Szemle, XIII. évf. (1927.) 679–682. p.

1926

Vajon mibe kerül a pesti ember jókedve?! Mit költ szórakozásra, mókára és mulatságra ez a város, melynek néhány esztendő óta még a nevetése is keserű, még a mosolygása is fanyar?! A kommün utáni idő minden óráját lefoglalta a mindennapiért való erős kenyérhajsza; úgy hogy eleinte alig jutott idő szórakozásra. Egyre a holnapot vártuk. Bizalommal, reménykedve és rettegve vártuk ezt a titkokkal teljes ismeretlent, mely annyi szomorú meglepetést, annyi csalódást tartogatott számunkra. És bizony idő kellett hozzá, míg megszoktuk az állandó bizonytalanságot és idő kellett hozzá, míg megtanultuk, hogy állandóan *en garde*-ban kell várnunk a holnapot.

Később, mikor már sokat tudott a pesti ember, mert sok mindenre megtanította az élet, akkor meg *a pénz tisztelete* tartotta vissza attól, hogy kedvére kiszórakozza magát. Mi, a szegény, leromlott, ország-világ előtt megcsúfolt papírkoronában még mindig a régi idők koronáját tiszteltük és olyan csínján szerettünk volna vele bánni, mint azoknak a boldog békeidőknek a pénzével, amikor még csakugyan egy koronát ért egy korona. A pénz tisztelete emlék, mely a háború előtti időkből maradt ránk anélkül, hogy a pénz tiszteletével örököltük volna a békebeli korona vásárlóerejét is. Később a tőzsdekonjunktúra egy kissé enyhített a helyzeten. Azok a „könnyű pénzek”, melyeket a korona folytonos devalvációja, és az államjegyinfláció nyomán támadt hausse-ok¹⁶⁹ dobtak a tömeg közé, „flottabbá” tették a pesti ember életét. A papírkorona becsülete egyenes arányban fogyott a papírkorona vásárlóerejével. Mikor aztán a pénzügyminiszter piacra dobta a nagy bankócímleteket: a 25, az 50, meg a 100 ezer koronásokat, egyszerre gyorsabb lett a pénz forgása is. A pesti ember kezdett megbarátkozni a nagy numerusokkal, amelyek napról-napra kevesebbet jelentettek, és 1922-ben már a színház, a mozi, a kávéház és minden nagy és kicsiny üzeme a mulattatásnak és szórakoztatásnak megérezte, hogy több a pénz és több a lehetőség a pénzszerezésre. A pesti ember kezdett

169 Tőzsdei részvényárfolyam-emelkedés.

könnyelműbb lenni. Szaporábban bánt a szapora pénzzel, és Budapest nyolcvannál több mozija naponta átlag 30–35 ezer embert, a 13 színház naponta körülbelül 7–8 ezer embert, a cirkusz és a tinglitanglik naponta 2–3 ezer embert szórakoztatott. A kávéházak is megnépesedtek. 130-nál több kaszinóban forgatták az ördög bibliáját, és 25 klubban bakkaratoztak. A labdarúgóversenyeket 20–30 ezer ember nézi végig, de a jelentősebb mérkőzések iránt még sokkal nagyobb az érdeklődés. Divatba jöttek ismét a bálók, a táncos-délutánok, és teljes gőzzel lépett akcióba Budapest minden mulattató üzeme. Kínálta, árulta a jókedvet és szórakozást annak a publikumnak, mely már belefáradt a kenyérhajszába és a csalódásokba. Kínálta a jókedvet annak a publikumnak, melynek már idegeikre mentek az emóciók, a „konszolidáció” és a politika változatos meglepetései. [...]

A liget

A Vurstli a szegények és igénytelenek mulatsága; a „népség, katonaság és csöcseléké”, ahogy a régiek mondták; a vitéz uraké és a kis cselédlányoké, mert a varrólányok stb. már a moziba járnak. Mikor kitavasodik, mikor meglomposodnak a Liget fái és kigyúlnak az Angolpark csalogató színes lámpái: megelevenedik a pesti „Vurstli”. Szól a verkli, meg a gramofon; csöng a csengő; pukkan a puska; dübörög a nagydob; recseg a rézduda; csattog a cintányér; forog a „ringlispil”; játszik a cigány; és a panoráma, a plasztikon meg a Liget száz meg száz attrakciója kínálja a szenzációt és a gyönyörűséget. A szakállas nőtől a pofozógépig; a kigyóembertől az óriás kifliig; Barokalditól a Helfgott bácsi fényképező atelierjáig; a forgó komédiától Vitéz László színházáig; az óriás kigyótól a törpék királyáig minden látható és megtekinthető. A mutatványos bódék, a tarka sátrak titkai és csodái; elvarázsolt kastélyok; csodakerék; pörgőtorny; hullámvasút és céllövészet, tánc meg ezer csuda próbálja megtréfálni és megnevettetni azt a kedves, naiv publikumot, amely régente elhozta a hatosait, most pedig elhozza a papír ezreseit, hogy szívhassa a Liget feneketlen porát és hallgathassa azt a zenének nevezett kakofóniát, amelyben vígan ölelkezik a trombita recsegése, a verkli hangja; a céllövőpuskák pukkanása a cigányzenével, a pesztonkák viháncolásával, a kikiáltók ordítóásával, a ringlispil recsegésével és azzal az egész vásári lármával, amely mégis főérdekessége és cifraja az egész ligeti komédiának. Ezért a sok-sok gyönyörűségért pedig a múlt esz-

tendőben össze-vissza 11.415,9 millió papírkoronát fizetett a vurstli publikuma, szóval nem került 800 ezer aranykoronába ez a mulatság.

A tánc

Kétségtelen, hogy ezeknek a szomorú időknek a legnépszerűbb mulatsága a tánc. Ma már mindenki táncol, fiatal és vén egyaránt. Mindenütt, minden időben táncolnak. Táncolnak délután, este és éjszaka; táncolnak teadélutánokon, hotelekben, mulatókban, sőt a nagy kávéházak most rendezik be táncteremmé a pincét. Járványos hóbot ez a táncdivat, mely ha sokáig tart, lassacskán megöli a — bált. Furcsán hangzik ez a megállapítás, de mégis úgy van, hogy maholnap mindenütt táncolnak, csak a bálokon nem. A dolog magyarázata egyszerű. Eddig azért voltak bálok, hogy táncolhasson a fiatalság; mióta azonban mindenütt táncolnak, mégpedig fiatalja-vénje egyaránt táncol, azóta nincs szükség bála és a bál lassacskán megszűnik, mert drága, a báli toaettek és a báli költségek rengeteg pénzt esznek meg, és pénzük nemcsak a lányos apáknak nincs annyi, amennyire szükség lenne, de a „táncosoknak” sincs. Sőt nemcsak pénzben, hanem frakkban is szegények vagyunk. Még szerencse, hogy a tisztí uniformis nagyszerűen helyettesíti a frakkot. Egyébként az idei farsanggal meg lehetnek elégedve a — frakkölcsönző intézetek, mert szakértők számítása szerint naponta 40–50 kölcsönfrakk bálozott és izzadt szerte a városban a farsang alatt. Hogy elérkezett a bálok alkonya: nem is csoda. Egy nagy bál nagyon sokba kerül. Egyedül a Vigadó tíz millióba kerül egy éjszakára. De hol van még a zenekar, a meghívó, a rendőri engedély, a vigalmi és egyéb adók; jegyek, jelvények ára. Szakértők szerint egy-egy nagyobb bál kiadásai az idén 20–30 milliót tettek ki, de volt olyan bál, melynek a kiadásai 40 milliónál is nagyobb összegre rúgtak. Ha a normális 70–100 ezer koronás jegyet vesszük alapul, akkor legalább 6–800 jegyvásárlónak kell jelentkeznie, hogy a báli budget helyreálljon. Így aztán nem is csoda, ha az idén temérdek bál megbukott; viszont az idén is voltak sikerült bálok, amelyek kifizették magukat. A Pátria Klub jelmezes bálja 80 millió felül hozott. A Széchenyi-bál bruttó bevétele 72 millió volt. Az Atléta-bálon 1760-an voltak, és a jövedelem körülbelül 60 millió; a Jacht Klub bálján 30–35 millió volt a bevétel. Az Emericana bálján több mint kétezren vettek részt és 60 millió volt a bevétel. A Katholikus-bálon 1500–1600-an vettek részt, a Protes-

táns-bálon 1100–1200-an. Mindkét bálon 12–14 millió korona volt a bevétel. A Technikus- és Medikus-bál egyformán 10–12 millió korona jövedelemmel zárult.

A nagy báloknak tehát — úgy látszik — befellegzett, de annál jobban dúl a táncőrület. Természetesen az új táncok járnak: a Tangó, a Shimmy, a Blues, a Foxtrott, meg a Charleston. Híre-hamva sincs már azoknak a táncfajtáknak, amelyeket a mi gyermekkorunkban táncoltak. Ma az erotika tobzódik a táncokban. A háború után megromlott gazdasági viszonyok — magyarázza valaki — nagyon megnehezítették az összeházasodást, és a fiatalság erotikája most a Shimmyben, a Bluesben, a Foxtrottban meg a Charlestonban éli és tombolja ki magát. Azt tehát megértjük, hogy miért shimmyznek a fiatalok, de mit akarnak az öregek?!

Egyébként, a múlt évben körülbelül 1669 millió koronát szedtek be a nyilvános táncmulatságokból.

Milliárdok a gyepen

A táncőrületen kívül a játék az, mely föl tudja izgatni Budapestet. Megvan a törzspublikuma annak a játéknak, amelyen nyerni lehet és annak is, amely csak izgat. Azok közül a játékosok közül, melyek együtt kínálják az izgalmat és a nyereséheletőségét, a legnépszerűbb és a legdivatosabb még mindig a lóverseny. A turf törzsközönsége ugyan az utolsó időkben apadó tendenciát mutatott, de még mindig meglehetősen szép summát hord a gyepre Budapest népe. A totalizátor¹⁷⁰ — és a bookmaker-fogadások forgalma volt:

	Aranykorona		Aranykorona
1910-ben	22.969.284	1915-ben	13.557.000
1911-ben	25.477.679	1916-ban	35.546.492
1912-ben	26.390.522	1917-ben	77.103.796
1913-ban	25.815.983	1918-ban	184.058.864
1914-ben	10.736.066		

1910-ben tehát még csak 22,9 millió koronát forgattak meg a bookmakerirodák és a pesti totalizátor. A következő évek a balkánháború, a pangás és a depresszió

170 Lóvesenyfogadó-iroda.

évei. Ezekben az esztendőkbén egészen 26,3 millió aranykoronáig szorították fel a totalizátor forgalmát Budapest turf-barátai. A turf-szenvedély azonban mégis csak a háború alatt futotta ki igazi formáját. 1914-ben ugyan 10.7 millióra, 1915-ben 13,5 millióra esett le a totalizátor-forgalom, de már 1916-ban 35,5 millió korona; 1917-ben — duplájánál is több — 77,1 millió koronát is meghaladta a versenyfogadások mértéke. A forgalom rekordját azonban mégis 1918-ban érte el a lóversenyfogadás, amikor is 184 millió aranykorona volt a totalizátor- és a bookmaker-fogadások forgalma. Rengeteg pénz ez, pláne ha meggondoljuk, hogy a gyepre hordott aranymilliók csaknem akkora összeget tettek ki, mint a budapesti bérházak egy esztendei jövedelme. Több mint négy millió jutott a forgalomból egy-egy versenynapra a totalizátorpénzekből. Ez a hatalmas szám pedig nemcsak azt mutatja, hogy milyen mértékben harapózott el az évek során a játékszenvedély, hanem azt is, hogy milyen tempóban halmozódott a könnyen szerzett pénz, és milyen mértékben devalválódott a háború vége felé a korona értéke. Természetesen ezek a számok nem adják teljes képét a pesti ember turfszenvedélyének, mert a pesti ember nemcsak a pesti gyepen játszott, hanem Alagon is, sőt olykor fölrándult Bécsbe, Badenbe is lóversenyezni. Fogadott a kottingbruni, a párizsi, meg a londoni lóversenyre is.

Ezzel szemben a múlt évben 239.641 millió papírkorona volt a lóversenyfogadások pénzforgalma. Ebből

a totalizátorra	121.866 millió papírkorona
a bookmaker-fogadásokra	117.775 “ “

jutott. 1925-ben tehát 16,5 millió aranykorona volt a lóversenyfogadások forgalma, ami ugyan jóval alatta van a békeévek forgalmának, de fölötte van a két első háborús esztendő eredményének.

1918-ban 44 versenynap alatt — beleértve a bérletjegyeseket is — összesen 534.229 olyan ember nézte végig a versenyt, aki jegyet váltott. Legnagyobb publikuma volt a Szent István díjnak, amikor is 21.746-an nézték végig a futtatást. Átlagban azonban egy-egy versenynapra 12.142 lóversenyző jutott. 1925-ben 54 versenynapon 283.220 jegyet váltottak és volt 315 bérletjegyes: összesen tehát 300.030 fizető turfbarát nézte végig a versenyt. Belépődíjakkból 10.187.860.000 papírkorona folyt be és legtöbben — 13 ezren — az új pálya megnyitása alkalmával voltak künn a versenyen. A Szent István napi versenyt 11.858-an nézték végig.

A békében a totalizátor-forgalomból 12%-ot vontak le. Ebből 6% jutott a Lovaregyletnek; 4,5%-ot kapott lónemesítési célokra a földművelésügyi miniszté-

rium, és 1,5%-ot kapott a főváros szegényalapja. Ma 20,5%-ot vonnak le a totalizátor-forgalomból és a belépő díjakon kívül ez a 20,5% az, amely föltétlenül elvesz a turfjátékosokra nézve: akár nyer, akár veszít a gyepen. Ebből a 20,5%-ból jut

8% a testnevelési alapnak

4,5% az állami lótenyésztési alapnak

6% a Lovaregyletnek

1% a főváros szegényalapjának

1% az állami jótékonyági sorsjáték alapnak

Ezzel szemben a bookmaker csak 14%-ot ad le a nyerő tétékből.

1925-ben tehát — az ügetőversenyeket ide nem számítva —

belépő jegyekre	10.187.860.000	koronát
a totalizátorfogadások után	24.982.597.650	“
a nyerő bookmakerfogadások után	16.488.566.066	“
<i>összesen</i>	<i>51.659.023.716</i>	<i>koronát</i>

föltétlenül elveszít a publikum. Sőt ennél is sokkal többet veszít, mert ebben a summában nincsen benne az az összeg, amelyet a bookmakernek veszít. Amint ugyanis említettük: a bookmaker az állam és a főváros számára a szerencsés nyerő tétjéből levon 14%-ot. Ha azonban a „buki”-játékos nem nyer, hanem veszít, akkor a tét a buki zsebébe vándorol.

51,6 milliárd! Ez az ára annak a gyönyörűségnek és annak a nagyszerű izgalomnak, amelyet a paripák galoppja, finishe támaszt a turfbarátokban azalatt, míg a ló a starttól a célkarikáig ér.

Futball

Mikor futnak a lovak a pesti pályán 11–13 ezer ember megy ki a gyepre; ha Budapest minden mozija megtelik: legfeljebb 32–33 ezer ember figyel a néma tragédiákat és a mulatságos históriákat, melyeket a mozigép a lepedőre vetít. Ezzel szemben egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer, vagy még ennél is több ezer ember nézi végig az Üllői úti pályán, pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével. Ez azt jelenti, hogy Budapestet a meccs, a gólért való küzdelem jobban érdekli, mint akár a lóverseny, akár a mozi, akár a színház; jobban érdekli, mint Gloria Swanson vagy Mary Pickford, vagy Chaplin, jobban érdekli, mint a hazai primadonnák, sőt jobban érdekli, mint a

— politika. Pedig ez a mulatság sem sokkal olcsóbb mint a mozi, de a labdarúgásnak mégis nagyobb a publikuma, és vasárnap délutánonként Budapest lakosságának 5–6%-a künn van a „pályán”, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik a labdát a csatárok és a bekkek, és 35–45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bömböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput egy-egy jól irányzott labda elől.

Végeredményben nem is utolsó dolog egy-egy ilyen futballmeccs, amely 50 ezer embert tud mozgósítani egy szép vasárnap délután. Érdekes nézni, hogy 22 izmos gyerek milyen ügyesen dolgozik; hogy feszülnek az inak; mint tágul a tüdő. És a küzdelemnek, a nagyszerű játéknak, a pompás erőfeszítésnek egy célja van: a gól. A harc azért folyik, hogy az egyik csapat minél többször rúgja be a labdát a másik csapat kapujába.

Ez a nagy érdeklődés mindenesetre a fiatalság, az erő és az ügyesség diadala. De van más érdekessége is annak a nagy érdeklődésnek, amelyet a futball és a többi sport kivált a pestiekből: az, hogy ennyi rengeteg embernek van pénze futballra most, amikor mindenki pénztelenségről panaszkodik. A múlt esztendőben 19.487.7 millió koronát árultak a belépőjegyekből a futballmeccseket rendező sportegyesületek. Más lapra tartozik aztán, hogy ebből a csinos summából mennyi maradt meg a labdarúgó egyesületeknek. A labdarúgó egyesületek azt mondják: nem sok. Panaszkodnak, hogy tulajdonképpen az államnak, meg a fővárosnak rúgják a labdát, mert egy-egy bevételből a főváros és az állam akkora dézsmát szed, hogy a labdarúgóknak alig marad valami. A múlt évi szeptember 20-iki magyar-osztrák mérkőzésnek 789 millió korona volt a bruttó bevétele az előző napi stájer mérkőzéssel együtt. E meccs kiadásai így oszlottak meg:

Az Üllői úti pálya tribünjének bevétele

(az FTC-t illeti)	78	millió
Vigalmi adó	89	“
Forgalmi adó	14	“
Testnevelési adó	153	“
Nemzetk. futb. szöv. Részesedése	4	“
Pályabér	107	“
Játékosok balesetbiztosítása	3	“
Személyzet	10	“
Rendőrség	6	“

Reklám	5	“
Jegyjutalék	12	“
Érmek és ajándékok	8	“
Szertár, masször	2	“
Vendégek autóköltsége	8	“
Stájerek költségmenterítése	27	“
Vendéglátás és bankett	21	“
Bírák költségei	8	“
Játékosok munkamegtérítése, ebédje, vidékiek költsége, tréner	12	“
Kisegyesületi pályaalap	26	“
Apró kiadások	3	“
<i>Összes kiadás</i>	<i>596</i>	<i>millió</i>

Ebből a mérkőzésből tehát a MLSz-nek 193 millió koronája maradt, de tartálkolni kellett 50 milliót az 1926. évi tavaszi bécsi mérkőzés költségeire. [...]

A színház

[...] Mik egy színház-üzem financiái? Mik a kiadásai egy ilyen vállalkozásnak?! Balassa Emil kollégám három előkelő budapesti színház direktorának a beható információja alapján volt szíves összeállítani számomra, hogy 1925 tavaszán mekkora volt egy pesti nagy színház rezsije. Ime:

Költségek, amelyek nem csökkenthetők

Minden színház költségvetésében vannak úgynevezett „merev tételek”, ezek azok a kiadások, melyek akkor sem csökkennek, ha a színház bevételei minimálisak. Ezek a tételek jórészt változatlanok és függetlenek a színház mindenkor bevételétől. Akár táblás háza van a színháznak, akár csak tíz ember ül a nézőtérben: ezeket a költségeket egyformán ki kell fizetni. Ezeknek a tételeknek tehát fontos szerepük van az esetleges deficit előidőzésében.

Felsoroljuk ezeket a tételeket és alapul vesszük egy elsőrangú budapesti drámai színházat, amelynek a *havi budgetje* körülbelül megfelel a többi drámai színház havi budgetjének is. Ime:

Millió papírkorona

Műszaki személyzet fizetése	67,5
Adminisztrációs személyzet fizetése	23,0
Asztalos- és díszletműhely fenntartása	28,5
Lakatosműhely fenntartása	10,0
Statiszták fizetése	7,0
Kisegítők, zenészek, szabók, öltöztetők fizetése	13,5
Tűzoltódíj és illeték	13,0
Házi tűzoltóság pótdíja	2,0
Rendőri díj	9,5
Kellékek	2,5
Újsághirdetések	45,0
Plakátok és színlapok nyomdaköltsége	9,0
Hirdetési vállalatok ragasztási díja	6,6
Zongora és bútor kölcsön díja	6,6
Villanyfogyasztás	45,0
Telefondíj	3,5
Vízdíj	1,0
Kereseti adó	8,0
Gépelés és szerepezés díja	1,5
Díszletek és ruhák új darabokhoz, havi átlagban számítva	100,0
Munkásbiztosító	5,0
Különféle kisebb kiadások	10,0
<i>Összesen</i>	<i>417,7</i>

Színészfizetések

Általában azt hiszik, hogy a színházak költségvetésében a legnagyobb tételt a színészfizetések és főképpen a primadonna-gázsik teszik. Óriási tétele ugyan ez is a költségvetésnek, de a fizetésekkel, sztár-gázsikkal, fellépti díjakkal együtt a drámai színházaknál nem tesz ki sokkal többet, mint a fent felsorolt merev tételek összege. De a gázsik-kiadásoknak megvan az a tulajdonságuk, hogy szükség szerint csökkenthetők vagy nagyobbíthatók: szóval szabályozhatók aszerint, ahogyan a színház üzletmenete megengedi vagy megköveteli. Ha a színház úgy látja, hogy olcsóbb színésszel is ugyanazt az eredményt el tudja érni: akkor csökkenti a gázsikat; viszont ha a közönség csak a nagynevű színész kedvéért megy a színházba, nem pe-

díg a darabért, vagy az együttes produkcióért, akkor a színház nem kíméli a pénzt a sztártól.

Ezek a kiadások havonta egy drámai színháznál a következő tételekkel szerepelnek:

	Millió papírkorona
Színészfizetések	300
Fellépti díjak	200
Rendezési díjak	10
Külön dramaturgi díjak	6
<i>Összesen</i>	<i>516</i>

Adók, tantiémek és egyéb „rugalmas” kiadások

Rugalmasnak nevezik a színháznál azokat a kiadásokat, amelyeket a színház mindenkor napi pénztári bevétele szabályoz. Ezek a kiadások lehetnek minimálisak és maximálisak, de a színház érdeke, hogy minél nagyobbak legyenek. Ezt úgy kell érteni, hogy ezek a kiadások a színház bevételeinek mindenkor egy bizonyos százalékat teszik. Ha a színház telt házak mellett játszik, akkor ezek a tételek maximálisak, ha a közönség gyéren látogatja a színházat, akkor viszont ezek a kiadások minimálisra csökkennek. A vigalmi adó például 1924-ben rendszerint 10%-a volt a bruttó bevételnek, kivéve a premier estéjét, amikor a bevétel 30%-át kell adó fejében befizetni, idegen nyelvű vendégjátékoknál pedig a vigalmi adó a pénztári bevétel 25%-a. Ugyanígy a bevételtől függ a többi tétel is.

Ezek, ha egy átlagos befogadóképességű drámai színháznál telt házat, vagyis mindennap táblát tételezünk fel, akkor havonta a következők:

	Millió papírkoronában
Vigalmi adó	250,0
Forgalmi adó (3%)	65,0
Szerzői tantiém ¹⁷¹	180,0
Nyugdíj-pótfillér	3,5
<i>Összesen</i>	<i>498,5</i>

171 A bevételből a szerzőnek fizetett jogdíj.

Természetes, hogy ez a félmilliárdos kiadási tétel csak akkor áll fenn, ha a színház az egész hónapban telt ház mellett játszik. 1925 februárjában azonban, amikor ez a kalkuláció készült, a színházak akkori üzletmenete mellett a tantiémek, valamint a vígalmi és a forgalmi adókiadások átlagos havi összege 300 millió papírkoronánál nem volt nagyobb. Ezekhez a kiadásokhoz hozzájárul még a színházberlet összege, amely természetesen színházanként változó aszerint, hogy az épület a vállalkozó tulajdona-e vagy pedig csak bérli azt valakitől. Ugyancsak ehhez a kiadási komplexumhoz tartozik az a tantiém is, amelyet a színház igazgatója a megállapított fixfizetésen kívül kap az előadás bruttó bevételéből.

Ezeket mind egybevetve, *egy drámai színház átlagos havi kiadása csaknem másfél milliárd korona.*

Az operettszínházak költségei

Az operettszínészek fizetése valami kialakult szabály szerint általában nagyobb, mint a drámai színészeké, mert az operettszínházak világában sokkal erősebb a primadonna-kuitsuz és a közönség színházbajáró kedvét egy népszerű operettsztár nevével sokkal jobban lehet fokozni. Az operettszínházaknak ezenkívül nagy zenekaruk van, a világítás költségei is nagyobbak, és óriási tétellel szerepelnek a kiadások között a magánszereplők és a kórus ruhái. A darab kiállítása, tehát a díszlet költségei milliárdokra is rúghatnak, amint egy budapesti operettszínház tavaly bemutatott egy-két darabja igazolja. Azonkívül kórus, táncosnők és egyéb olyan személyzet van, amelyre drámai színháznál nincs szükség.

Az operettszínházaknál a színészi fizetések átlagban 25%-kal nagyobbak, mint a drámai színházakban. A zenekar fenntartása átlagban havi 130 millió koronába kerül. A világítás szintén 25%-kal drágább, mint amott.

Ha pedig egy szerényebb operettszínházat és egy aránylag szerényen kiállított operettet veszünk alapul, akkor is a primadonnák és a kórus ruhaköltségei legalább havi 200 millió koronával, a díszletköltségek legalább 150 millió koronával, a kórus és balettkar fizetése pedig körülbelül 60 millió koronával szerepel a költségvetésben.

Éppen ezért magasabbak is az operettszínházak helyárai, mint a drámai színházaké, mert különben ez a költségtöbblet sehogysem térülne meg.

Hatvanszázalékos átlagbevételnél nincs deficit

A drámai színházak bevételi lehetősége a nézőtér nagysága és a helyárak szerint változik. Az úgynevezett nagy drámai színházak bevételi lehetősége között is elég terjedelmes differencia van, mert például a legkisebb drámai színház esti bevételi lehetősége 40 millió koronán alul van, míg a legnagyobb drámai színház, ha teljesen megtelik, esti 80 millió koronánál is többet jelent.

Az operettszínházak között van olyan kis nézőterű, amelyik csak esti ötven millió koronát tud bevenni telt ház esetén, de van olyan is, amelyik a nemrég fölemelt helyárak mellett esti 120 millió korona bevételt tud felmutatni. Általában az a szabály, hogy a budapesti színházaknak legalább „50%-os házakkal” kell operálniuk, hogy rá ne fizessenek, és legalább 60%-os házakra van szükség ahhoz, hogy a színház jövedelmezzen. A budapesti színházaknak átlagban esténként 60%-nyira kell megtelniük, vagyis a bevételi lehetőség 60%-át kell elérniük, hogy minden kiadásuk megtérüljön. Csak ha a színház átlagban ennél a százalékszámnál nagyobb arányban telik meg, akkor válik jövedelmező üzletté.

1925 első hat hónapjában csak vígalmi adóban 4244 millió koronát fizettek ki a színházak és kabarék a bruttóból. Mégpedig az idegen előadások után 544 milliót, a magyar előadások után pedig 3700 millió papírkoronát. Dehát mit fizetett a publikum?! A színházak és kabarék bruttó bevétele 1925 első felében ez volt:

	Idegen előadások után	Magyar előadások után	Mindössze
		millió papírkoronában	
Január	388,8	16.177,2	16.566,0
Február	–	15.276,3	15.276,3
Március	290,4	16.493,1	16.783,5
Április	648,0	15.769,6	16.417,6
Május	702,0	13.166,4	13.868,4
Június	1234,8	3.716,7	4951,5
Összesen	3264,0	80.599,3	83.863,3

1925 első hat hónapjában tehát 83,8 milliárd papírkorona volt a budapesti színházak és kabarék bevétele, ami arányban 5.783.675 koronát tesz ki. Ebből 225.103 aranykoronát az idegen előadások hoztak. Sok-e ez a summa vagy sem? Nehéz rá a felelet, mégpedig azért nehéz, mert a színházak sem mentek egyformán, és ez a 74

milliárdos bevétel nem arányosan oszlott meg a színházak között. Volt egy-két színház-direktor, aki annyira-amennyire meg volt elégedve a publikummal. Viszont voltak színházdirektorok, akik egyáltalában nem voltak megelégedve. Kapuzárás előtt aztán a krachot nem lehet tovább titkolni. Az Unió színháztröszt egyszerre négy színházával került bajba, de a többi színházvállalat sem igen kérkedett a mérlegével. [...]

A mozi

1925 tavaszán a belügyminiszter a moziérkölcös érdekében új rendeletet adott ki. De vajon ez a rendelet csakugyan megjavítja-e az erkölcsöt és megrendszabályozza-e a gondokat, amelyek hajtják, űzik ezt a kenyérhajszában és a mindennapi küzdelmekben kifáradt várost? Ezek elől a mindennapi gondok elől menekülnek a moziba az emberek, hogy egy-két órára megfélekedzenek a máról és a holnapról. Mennél több a baj, és mennél kevesebb a pénz, annál lázasabban járják az emberek a mozit, és annál idegesebben keresik az olcsó szórakozásokat.

A lámpák kialusznak és hátradőlve a zsöllyében a publikum átengedi magát az élvezetnek. Lélegzetviasszafojtva figyeli az izgató és a szerelmes történeteket. Megkönnyezi a drámákat és mulat a bohózatokon; gyönyörködik a hátborzongató és idegizgató jelenetekben és a kacagtató történetekben, melyek szemük előtt leperregnek. Egzotikus tájak és gyönyörű vidékek pompázata rohan előttünk a vásznon. Egyiptom és Amerika, a Szahara és a Wild-West. Gyorsvonat, repülőgép, hajókatasztrófa és Zigoto. Csak az álom és a fantázia tud hasonlót produkálni. Mary Pickford, Lilian Gish, Emil Jannings és Konrad Veith tudományuk és tehetségük legjavát adják. Van Pathé Journal, van cowboy-dráma, szerelem, szenvedés és boldogság váltogatják egymást. És a történetek rohanását árnyékként kíséri a zene.

Nyolcvanöt mozi kínálja naponta délután négytől éjfélig a szórakozást, és naponta 25-30 ezer ember gyönyörködik vagy bosszankodik a képeken, amelyeket a mozigép vászonra varázsol, úgy hogy a főváros lakosságának csaknem 3%-a minden este a moziban ül.

Mekkora lehet az az összeg, amit Budapest népe mozira költ?! 1924-ben 85.654,2 millió papirkorona volt a budapesti mozik bevétele, ami 7,08 millió svájci franknak felel meg. Ezzel szemben a tizenhárom budapesti színház 1924. évi bevétele csak 6,6 millió svájci frankra rúgott.

Kétféle mozi van Budapesten. Úgynevezett „premier-mozi” és kis mozi. A premier-mozi mutatja be a filmújdonosságokat; a kis mozi pedig azt mutatja be, amit a premier-mozi már lejátszott és elkoptatott. A premier-mozi minden héten új műsort ad. Ide jár a „jó publikum”; és a premier-mozi néha színház-árakkal operál. Premier-mozi összesen csak 10 van, kis mozi 75. És érdekes, hogy a premier-mozi-nak 1924-ben jóval nagyobb volt a bevétele, mint a 75 kis mozié. Ime:

	Premier-mozik bevétele svájci frankban az 1924. évben	Kis mozik
Január	494.029,80	321.469,50
Február	476.871,30	346.625,40
Március	375.501,60	216.785,80
Április	334.961,10	144.228,70
Május	175.682,70	91.591,50
Június	82.692,90	199.556,50
Július	81.458,10	220.235,40
Augusztus	219.624,30	261.714,20
Szeptember	406.778,40	336.562,60
Október	506.311,20	303.402,00
November	421.410,60	316.426,00
December	419.192,10	333.114,10
<i>Összesen</i>	<i>3.994.514,10</i>	<i>3.091.711,70</i>

Amint látható: egészen júniusig a nagy mozik vezetnek a bevételekben. A nyáron aztán a kis mozik veszik át a vezetést, egészen szeptemberig, amikor viszont ismét a premier-moziké a hegemonia. 1924-ben február, január és október volt a mozik legkiadósabb hónapja; október végén aztán a színházak megunták a konkurenciát és egymás után szállították le a belépődíjat. Ennek az lett a hatása, hogy a

	Mozik bevétele svájci frankban	Színházak
Októberben	809.713	704.172
Novemberben	737.836	897.880
Decemberben	752.306	1.008.190

Év végére tehát a bevétel dolgában a színházak nemcsak utólérték, de el is hagyták a mozikat. Érdekes az is, hogy 1924-ben a moziknak jóval nagyobb volt a bevételük, mint 1923-ban. 1924-ben 7,08 milliót, 1923-ban pedig csak 3,84 millió svájci frankot tett ki a mozik bevétele. Egyébként 1924-ben a mozik évi bevételéből 234.669.221 papírkorona, vagyis 19.414.031 svájci frank jutott egy-egy napra. Hogy azonban mekkora volt a moziba járók fluktuációja: az mutatja legjobban, hogy teszem a november hónapi bevételből 355.798.183 papírkorona, vagyis 24.594,055 svájci frank jutott egy-egy napra.

1925-ben a 14 premier-mozi bruttó bevétele 66.997 millió papírkorona, a kis mozik bruttó bevétele pedig 34.837 millió papírkorona, összesen 101.834 millió papírkorona volt. Ebből az erdményből az világlik ki, hogy 1925-ben a moziknak jelentékenyen nagyobb volt a bruttó bevételük, mint 1924-ben; továbbá, hogy a múlt évben a premier-mozik „jól mentek”, ellenben a kis mozik legtöbbször bizony alig tud megélni. Volt néhány mozarab, mely páratlan sikert ért el. A Tízparancsolat című film hat hétig volt az egyik mozgósínház műsorán; 2,1 milliárdot hozott és 120 ezer ember — a főváros lakosságának nyolcadrésze — nézte meg. Nagyon tetszett Charles Chaplin kedves és szomorú komédiája, az Aranyláz is, mely négy hétig volt műsoron, egyetlen moziban 84 ezer ember nézte meg és 1,4 milliárdot hozott annak a premier-mozinak, mely elsőnek mutatta be a pesti publikumnak. [...]

Kávéházak

— Úgy látszik: a budapesti szegénység még sem olyan nagy, mint amilyennek a pestiek festik! — mondja egy amerikai, akivel az utcát jártuk. — Nézze ezt a sok embert a kávéházak nagy kirakatos ablakai mögött. Már napok óta figyelem őket. Folyton ott ülnek; a filozóf nyugalmával bámulják az utcát és füstölnek...

Nem feleltem neki. Úgy tettem, mintha nem hallanám a szemrehányást. Mit mondjak neki? hogy a budapesti kávéházak nem az igazi Pest kirakatai. Azután meg egy Amerikában élő és amerikai viszonyokhoz, amerikai méretekhez szokott szem úgyse értené meg a mi viszonyainkat. Vannak dolgok, amiket hiába magyarázunk a jóllakott embernek. Pesti viszonyokkal ismeretlen idegennek hiába mondom, hogy a kávéházak zsúfoltsága nem a jólétnek a jele, hanem a szegénységet példázza. El se hiszi, hogy sokan azért ülnek kora reggeltől késő estig a kávéház-

ban, mert nincs rendes otthonuk, sokan pedig azért, mert nincs rendes keresetük. A kávéház nálunk olyan, mint Nápoly piacán a fedett csarnok, melyben a facchinok¹⁷² az alkalomra lesnek. Akik Budapest ragyogó kávéházaiban élnek, azok a főváros facchinói, akik a jószerencsére, a kereseti alkalomra lesnek, mint a pók a légyre. És amíg várakoznak: egyúttal melegszenek, mert az otthonuk hideg és kietlen. Ha kell, üzleti helyiség, iroda a kávéház; találkozóhely családok számára, de rendkívül alkalmas rendezvous-ok¹⁷³ számára is. Ha kell, kaszinó egy sereg ember számára a kávéház, ahol újság, telefon, kártya, kényelem, márványsztal, velencei tükör, fényes kilátás, előkelő kiszolgálás és társaság; mind rendelkezésére áll. Még feketét is kap az ember, ha szereti a feketét.

Budapestnek mindig voltak facchinói. A béke éveiben is népesek voltak a kávéházak és a béke éveiben is ott ült naponta 50-70 ezer ember a kávéház üvegablakai mögött és ceruzával a kezében számítgatta, hogy mekkora lehet a jövedelme *Lánczy* Leónak, meg *Krausz* Simonnak. De a békében mégis más volt a helyzet, és más a helyzet ma. A háború és amik utána következtek, a feje tetejére állították ennek a nagy városnak régi rendjét és megszokott életét. A háború és azok amik utána következtek, megzavarták ennek a fejlődő nagyvárosnak a nyugalját, elvették tőle a prosperálás, a békés megélhetés lehetőségét. Megturbálták a kis és nagy egzisztenciák háztartásait. Iparunkat és kereskedelmünket, amelyen az egész város élete, boldogulása és jövője nyugodott: megnyomorította az a béke, amelyet előkelő ellenségeink adtak nekünk.

Budapestet a kávéházak városának nevezték valamikor. Ez akkor volt, amikor még több volt Pesten a kávéház, mint a bank. A konjunktúra idején a kávéházak egész serege szűnt meg, és bankok, meg tőzsdeirodák költöztek a helyükre. Később, mikor a tőzsdeirodáknak is befellegzett: a kávések szerették volna visszafoglalni régi pozíciójukat, de nem tudták. A legnagyobb baj az volt, hogy a kávéházberendezéshez rengeteg pénz kell, hitelbe nem igen lehet ma már kávéházat berendezni. Nem úgy, mint a boldog békeidőkben. De a kávéház ma már nem is az a prima üzlet, ami régen volt. Néhány népszerű nagy kávéház ma is briliánsan megy, de a legtöbb bizony vegetál. A rezsi is nagy, a konkurencia is; a publikumnak pedig napról-napra kevesebb a pénze. Ma már nemcsak meleg konyhára rendezkedik be az élelmes kávések, hogy elszedje a vendéglőstől, amit lehet, hanem igen sok

172 Hordár.

173 Randevúk.

kávéházban cigánymuzsika is van csalogatónak, és sokhelyt meg a pincehelyiségben táncolnak és tomboláznak. Hogy milyen egy-egy kávéháznak az üzemi kalkulációja, az természetesen sok mindentől függ. Függ attól, hogy milyen helyen van a kávéház; függ attól, hogy van-e meleg konyhája; van-e cigánya; és mennyi az adóssága a kávéháznak. Végül sok függ attól is, hogy a háziúr részesedik-e a haszonban, mert sok helyen a haszon 10-15%-át teszi zsebre a háziúr. A cigánytartás főképpen akkor fizeti ki magát, ha jó a cigány és olcsó a bor; mert a zenét hallgató publikum főképpen bort iszik (a pezsgő már rég kiment a divatból), de csak akkor iszik, ha a bor nem drága. Egyébként egy szolid, jól menő nagy kávéház rentabilitási kalkuláció ilyen volt 1925-ben:

A kávéház helyiségbéréből esik egy hónapra	26 millió K
A terraszdabére egy hónapra	3 “
A személyzet havi fizetése, hetibére (mintegy 45–50 személy)	90 “
Fűtés, világítás, konyhatűzelés, szellőzők áramfogyasztása	55 “
Mosás, szappan, stb.	5 “
Karbantartás, javítások	6 “
Eltört, elveszett edények, evőeszközök fehéreneműek, stb. pótlása	6 “
Adók (a luxusadótól kezdve vagy tízféle adó és annak nyilvántartása)	80 “
Kamatok, átlag egymilliárd adósságot számítva, noha több is van	15 “
Élelmiszerek, italok, tej, vaj, kávé, zsír, hús, stb, stb. átlag	250 “
Hírlapok, folyóiratok, telefonok	20 “
Zene	60 “
Háziúr haszonrészesedése (10–15%, sőt több is szokott lenni)	4 “
A berendezés amortizációja, 5–6 évi amortizálás alapján	20 “
Megmaradó haszon a kávéháztulajdonosnak, ha ugyan megmarad	40 “
<i>A havi forgalom tehát összesen</i>	<i>680 millió K</i>

vagyis egy esztendőben *nyolc milliárd és egyszázhatvanmillió korona!* Vajon hány pikkolót kell kimérnie a kávésnak, hogy ezt a forgalmat elérje, illetőleg, hogy egy hónapban a maga részére 40 milliót keressen. E szerint az összeállítás szerint

addig, míg magának 40 millió koronát keres, az államnak, mint csendes társnak 80 millió koronát kell kapnia.

Ez a havi 40 millió koronás haszon egy 3-4 milliárdos befektetés kamata. A kávéházi üzlet, különösen pedig a zenementes kávéházi üzlet bázisa a pikkoló fekete. A kávések szerint a kávé az ételre csaknem ráfizet és egyedül csak a pikkolón keres, de azon aztán busásan keres. Ime a fekete kávé kalkulációja:

Egy kg. I.o. nyers kávé 90-120 ezer korona. Pörkölésnél súlyából 18-19%-ot veszít. 1 kg pörkölt kávé tehát cca 120 ezer koronába kerül. 1 liter vízhez 8 dkg darált kávé kell. 8 dkg kávé 9600 korona. A liter kávéból lesz 10 csésze fekete. Ennek a kalkulációja ez:

fekete	960 korona	
1,6 dkg cukor	260 “	1.220 korona
10% fényüzési adó	600 “	
rezszi	1.200 “	1.800 korona
Egy csésze fekete önköltsége		3.020 korona

Ezt a 3020 koronába kerülő feketét 6000 koronáért adja el a kávések, tehát 50%-ot keres rajta. A fekete és a cukor az eladási ár 20,3%-a. *Békében* rezszi nélkül 3,5 fillérbe került a kávének a fekete és ez a 3,5 fillér 17-20%-át tette a fekete eladási árának. A rezszi ellenben 160-250%-ig ment. *Békében* átlag 40%-ot keresett a kávések a feketén.

Mibe kerül a fehér kávé?

Egyik előkelő kávésnak volt szíves fölfedni előttünk a kávéüzlet titkait és kiszámította, hogy mit nyer a kávések a „feketén”. A másik előkelő kávések kikalkulálta, hogy mibe kerül a fehér kávé? Egy csésze fehér kávéhoz kell egy deka pörkölt fekete kávé, egy deci tej, továbbá 1/30 liter tejszín, végül három deka cukor.

Informátorunk szerint jobb kávéház csakis úgynevezett zöld babkávét használ. A zöld kávészemek súlyosak, és egyenletesek. Pótkávét jobb kávéház alig használ, mert a pótkávét az úgynevezett „szut” pótolja, mely az egy napi kávészüredék fel-főzésénél keletkezik. A „szut” ugyanis nem más, mint leszűrt kávélugos víz.

A nyers kávé ára most 70–100 ezer korona között ingadozik. Tehát:

	Papírkorona
A nyers kávé alapára	85.500
Ehhez hozzáadandó a kezeléskorona a pörkölésnél 20%-ot és a darálásnál 10%-ot tesz ki	25.000
Egy kg darált kávé tehát a kávésnak kerül	110.500
Egy deka darált kávé	1.105
A felfőzésnél 15% elpárolog	165
Három darab cukor	314
<i>egy csésze fekete önköltsége</i>	<i>1.584</i>

Ezt a feketét adja a kávé 6000 koronáért, de a 6000 korona eladási árból le kell vonni:

10%-os luxusadó	600 koronát
Önköltségre	1.584 “
100%-os rezsire	1.584 “
<i>Összesen</i>	<i>3.768 koronát</i>

Úgy hogy marad tiszta haszon a csésze fekete után 2232 korona, ami 37,2%-nak felel meg.

Ha azonban a kávé nem feketének adja el a feketét, hanem tejes kávéban: akkor a következő lesz a kalkuláció:

1 liter tej ára	5.400 korona
10% elpárologási veszteség	540 “
<i>összesen kerül 1 liter tej</i>	<i>5.940 korona</i>
1 deci tej kerül	594 “
1 liter tejszín	40.000 “
1 adag tejszín (egy liter 30-adrésze)	1.333 “
10% egy napi súlyveszteség	133 “
<i>egy adag tejszín kerül</i>	<i>1.466 korona</i>
1 kg cukor 2% forgalmi adóval kerül	15.700 korona
1 adag = 3 deka cukor	471 “

Egy csésze tejes kávé kalkulációs ára tehát így alakul:

1 deci tej	594 korona
1 adag tejszín	1.466 “
1 deka fekete kávé	1.270 “
1 adag cukor	471 “
<i>Összesen</i>	<i>3.801 korona</i>
100% rezszi	3.801 “
<i>a fehér kávé önköltsége</i>	<i>7.602 korona</i>
Ezzel szemben a fehér uzsonnakávé eladási ára	9.000 K.
Ebből lemegy 10%-os luxus adó (déli 12-től)	900 “
és az önköltség	7.602 “
<i>marad tehát a kávésnak tiszta haszon</i>	<i>498 K,</i>

vagyis 5,54%.

A szimpla reggeli kávé ezer koronával olcsóbb, mert nem kell utána a luxusadót fizetni. Egy *komplett* reggeli viszont, mely áll: fehér kávéból, habbal hozzá; vaj, egy adag tojás, egy apró sütemény és egy üveg ásványvíz mindössze 12 ezer koronába kerül. „Ezt add össze!” — mondaná a pesti tájszólás.

A komplett reggelin nem is nyer a kávé, sőt ráfizet. A komplett reggeli csupán csak csalogató, melyet a nagy konkurencia diktál rá a kávéra.

— A komplett reggelin egészen szépen tönkre lehetne menni — mondta egy elkeseredett kávé. — Szerecsére vannak, akik feketét „fogyasztanak” és nem komplett reggelit.

A kávéházi üzlet bázisa csakugyan a „törzsvendég” és a fekete. A régi kávék ezen gazdagodtak meg. Minden rigolyája, szeszélye mellett is vigyáz a törzsvendégre a kávé.

— Temérdek a törzsvendégek között a kellemetlen ember, a szekánt, a követelődző, a kötekedő, az ideges, a goromba, de azért mindennap elhozza a maga kis adóját a kávéházba, és ez a fő! — mondják a kávék.

Természetesen azért a „futó vendéget” sem veti meg a kávé. A futó vendég is „konzumál” és elvégre a futó vendég is az Isten teremtménye.....

Ha már a kávék ilyen pontosan ismerik a „vendég” természetét, nem csoda, ha a „vendégnek is megvan a maga véleménye” a kávéról és a kávéházzal. A kávéhá-

zak kritikus publikuma azt mondja, hogy a háború előtt összehasonlíthatatlanul jobb feketét adtak a kávések, mint most, és a kisebb kávéházakban nem is mindig kávé kap az ember, hanem valami különös összetételű fekete folyadékot, amely „külsőleg” használva bizonyára gyógyító hatású; belsőleg használva azonban élvezhetetlen. Nem akarunk beleavatkozni ebbe a gyilkos vitába, hanem megállapíthatjuk, hogy a háború óta sokkal többen „élnek” feketével, mint azelőtt, ellenben a nyers kávébehozatal megdőbbségesen — lecsökkent mióta olyan erősen megnőtt a kávéfogyasztás. Hogy a feketefogyasztás annyira megnőtt, az nagyon is érthető. A háborúban rengeteg kávé fogyasztottak a katonák. Reggelire, olykor vacsorára is feketét kaptak, és nem csoda, hogy a fronton feketéhez szokott parasztleány néha-néha idehaza is megkívánja a kávéét. Így tehát érthető, hogy a háború nagy mértékben megszorította a kávéfogyasztók számát. A nagy fogyasztással szemben viszont erősen redukálódott a kávéimport. Az importot korlátozták a behozatali nehézségek és az, hogy a kávébab ugyancsak megdrágult. Mióta az amerikai Unióra ráült a szesztilalom, azóta Amerikában mindenki fekete kávéval pótolja az italt. Ez a nagy fogyasztási többlet megnövelte a délamerikai kávéültetvények hozadékát, és alaposan felverte a kávébab árát. A kávébab drágulását nálunk azzal ellensúlyozták, hogy nem a kávébabot pörkölték meg, hanem a fűgét, a tökmagot, meg az árpát, és abból a cikóriából csinálták a fekete kávéét. Azt mondják, akik kóstolták, hogy „ennek” a feketének az íze nagyon hasonlít a babkávéből főzött feketéhez, sőt még az az előnye is van a babkávé-feketével szemben, hogy nem izgat. Dehát ki tehet róla, ha az emberek épp az izgalomért szeretik a feketét. A tökmag, az árpa, meg a cikória csak illúziót ad, dehát a magyarnak olyan a természete, hogy hamarosan ráun mindenre, még az illúzióra is. A kiskávé azonban nem sokat törődik vele, hogy mi kell a vendégnek, izgalom-e vagy illúzió: beadja neki az árpakávéét. Az árpakávének különösen a háború alatt volt nagy keletje. Akkoriban még a pesti Grand Café-kban sem átalították asztalra adni. De hogy most is rengeteg cikória, meg árpakávé fogy az országban: az kétségtelen.

Most Budapesten 160–180 kávéház van és rengeteg kávémérés. A billiárd és kártyapénz után a kávéházak 1376 milliót, a kávémérésnek 20 milliót fizettek vígjalmi adó gyanánt a városnak. Ebből megállapítható, hogy a kávéházakban 8258 millió, a kávémérésekben 185 millió korona volt a kártyapénz bevétele.

Az is érdekes, hogy mennyi volt a zenés kávéházak és zenés vendéglők forgalma. A zenés kávéházak és zenés vendéglők a „lózung” után fizetik a vigalmi adót, tehát a város vigalmi adó bevételeiből meg lehet állapítani a lózungot. 1925-ben a zenés kávéházak 2442 milliónyi, a vendéglők 1271 milliónyi vigalmi adót fizettek a fővárosnak. E szerint a múlt évben a zenés kávéházak „lózungja” volt 244.232 millió, a zenés vendéglőké 95.392 millió.

Egészen csinos summák ezek.

Pásztor Mihály: Budapest zsebe. Bp., én. (1926) 237–238., 243–250., 253–258., 261–264., 268–276. p.

1870–1923

A népesség műveltségi állapota

Az a nagymérvű átalakulás, melyen fővárosunk népessége az utolsó félszázad alatt keresztülment, kevés irányban mutat oly örvendetes eredményeket, mint a lakosság műveltségi állapota tekintetében. A műveltség számos tényező összműködésének eredménye; ezek közül a népszámlálás rendszerint csak az *írni-olvasni tudás* ismérvét, vagyis a műveltség legegyszerűbb fokmérőjét szokta megállapítani. Az írni-olvasni tudók száma ezért még nem adja a műveltség igazi mértékét, hanem ennek csak azt a minimumát, melynek hiányában műveltségről szó egyáltalában nem lehet.

Midőn a dunamenti három város egyesült, Magyarországon írni és olvasni a népességnek még csak csekély része tudott; még 1880-ban is az anyaország lakosságának csak 36,4 százaléka bírta a műveltség ezen minimális tényezőjét. Fővárosunk már akkor kimagaslott hazánk városai közül, mert 66,2%-nyi írni-olvasni tudó lakosságánál kedvezőbb általános műveltséget csak Sopron (70,1%) és Pozsony városa (68%) mutatott fel. Budapesten azonban már 1869-ben is közel 60 százalékos (59,9) volt az írni-olvasni tudók aránya, amely azután rohamosan javult, úgyhogy 1920-ig 88,3%-ra emelkedett, megelőzve az ország azon törvényhatóságait is, melyekben 1900-ig Budapestnél kedvezőbb volt az írni-olvasni tudók aránya.

Azok az óriási áldozatok, melyeket a székesfőváros hatósága a közoktatás érdekében hozott, amelyekkel az iskoláinak számát megötszörözte és tanerőit megtízszerezte, a közműveltséget igen nagy mértékben emelték. Az ezáltal elért rohamos fejlődést feltüntetik a következő adatok. [...]

A hatéven felüli lakosság százalékos megoszlása volt:

	Ír-olvas	Csak olvas	Sem ír, sem olvas
1869	67,2	5,0	27,8
1880	75,4	1,5	23,1
1890	82,3	1,1	16,6
1900	88,3	1,0	10,7
1910	92,5	1,0	6,5
1920	94,7	0,5	4,8

A két nem közötti különbség a hatéven felüli népesség műveltségi állapotában még erősebben jut kifejezésre, mint az össznépességnél. 1869-ben még 21,9 százalékkal kevesebb nő tudott írni-olvasni, mint férfi. Ez a különbség évtizedről-évtizedre csökkent, s 1920-ig 3,4%-ig szállt alá. Ötven év előtt az írni-olvasni tudó nők száma csak kevéssel haladta meg a női népesség felét (56,2%); 1920-ban ez már 93,1% volt. A férfiaknál ez a haladás természetesen sokkal kisebb volt, mert már 1869-ben a férfiaknak 78,1%-a írt-olvasott, az egész javulás tehát a jelenlegi 96,5 százalékgig csak 18,4 százalék volt, s ennél legfeljebb negyedfél százalékkal javulhat még meg. A fejlődés menetét a következő felsorolás világítja meg.

A hatéven felüli lakoságból:

	Ír-olvas		Csak olvas		Sem ír, sem olvas	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1869	78,1	56,2	3,0	7,0	18,9	36,8
1880	84,2	67,2	0,3	2,7	15,5	30,2
1890	89,1	75,9	0,3	1,8	10,6	22,3
1900	92,8	84,2	0,3	1,5	6,7	14,2
1910	95,2	89,9	0,5	1,5	4,3	8,6
1920	96,5	93,1	0,2	0,8	3,3	6,1

A férfiak és nők közötti különbség volt tehát mindig a nők rovására

	az írni olvasni tudóknál	a sem írni, sem olvasni nem tudóknál
1869	21,9	17,9
1880	17,0	14,7
1890	13,2	11,7
1900	8,6	7,4
1910	5,3	4,3
1920	3,4	2,8

Ezekből az adatokból látható, hogy a főváros hatóságának sikerült a nők elhanyagolt oktatásügyét is hatalmas lépéssel előbbre juttatni, úgy hogy a két nem műveltsége közötti nagy távolság rohamosan csökkent. S ha nem is értük még el a művelt külföld nagyvárosainak kedvező arányát, sőt néhány nyugatmagyarországi városunkét sem, ahol analfabéta úgyszólván nincs, mégis nagy megnyugvással tekinthetjük azon eredményeket, melyeket e téren elérnünk sikerült.

A műveltségi foknak erőteljes javulása mellett az *analfabéta* néptömegek abszolút számának ismerete is szükséges, még pedig már azért is, hogy tájékoztassa a városi hatóságokat a rájuk még váró nehéz feladat nagyságáról: az analfabétáknak megfelelő oktatásban részesítéséről, melynek célja az analfabétizmusnak a felnőtt lakosság körében való megszüntetése. Ezen tömegek a főváros egyesítésének idejében igen nagyok voltak: közel 70.000 felnőtt egyén, vagyis a 6 éven túli népességnek 27,8 százaléka volt írástudatlan, s ennek közel kétharmada a nőkre esett, kiknél az analfabéták aránya 36,8 volt százra. A főváros céltudatos és intenzív tanügyi politikája e téren rendkívüli eredményeket ért el: az analfabéták aránya — mint láttuk — leesett 4,8 százalékra (a férfiaknál 3,3, a nőknél 6,1%-ra), de a 6 éven felüli analfabétáknak abszolút száma is, dacára hogy a népesség félszázad alatt több mint megháromszorozódott, lényegesen csökkent. De még ma is 41.382 *felnőtt* (6 éven felüli) *egyén van Budapesten, aki sem írni, sem olvasni nem tud*, tehát egy városra való néptömeg él itt, mely a műveltség alapelemeit nélkülözi.

A hat éven felüli népességben volt analfabéta

	Százalékokban					
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
1869	24.898	45.094	69.992	18,9	36,8	27,8
1880	22.984	48.574	71.558	15,5	30,2	23,1
1890	22.074	49.274	71.348	10,6	22,3	16,6
1900	19.995	45.491	65.486	6,9	14,3	10,7
1910	16.866	35.105	51.971	4,3	8,6	6,5
1920	13.049	28.333	41.382	3,3	6,1	4,8

Azon nagy társadalmi és vagyoni különbségeknél fogva, melyek az egyes kerületeket jellemzik és amely különbségek a főváros egyesítésekor még fokozottabban állottak fenn, mint ma, érthető, hogy *a kerületek műveltségi állapota* tekintetében is igen mélyreható és jellegzetes eltéréseket figyelhetünk meg. Az 1869. évi népességnek átlagos 27,8 százalékos analfabétizmusa eredménye oly helyi viszonyoknak, melyek az egyes kerületekben 10,8 és 41,9% között (Belváros és Kőbánya) ingadoznak. Ez a két kerület jelöli azóta is majdnem állandóan a szélsőségeket, melyeket Budapest műveltségi állapota felmutat. Csak 1900-ban került műveltségi fok tekintetében a III. kerület Kőbánya mögé, s azóta ez áll az utolsó helyen. A Belvároshoz legközelebb állott a Lipótváros (14,7% analfabétával), de 1900 óta ennek is eléje került az I., a II. kerület, sőt múltóan a Teréz- és Erzsébetváros is; a Lipótvárosnak ez a visszaesése kétségkívül a nagyszámmal ott megtelepedett munkás- és napszámoslakosság alacsony művelődési fokától ered. Aránylag rossz a III. kerület helyzete is (különösen a női népesség tekintetében), s a József- és Ferencváros állapota sem kielégítő. A nemi különbségekre nézve a kerületeknél is ismétélhető az, amit az egész fővárosra nézve mondottunk: a nőnem műveltségi foka mindenütt sokkal alacsonyabb, mint a férfiaké. Szomorú dicsősége a X. kerületnek, hogy 1869-ben ott a felnőtt női lakoságnak több mint fele (52,4%) nem tudott sem írni, sem olvasni, viszont elismerés illeti a hatóságot, mely ezt a szörnyű arányt félszázad alatt 8,2-re tudta leszorítani és a Belvárosban 3,9-re szállította alá a női analfabétizmus arányát, amely kerület egyszersmind a férfiaknak 1,6–1,8 százalékos hányadával az analfabétizmus legalacsonyabb fokát tünteti fel. [...]

Hogy a fővárosi egységes tanügyi adminisztráció mily előnyös volt az egész fővárosra, leghatározottabban abból a tényből ítélhető meg, hogy a főváros egyesíté-

se idejében az egyes kerületek művelődési fokában fennállott óriási eltérések mily gyorsan és mily nagy mértékben egyenlítődték ki, úgy hogy ma a legműveltebb és a legműveletlenebb kerület közötti különbség csak mintegy nyolcada annak a különbségnek, mely ötven évvel ezelőtt a két kerület között fennállott. Ez élesen domborodik ki a Belváros és Kőbánya (illetve Óbuda) analfabétáinak százalékos aránya közötti eltérésben. Íme az erre vonatkozó adatok:

Az analfabéták százalékos aránya:

	legnagyobb volt			legkisebb volt			különbség		
	az össz- népces- ségénél	a férfiak- nál	a nőknél	az össz- népces- ségénél	a férfiak- nál	a nőknél	az össz- népces- ségénél	a férfiak- nál	a nőknél
1869	41,9	34,2	52,4	10,8	6,3	16,8	31,0	27,9	35,6
1880	38,8	29,7	48,9	13,5	5,9	13,9	25,3	23,8	35,0
1890	24,0	19,3	29,8	7,9	3,6	11,4	16,1	15,7	18,4
1900	15,8	12,2	19,2	5,2	1,6	7,3	10,6	10,6	11,9
1910	9,9	8,1	12,7	3,4	1,7	4,8	6,5	6,4	7,9
1920	7,2	5,3	8,9	3,0	1,8	3,9	4,2	3,5	5,0
Csökkenés									
1869– 1920	34,7	28,8	43,5	7,8	4,5	12,9	26,9	24,4	30,6

A kerületek átlagos műveltségi fokánál még nagyobb szélsőségek észlelhetők egyes kisebb területi egységeknél. Kezdetről fogva mindig a város külső periferiáin, egyrészt Óbuda külterületén, másrészt Kőbánya legszélsőbb részein volt a legtöbb analfabéta, ahol ezeknek aránya (a 6 éven felüli lakosságban) még ma is 10–12% körül van (Kőbányán az országos gyűjtőfogházban elhelyezett foglyok okozták ezt a magas arányt. Ennél nagyobb arány (14,3%) a X. kerület 77. számú körzetében van, ahol ez a lakosság különleges összetételében találja magyarázatát); a nőknél ez a százalék Óbudán 11,90, Kőbányán 14,67-ig emelkedik, ami a legkedvezőtlenebb arány a főváros területén (a X. kerület 77. számú körzetében a férfiak között 17,5% analfabéta van). A legkevesebb analfabétát a Margitszigeten találjuk: a férfiak közül 0,44, a nők közül 1,79%. Egy százalékon alul maradtak

még az analfabéták az V. kerület legfelső részének és a VI. kerületi villarayon férfinépeességben. [...]

A műveltségi fok *nemzetiség és hitfelekezet* szerint is lényegesen más-más.

Magyarok és németek mindig a legműveltebb nemzetiség voltak, kinnél az analfabetizmus sokkal kisebb volt, mint a tótoknál és egyéb nemzetiségeknél. De utóbbiaknál is lényeges javulás állott be, úgyhogy ma a különbség a két műveltebb faj és a kevésbé művelt többi faj között sokkal kisebb, mint volt 1880-ban. (A nemzetiségek és felekezetek műveltségi állapota korra való tekintet nélkül, tehát az összes lakosságról mutattatott ki, itt tehát a 6 éven felüli lakosság helyett az összlakosság szerepel, miért is az eredmény kedvezőtlenebb.) A felekezetek közül jelenleg a zsidóknál van a legkevesebb analfabéta (8,3%), de ez a kedvező állapot régebben nem volt meg, sőt a főváros egyesítésének idejében náluk kevesebb volt az írni-olvasni tudó, mint — katolikusokat kivéve — a többi felekezeteknél.

Az analfabéták arányszáma ugyanis volt:

	1869	1920
Róm. kat.	38,3	12,4
Gör. keleti	25,0	13,8
Ág. evang.	28,0	8,9
Református	26,5	11,1
Zsidó	31,6	8,3

	1880	1920
Magyar	21,4	11,2
Német	24,5	8,4
Tót	43,9	18,2
Egyéb	61,4	15,6
Össznépeesség	36,8	11,2
[...]		

A tanintézetek áttekintése

[...] A főváros egyesítésének idejében Budapesten összesen 161 különböző fokú és jellegű iskolá állott fenn. Ezeknek száma húsz évvel reá már 287 volt, s azután ro-

hamosan emelkedve, az iskolák száma 1904-ben 459, 1914-ben 602 és végül 1923-ban 640 volt. A szaporulat javarésze a népoktatási intézetekre esik, melyeknek száma félszázad alatt 115-ről 406-ra szállt fel, de nem annyira az elemi népiskoláknak szaporítása által (67-ről 189-re), amelyeknél a nagy fellendülés inkább az iskolák népszerűségében, mint számuk emelkedésében jut kifejezésre, hanem az ismétlőoktatást helyettesítő speciális iskolák (gazdasági, háztartási és tanonciskolák) elszaporodása (39-ről 146-ra) és a polgári iskolák erőteljes fejlesztése által (9-ről 71-re). Igen erős volt az intézetek számának gyarapodása a középoktatásnál is; az 1874-ben létezett 9 középiskolával (5 gimnázium és 4 reáliskola) szemben ma 46 intézet (még pedig 32 gimnázium, 8 reáliskola és 6 felsőbb leányiskola és leánygimnázium) terjeszti az általános műveltséget a középiskolai oktatás útján. A szakoktatás terén különösen az ipari és kereskedelmi, valamint a művészeti oktatásnak szolgáló intézetek erős szaporítása tűnik ki, a felső oktatási intézetek száma új hittani intézetek felállításával és egyes intézeteknek főiskolákká történt minősítésével szaporodott fel 3-ről 11-re.

Az iskolák számának emelkedése azonban — bármennyire jellemző — nem ad helyes képet az iskolaügy fellendüléséről, egyrészt mert az intézetek nagyság (látogatottság) szerint nem egyenértékűek, másrészt mivel éppen az újabb időben mind gyakrabban keletkeznek oly nagy intézetek, melyeknek némelyike 3–4 régi iskolával is felér. Ez okból a tanszemélyzet és a tanulók számát vesszük az iskolaügy fejlődésének mértékéül, amidőn is arról győződünk meg, hogy a fejlődés sokkal nagyobb méretű, mint aminőnek az iskolák számának emelkedése mutatja.

A fővárosban létező összes tanintézetekben 1874-ben 1.010 *tanerő* működött, kik közül 454 a népoktatási intézetekben és 176 a középiskolákban volt alkalmazva. Ez a létszám húsz év alatt 3.320-ra bővült, újabb tíz év múlva pedig már 5.177 volt. A fejlődés ezentúl is gyors lépésekkel haladt előre, s az 1919–20. tanévben 7.993 tanerővel érte el maximumát, melyet azután bizonyos csökkenés váltott fel. Az utolsó tanévben ugyanis a tanerők száma 7.488-ra szállt alá, s ez az apadás a főiskoláktól eltekintve — ahol a létszámemelkedést az intézetek számának növekedése okozta — mindenütt megvolt.

A *tanulók* száma, kik a főváros egyesítésekor az összes iskolákat látogatták, 44.601 volt (közte 15.285 leány). Ez a szám húsz év alatt majdnem megduplázódott (86.995), öt évvel reá már meghaladta a százazret és 1910-ig rohamosan emelkedett; innen kezdve a gyarapodás lassúbb menetű volt az utolsó évig, amikor 168.378 tanulóval maximumát érte el. Az egyes tanfokokban azonban a tanulók

száma korántsem alakult egyenletesen; míg a népoktatási intézetek tanulóinak száma félszázad alatt megháromszorozódott, addig a középiskolák tanulói már hat-szor, a szakiskolák tanulói tizenháromszor számosabbak mint a főváros egyesítésekor, jeléül annak, hogy úgy a közép-, mint a szakiskoláztatás a régi időben erősen el volt hanyagolva és ezen iskolák tanulóinak száma akkor nem állott arányban a népesség számával. Az iskoláztatás ügyének fejlődése a *leánytanulók* számának folytonos emelkedéséből is kiviláglik; a múlt század hetvenes éveinek kezdetleges női oktatása mellett a tanulóknak alig több mint egyharmad része volt leány; ez az arány fokozatos fejlődéssel 40 százalékra javult. Ötven év alatt ugyanis a leánytanulók száma 343 százalékkal emelkedett, míg a fiúké csak 243 százalékkal. A leányok tehát fokozatosan igyekeztek az iskolákban mind nagyobb tért foglalni, s ezzel az általános műveltségi állapotukban mutatkozó visszamaradást, melyet az olvasni-írni nemtudás statisztikája is igazolt, helyrehozni.

Az összes közoktatási intézetek félszázados fejlődésének feltüntetésére a következő adatokat közöljük:

	Kisd- óvás	Népok- tatás	Tanító- képzés	Közép- oktatás	Szak- oktatás	Felső oktatás	Összesen
<i>a) Tanintézetek száma</i>							
1874/75	18	115	8	9	8	3	161
1884/85	41	134	11	14	24	4	228
1894/95	42	158	13	22	48	4	287
1904/05	94	250	12	28	68	7	459
1914/15	104	381	10	38	61	8	602
1919/20	104	364	10	48	71	9	606
1922/23	106	406	10	46	61	11	640
<i>b) Tanszemélyzet</i>							
1874/75	24	454	57	176	105	194	1.010
1884/85	66	895	106	241	312	244	1.864
1894/95	60	1.666	163	427	630	374	3.320
1904/05	119	2.897	133	599	917	512	5.177
1914/15	205	3.997	138	711	861	648	6.560
1919/20	247	4.176	180	1.008	1.078	764	7.993
1922/23	251	4.270	129	969	985	884	7.488

	Kisded- óvás	Népok- tatás	Tanító- képzés	Közép- oktatás	Szak- oktatás	Felső oktatás	Összesen
	<i>c) Tanulók száma</i>						
1874/75	2.400	34.189	599	3.523	932	2.958	44.601
1884/85	4.314	47.221	1.070	5.058	6.942	3.875	68.480
1894/95	5.602	60.106	1.396	7.433	7.690	4.768	86.995
1904/05	12.084	88.399	1.656	11.671	11.826	7.368	133.004
1914/15	12.695	100.849	1.125	16.085	11.625	6.674	149.053
1919/20	10.954	99.895	1.289	20.529	12.200	8.115	152.982
1922/23	10.260	107.161	1.193	20.643	13.534	15.587	168.378

[...]

A középiskolák

[...] A középiskolák, mint a középosztályok iskolái, abból a szempontból is érdekesek, hogy mely *társadalmi osztályok*, mely fajok és felekezetek gyermekei látogatják. Általában mondhatjuk, hogy a gimnáziumi tanulók legnagyobb számmal a köz- és magántisztviselői és egyéb értelmiségi körökből kerülnek ki; aránylag számos tanulót szolgáltatnak a kiskereskedéssel és kisiparral foglalkozók is. A lányok között azonban ezek az utóbbi ágak kisebb számmal szerepelnek, a leánytanulók túlnyomó részben az értelmiség, a nagyiparosok és nagykereskedők, valamint a magánzók köréből, tehát leginkább a vagyonosabb társadalmi osztályokból valók, míg ezzel szemben a szegényebb néprétegek leányai csak csekély számmal lépnek a középiskolákba. Egészen más társadalmi rétegekből szedik tanulóikat a reáliskolák; közöttük leggyakoribbak a kisiparosok, kiskereskedők és magántisztviselők gyermekei, akik mellett a személyes szolgálati keresetek, továbbá az ipari és kereskedelmi alkalmazottak gyermekei szerepelnek nagy számmal. Általában mondhatni, hogy a reáliskolákba inkább a kisebbkeresetű és szegényebb sorsú néposztályok küldik gyermekeiket, míg a gimnáziumokat az értelmiségi keresetek és a vagyonosabb ipari és kereskedelmi osztályok gyermekeinek nagy odaözlönése jellemzi.

Nemzetiség tekintetében a középiskolák nem mutatnak különös érdekességet. Amióta erre vonatkozó adataink vannak, a magyarság annyira túlnyomó arányban

(96–97%) szerepel a tanulók között, hogy a többi nemzetiségek apró töredékeinek semmi jelentősége nincs. A középiskolába kerülő fiatalság már teljesen megmagyarosodott.

Hitfelekezeteink a középiskolai tanulók között nincsenek abban az arányban képviselve, melyben az összlakosságban szerepelnek. A keresztyény felekezetek közül az ágostai evangélikusok valamivel nagyobb hányadossal szerepelnek, mint a lakosságban, a reformátusok a gimnáziumokba a népszámuknak megfelelő quótát küldenek, a reáliskolákban azonban feltűnően kisebb az arányszámuk. Legnagyobb az elmaradás a katolikusoknál, kik a népességben elfoglalt 72%-ról 60-ra csökkenő arányuk helyett a gimnáziumokban állandóan csak 45–49, sőt 1900 és 1910 között csak 41–43 százalékkal jelentkeznek (az 1885–87. tanévekben is csak 50 százalékot értek el), a reáliskolákban pedig a hetvenes évek elején észlelt 60–65 százalékos arányukról lassan leszálltak az evangélikusok arányára, sőt az 1911–1919. évben ezeknél is kisebb hányadost (legkisebb 1917/18-ban 37,5 százalékkal) mutattak fel. Ezekkel szemben az izraeliták, kik már 1873-ban is népesebbi quótájuknál (akkor 16,6%) jóval nagyobb hányadot (a gimnáziumokban 27,0, a reáliskolákban 23,1%) képviseltek, mind erősebben lepték el a középiskoláinkat, úgyhogy a gimnáziumokban állandóan 30 százaléknál magasabb volt arányuk (1905–07 között 40,3–40,8% volt) s ez csak a világháború utáni években csökkent némileg (31,1%-ig), a reáliskolákban pedig már 1880-tól kezdve állandóan 40 százaléknál több a zsidó, sőt egyes években (mint 1896/97, 1915/16 és 1917/18) a tanulók felénél is több volt a zsidó (legtöbb 1917/18-ban: 51,8%). A világháború utáni években a csökkenés erősebb volt, 1922/23-ban arányszámuk 34,6-ra apadt, vagyis oly mélypontra, aminőn a hetvenes évek közepe óta nem voltak.

A középiskolák tanulóinak felekezetek szerinti megoszlása, ötévi átlagokra számítva és százalékokban kifejezve, a következő volt:

Gimnáziumok

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1872–75	47,6	79,7	12,5	29,0
1875–80	44,3	7,4	9,5	37,0
1880–85	47,5	9,0	9,0	33,2
1885–90	49,9	9,2	9,4	30,1
1890–95	47,8	8,8	9,8	32,3
1895–00	44,6	8,3	9,3	35,9
1900–05	41,8	7,7	9,1	38,9
1905–10	42,1	7,0	9,0	39,8
1910–15	44,9	6,8	9,1	37,0
1915–20	44,7	6,3	9,0	38,4
1920–23	48,3	6,7	10,8	32,9

Reáliskolák

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1872–75	62,3	5,8	4,1	26,8
1875–80	53,6	4,6	3,8	37,2
1880–85	46,9	4,5	2,9	45,1
1885–90	46,3	4,9	3,4	44,7
1890–95	43,6	5,3	3,4	47,0
1895–00	41,3	5,0	3,4	49,6
1900–05	41,9	5,3	4,0	48,1
1905–10	42,4	6,1	4,9	43,5
1910–15	40,4	6,2	4,7	47,6
1915–20	39,7	6,3	5,3	48,0
1920–23	46,5	7,1	8,1	36,9

Egyetemek

Főiskoláink közül a *Pázmány Péter Tudományegyetem* és a *József Műegyetem* a félé század egész folyamán működtek. Ez a félé század a két főiskola fellendülésének és megizmosodásának időszaka; mert mindkét egyetem ezen időben nemcsak megsokszorozta hallgatóinak számát, de felszerelése és tudományos működése

folytán a kiválóságnak oly fokára tett szert, mely a külföldön is teljes elismeréssel találkozott.

A Pázmány Péter Tudományegyetemnek a főváros egyesítésének idejében 2.432 hallgatója volt. Ez a szám lassan fokozódott, csakhamar meghaladta a háromezret, majd 1894/95-től kezdve a négyezretet, sőt pár évvel reá az ötezetet is. Az 1907/08. tanévben a hallgatók száma először haladta meg a hétezetet s hat évvel reá a nyolcezetet. De a háború hadba szólította egyetemi ifjainkat, s így az 1915/16. és 1916/17. tanévben létszámuk leesett háromezer és néhányszázra (legkevesebb 3.122, az 1915/16. tanév II. felében). A rákövetkező tanév második felében hirtelenül 10.732 hallgató iratkozott be, sőt az 1918/19. tanév két felében 12.536 és 12.203 volt a hallgatók száma, kik túlnyomó részben a harctérről visszatérve, a mulasztott évek pótlására tömegesen iratkoztak be. 1919/20. tanév első felében a világháború okozta katasztrófák hatása alatt az egyetemi előadások szüneteltek, a II. félévben csak 4.772 hallgató iratkozott be, azóta azonban számuk ismét emelkedett, és 7–7,5 ezer főnyi hallgatósággal elérte az utolsó békeévek látogatottságát.

A József Műegyetemnek 1873-ban csak 705 hallgatója volt. Ez a szám eleinte igen lassan emelkedett, sőt az 1877/78. tanévtől kezdve számuk csökkent, úgy hogy a hetvenes évek közepén észlelt hallgatói létszám csak 1892/93-ban tért vissza. Innen kezdve azonban gyorsan népesedett be a műegyetem, mely közvetlenül a háborút megelőző 1912/13. és 1913/14. években egészen 2.639-ig felduzzadó hallgatóságot nyert. A háború éveiben stagnált az egyetemi épületekben a látogatottság; 1918/19-ben a visszatérő katonák nagy tömegekben (az I. félévben 3.634, a II-ban 4.717 lélek) iratkoztak be. A rákövetkező évben a kiűtött politikai mozgalmak miatt félévig szünetelt a tanítás, azután teljes gőzerővel indult meg a műegyetem látogatása, mely állandóan a 4000-en felüli létszámmal (maximum az 1922/23. években 4.820 hallgató) a hetvenes évek forgalmának nyolcszorosát teszi ki. [...]

1895-ben a közoktatásügyi minisztérium megnyitotta az egyetemet a *nőhallgatók* előtt, egyelőre a bölcsészeti és az orvosi karra bocsátván őket. Az első néhány év bátortalan próbálkozásai után századunk első évtizedének vége felé már a leányoknak nagyobb kontingense (évente 200 körül) iratkozott be, mely szám a világháború alatt az ezret is túlhaladta, sőt 1918/19-ben 1.668-ra szökkent fel. A nőhallgatók száma azóta ismét csökkent s legutóbb 1922/23-ban 764 volt. [...]

A főiskolák hallgatóinak *hitfelekezet* szerinti megoszlása kezdettől fogva a római katolikusok arányszámának a népesség arányán messze alulmaradását mutat-

ta; ez már a főváros egyesítésének idejében is csak 55–57% (szemben a kat. Népeség 72 százalékos quótájával), de gyorsan apadt le az egyetemen 42–45 százalékra, mely szám 1905-ig csak lényegtelen ingadozásokat mutatott, míg a műegyetem katolikus hallgatóinak arányszáma 34–37-re szállt alá. A katolikusok további apadását csak az izraeliták numerus clausus¹⁷⁴ akasztotta meg, mely az izraelita hallgatók csökkentésével a katolikusok arányát 63–68 százalékra duzzasztotta. A két protestáns felekezet állandóan a létszámuknál nagyobb hányaddal szerepel. A zsidóság a főváros egyesítésének idejétől fogva mindig nagyobb kontingenst küldött az egyetemre, mint amely létszámuknak megfelelt volna. Ez az arány a nyolcvanas évektől kezdve állandóan 35–38 között ingadozott, sőt a műegyetemen 1892-től kezdve a negyven százalékot is meghaladta (1902–03-ban 46,3%). A forradalmak hatása alatt életbeléptetett *numerus clausus* a zsidóságot a tudományegyetemen 4.911-ről 525-re, a műegyetemen 1.735-ről 348-ra apasztotta le, s ezzel a hallgatók összlétszámához viszonyított arányukat is 7–8%-ra nyomta le. A hitfelekezetek százalékokban kifejezett alakulása a következő volt:

Pázmány Tud. egyetem

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1873–75	55,5	7,4	12,4	18,9
1875–80	53,5	11,8	9,1	20,3
1880–85	41,8	10,4	13,2	29,2
1885–90	42,0	9,2	11,4	32,7
1890–95	43,0	9,7	10,1	31,4
1895–00	43,1	9,1	11,4	30,1
1900–05	45,1	7,6	10,3	34,5
1905–10	42,4	7,5	10,1	34,7
1910–15	42,7	7,0	10,2	34,4
1915–20	47,5	7,0	11,4	29,5
1920–23	63,4	8,7	13,7	7,8

174 Az 1920:XXV. törvénycikk korlátozta az egyetemekre történő beiratkozás addigi szabadságát. Kimondta, hogy „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát...”. A rendelkezés nyíltan a zsidók kiszorítására irányult. Ez volt az intézménye antiszemitizmus első törvényhozási aktusa.

József Műegyetem

	Róm. kat.	Ág. evang.	Református	Zsidó
1873–75	58,6	9,6	13,3	12,9
1875–80	54,5	8,4	10,2	21,7
1880–85	43,2	8,0	10,0	36,3
1885–90	36,6	8,8	13,7	37,1
1890–95	34,9	11,6	10,4	40,6
1895–00	35,7	11,2	10,6	40,7
1900–05	34,9	8,8	8,2	44,7
1905–10	39,3	9,5	8,7	38,8
1910–15	41,4	9,0	11,5	33,5
1915–20	43,6	9,4	9,9	32,9
1920–23	61,0	11,2	16,5	8,2

A községi iskolák fejlődése

A főváros által fenntartott iskolák száma, állapota és fejlődése sikeres közoktatásügyi politikájának hű tükrét nyújtja. Az egyesítéskorabeli községi tanügy az ő szerény kereteivel és szegényes tartalmával csak kicsi csírája volt annak a fejlett iskolarendszernek, melyet ma itt találunk. 1874-ben a község összesen 82 iskolát tartott fenn, úm. 36 elemi, 38 ismétlő, 6 polgári és 2 főreáliskolát, amelyekben összesen 300 tanerő működött s 17.419 tanuló nyert oktatást. [...]

Visszapillantva az elmúlt félszázadra, a községi iskolák állapotáról és fejlődéséről a következő képet nyerjük:

Iskola	Osztály	Tanerő		Tanulók száma			
		Férfi	Nő	Fiú	Leány	Együtt	
1873/74	82	385	215	85	10.744	6.675	17.419
1879/80	87	598	341	172	15.618	10.824	26.442
1884/85	103	675	446	241	19.025	13.668	32.693
1889/90	96	866	752	295	26.151	16.241	42.365
1894/95	124	1.128	989	476	33.495	21.552	55.047
1899/00	167	1.539	1.190	691	43.440	30.488	73.928
1904/05	265	2.033	1.678	1.130	51.920	39.262	91.182
1909/10	346	2.584	2.279	2.000	57.050	44.949	101.999
1914/15	427	2.926	2.022	2.294	58.990	48.646	107.636
1919/20	431	3.142	1.814	3.474	56.753	51.351	108.104
1922/23	459	3.476	2.045	3.556	62.427	50.666	113.093

Kiegészítésül még megemlítjük, hogy a főváros egyesítésekor az összes községi iskolákban csak 256 *tanterem* volt, túlnyomórészt az elemi iskolákban. Húsz évvel reá már 912 tanteremben folyt a tanítás. Innen kezdve a sokféle új iskola felállításával és a tantermek többszörös kihasználásával ezeknek száma is rohamosan emelkedik. 1900-ban már 1.416 a tantermek száma, 1910-ben 2.504, 1920-ban 2.916 és 1923-ban 3.063. (A tantermek is hasonlóképpen vannak számlálva, tehát a többféle iskola céljaira szolgáló tantermek többszörösen; valóságos létszámuk kisebb.) A nagy szaporulat nagyrésze a polgári és egyéb iskolákra esik, míg 1874-ben 256 tanterem közül 220, vagyis 80% az elemi népiskolákra esett, addig 1900-ban 1.416 közül már csak 849, tehát 60%, ma pedig 3.063 közül 1.561, tehát alig több, mint a fele.

A községi iskolák tanulói

A községi iskolák tanulósága nemzetiség (anyanyelv) és felekezet szerint nagyon kevert, és egyéb demografiai szempontok szerint is nagyon heterogén. A *nemeket* tekintve, elsöben is feltűnik, hogy a leányok ma sokkal nagyobb részét teszik az iskolalátogató ifjúságnak, mint a főváros egyesítésekor. Akkor 17.419 tanuló közül 6.675 volt leány, vagyis 38,1%. Azóta a fiútanulók száma meghatszorozódott, a le-

ányoké ellenben megnyolcszorozódott, úgyhogy ma a tanulóknak már 44,8 százaléka leány (62.407 fiú, 50.666 leány.)

Nemzetiség vagyis *anyanyelv* szerint a községi iskolák tanulóinak csak kevéssel több mint fele (56,2%) volt a főváros egyesítésekor magyar, a többi — 1% töttől eltekintve — német volt (32,7%). Ez a nyelvi megoszlás csakhamar teljesen megváltozott; a magyarság a tanulók között rohamosan tért foglalt, 1889/90-ben már a tanulók $\frac{3}{4}$ része magyarnak vallotta magát, 1900-ban 90,6%, s ma — lassú, de állandó emelkedés folytán — a tanulóknak már több mint 98 százaléka magyar. Ezzel szemben rohamosan fogyott a németajkú tanulók aránya, mely 1889/90-ben még 10,6 százalék volt, tíz évvel reá már csak 7,7 és 1910-ben 3,7 százalék. Az utolsó évben már csak minden századik tanuló volt német és minden ezredik tót.

A községi iskolák tanulóinak megoszlása nemzetiség szerint:

	Abszolút számokban			Százalékokban		
	Magyar	Német	Tót	Magyar	Német	Tót
1873/74	9.846	5.705	170	56,2	32,7	1,0
1879/80	16.754	5.193	163	65,8	20,4	0,6
1884/85	21.381	5.217	288	68,5	16,7	0,9
1889/90	31.598	4.473	361	74,6	10,6	0,9
1894/95	43.226	3.787	336	78,9	6,9	0,6
1899/00	63.351	5.374	737	90,6	7,7	1,0
1904/05	78.592	3.670	547	94,5	4,4	0,7
1909/10	89.316	3.454	675	95,0	3,7	0,7
1914/15	94.041	2.991	555	95,8	3,0	0,5
1919/20	96.432	1.618	243	97,8	1,6	0,2
1922/23	102.324	1.257	142	98,4	1,2	0,1

A tanulók *felekezeti összetétele* nem kevésbé tarka; a római katolikus felekezet ugyan erős túlsúlyban van — 1874-ben még 77,1%, mely arány a máshitű tanulók erős előtérbenyomulása folytán rohamosan kisebbedik — de ez fokozatosan csökkenve leszáll 63,7-ig. Vele szemben a zsidó tanulók száma rohamosan emelkedik: 1874-ben csak 2.865, vagyis 16,3% volt az arányuk; 1912/13. tanévben 25.631 zsidó gyermek tanult az iskolákban, s ez a szám napjainkig 19.709-re csökkent. Jelenlény kontingenst képeznek a reformátusok, kik nemcsak abszolút számban, de az összes tanulókhöz viszonyított arányuk szerint is szaporodtak. Lassúbb fejlődé-

sű tömeg az ágostai evangélikus tanulóké, kik számra nézve is sokkal ritkébbak, mint a reformátusok. [...]

Az alábbiakban közöljük a négy főfelekezet tanulóinak százalékos arányát a községi iskolákban 1880., 1900. és 1920. években a felekezetek népszámának arányával együtt:

		Róm. Katolikusok			Izraeliták		
		1880	1900	1920	1880	1900	1920
Össznépesség		67,4	60,7	59,6	19,7	23,6	22,9
Elemi	is	69,5	63,3	63,0	23,9	25,1	20,9
Ismétlő	k	77,6	78,5	76,0	12,0	7,4	8,7
Iparostanonc-	o	–	67,0	68,0	–	17,5	14,2
Keresk. tanonc-	l	–	29,9	39,4	–	60,6	48,3
Polgári	á	51,8	49,3	54,0	40,9	39,8	30,7
Főreál-	k	58,1	53,1	41,7	31,2	36,3	45,7
Felső leány-	b	–	67,7	38,7	–	19,7	48,9
Iparrajz-	a	–	65,4	60,9	–	15,5	21,7
Felső keresk.	n	38,9	39,1	39,2	53,1	51,5	49,1
Nőiipari	tanf.	–	59,5	64,1	–	32,4	15,8
Női keresk.	tanf.	–	40,6	49,3	–	47,9	35,5
Összes közs. iskolák		68,5	61,4	60,1	24,3	26,5	24,2

		Ág. Evang.			Reformátusok		
		1880	1900	1920	1880	1900	1920
Össznépesség		5,5	5,3	4,6	6,1	8,9	10,6
Elemi	is	2,3	4,4	4,3	3,9	6,8	10,1
Ismétlő	k	3,0	4,2	4,7	6,9	6,3	9,5
Iparostanonc-	o	–	5,4	4,7	–	9,3	10,7
Kersk. tanonc-	l	–	3,2	3,8	–	5,6	6,4
Polgári	á	4,2	4,3	4,3	2,7	5,8	9,6
Főreál-	k	5,8	5,3	4,7	4,6	4,3	6,2
Felső leány-	b	–	5,0	5,2	–	6,9	6,1
Iparrajz-	a	–	9,0	6,2	–	8,8	9,0
Felső keresk.	n	3,1	4,3	4,7	2,5	4,5	5,7
Nőiipari	tanf.	–	2,7	6,5	–	5,4	12,3
Női keresk.	tanf.	–	6,4	4,6	–	4,7	8,0
Összes közs. iskolák		2,6	4,5	4,4	4,2	7,0	9,8

A községi iskolákat látogató tanulók *eredetre nézve* sem képeznek egységes tömeget. Nagyon sok közöttük az idegen születésű gyermek; de míg ezeknek aránya az elemi iskolákban körülbelül ugyanaz most mint negyedszázaddal ezelőtt (23–26%), addig a magasabb iskolákban mindenütt lényegesen apadt. (A tanulók szülőhelyére, szülők lakóhelyére és társadalmi állására vonatkozó adatok csak az 1898/99. tanévtől kezdve gyűjtetnek.)

A beírt tanulók között volt ugyanis:

		Budapesti születésű		Idegen születésű	
		1898–1900	1920–1923	1898–1900	1920–1923
Elemi	is	74,0	76,5	26,0	23,5
Iparostanonc-	k	37,8	57,1	62,2	42,9
Keresk. tanonc-	o	40,0	62,6	60,0	37,4
Polgári	l	62,6	70,5	37,4	29,5
Főreál-	á	65,9	71,7	34,1	28,3
Felsőbb leány-	k	67,7	72,6	32,3	27,4
Felső keresk.	b	58,7	62,9	41,3	37,1
Iparrajz-	a	47,8	67,2	52,2	32,8
Az összes	n	67,0	71,1	33,0	28,9

Oly erős bevándorlás mellett, aminő Budapest népességét állandóan növelte, az idegen születésű gyermekek erős képviseltetése nem lephet meg; az idegen születésű tanulók hányadának csökkenése azonban ezen beözönlés lassúbodására enged következtetni.

Arra a kérdésre, hogy a székesfőváros községi iskoláiba hány Budapesten lakó és hány idegen gyermek jár, azzal felelhetünk, hogy az elemi iskolás gyermekek majdnem mind (97,7–99,6%) helyben laknak, ellenben a magasabb iskolákba sok gyermek jár be a szomszédos községekből. Már a polgári iskolákban a gyermekek szüleinek csak 90–92 százaléka lakik helyben, a főreáliskolákban 87–89, a felső kereskedelmi iskolákban 76–82, a felsőbb leányiskolákban 93–96 százalék; ellenben az iparostanonciskolákban ez az arány csak 59–72, a kereskedőtanonciskolákban 66–76% körül ingadozik. Látható tehát, hogy míg az elemi iskolákat majdnem kizárólag helybeli lakosok gyermekei látogatják, addig a magasabb és szakirányú iskolákba nagyobb számmal járnak be tanulók a szomszédos községekből, sőt Pest vármegye távolabbi részeiből is.

Azon *társadalmi rétegek*, melyek gyermekeiket a középiskolákba küldik, nagyon eltérő módon és mértékben vesznek részt az iskoláztatásban. A népesség társadalmi összetételét leghívebben visszatükrözötteti természetesen az elemi iskolák tanulóinak megoszlása, mert ide valamennyi társadalmi osztály egyformán küldi gyermekeit, míg a magasabb s bizonyos fokig már szakiskolának tekinthető tanintézetekről ezt már éppenséggel nem mondhatjuk. Ha már most feltesszük, hogy az

elemi iskolai tanulók eloszlása az össznépeség társadalmi összetételét tükrözteti vissza, akkor fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy ehhez viszonyítva, mennyivel fokozottabb egyes társadalmi rétegek gyakorisága a speciálisabb jelle-gű iskolákban, illetve ezen iskolák mely mértékben nyerik tanulóikat a társadalom különböző rétegeiből.

Így láthatjuk, hogy az értelmiségi osztályok majdnem teljesen mellőzik a gazda-sági, háztartási és iparostanonciskolákat, amelyekbe az iparososztályok, továbbá a gazdasági iskolákba kivált a napszámos elemek küldik nagy számmal gyermekei-ket. A kereskedelmi tanonciskolák tanulóinak javarésze (68,7%) az ipari és keres- kedelmi körökből kerül ki, de az értelmiségi foglalkozások az újabb időben szintén számot tesznek közöttük. A polgári fiú- és leányiskolák nem egyenlő mértékben vonzzák magukhoz a különböző társadalmi osztályokat; mindkettőben közös az al-sóbb elemek háttérbeszorulása s az ipari s kereskedelmi rétegek erős képviselteté- se; de míg a fiúiskolákba az értelmiségi osztályok csak mérsékelten küldik gyer- mekeiket, addig a leányoknak egyharmada kerül ki ezen társadalmi osztályokból, jeléül annak, hogy mennyire hiányoznak a művelt elemek leányai részére más megfelelő iskolák. A felsőbb leányiskolákat és leánygimnáziumokat legerősebben (65–75%) az intelligens és vagyonos osztályok gyermekei látogatják, s ugyanezek adják a főreál- és felső kereskedelmi iskolák növendékeinek is tekintélyes részét.

Ezen viszonyok megvilágítására szolgáljanak az alábbi adatok. Az iskolába járó gyermekek százalékos eloszlása szülei társadalmi állása (vagy foglalkozása) szerint:

		Értel- miség	Ipar. forg.	Kato- naság	Alsóbb rét.	Vagyo- nosok	Egyéb fogl.
Elemi	1898–900	11,5	41,8	0,4	39,0	2,3	5,0
Népiskolák	1920–23	12,8	47,6	1,4	28,6	0,9	8,7
Iparostanonc- Iskolák	1898–900	3,7	48,8	0,1	29,1	6,6	11,7
	1920–23	6,7	54,9	0,6	23,2	3,5	11,1
Keresk. Tanonc- Iskolák	1898–900	8,9	68,7	0,2	5,8	7,1	9,3
	1920–23	21,7	49,7	1,2	11,6	4,8	11,0
Polgári	1898–900	27,8	45,8	0,6	15,4	7,1	3,3
Iskolák	1920–23	19,0	50,5	1,2	20,6	1,7	7,0
Főrcál- Iskolák	1898–900	26,6	49,8	0,9	8,7	9,5	4,5
	1920–23	40,0	47,0	1,3	4,3	3,5	3,9
Leány- Gimnáziumok	1898–900	65,4	17,9	3,2	2,1	10,1	1,3
	1920–23	62,3	26,0	2,6	1,6	3,5	4,0
Felső keresk. Iskolák	1898–900	33,0	46,7	0,4	7,5	10,3	2,1
	1920–23	36,8	43,4	1,3	7,2	4,5	6,8
Iparrajz- Iskola	1898–905	15,7	58,2	0,4	13,1	4,0	8,6
	1920–23	28,7	41,7	1,8	8,6	7,5	11,7
Összes	1898–900	13,3	43,0	0,4	33,1	3,7	6,5
Iskolák	1920–23	15,5	48,5	1,2	24,2	1,9	8,7

Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai közleményei, 53. kötet. Bp., 1925. 155–179. p.

5. fejezet FÜGGELÉK

Statisztikai táblázatok

Budapest népessége a népszámlálások és népesség-összeírások szerint

Év	A rendes polgári	Az összes jelenlevő	A rendes polgári	A jelenlevő	
				Polgári	Polgári és katonai
	Népesség száma (fő)		Népesség az előző összeíráskori százalékban		
1785	47 363	–	100	30	–
1813	70 219	–	148	45	–
1826	94 140	–	199	60	–
1840	106 900	–	226	68	–
1851	126 847	–	268	–	–
1851	156 506	169 058	–	100	100
1857	186 945	–	–	119	–
1869	215 380	280 349	–	138	166
1880	355 682	370 767	–	227	219
1890	486 671	506 384	–	311	300
1900	703 448	733 358	–	449	434
1910	–	880 371	–	–	521
1920	–	928 996	–	–	550
1930	–	1 006 184	–	–	595
1941	–	1 164 963	–	–	689

A népesség megoszlása és növekedése a budapesti agglomerációban

Terület	1851	1880	1910	1941
			évben	
			megoszlás (százalék)	
Budapest				
Belterülete	(76,1)	78,3	59,6	43,0
Külterülete	2,4	4,2	15,1	20,8
Összesen	78,4	82,5	74,7	63,8
Budapest környéke*	21,6	17,5	25,3	36,2
<i>Agglomeráció</i>				
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
N (fő)	215 587	449 568	1 178 985	1 826 102

A növekedés indexe (1880. év = 100)

Budapest				
Belterülete	47	100	199	223
Külterülete	27	100	958	2042
Összesen	46	100	237	314
Budapest környéke*	59	100	379	839
<i>Agglomeráció</i>				
<i>Összesen</i>	<i>48</i>	<i>100</i>	<i>262</i>	<i>406</i>

Az évi átlagos növekedés az előző népszámlálás óta

Budapest				
Belterülete	–	3,8	3,3	0,4
Külterülete	–	9,1**	28,6**	3,8
Összesen	–	4,0	4,6	1,0
Budapest környéke*	–	2,4	9,3	3,9
<i>Agglomeráció</i>				
<i>Összesen</i>	–	<i>3,6</i>	<i>5,4</i>	<i>1,8</i>

* Budapest környék alatt az 1937. évben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa hatáskörébe utalt településeket értem, ez a kör (46 település) szűkebb annál, mint amit a második világháború utáni fejlődésnek megfelelően a KSH budapesti agglomerációként szám-

ba vett, lényegesen tágabb azonban *Katus Lászlónak* a főváros mai területéhez tartozó, 21 helységet felölelő adat-összeállításánál.

- ** A külterületi népesség az 1880-as évekig jelentéktelen számú, így a magas évi átlagos növekedés bizonyos mértékig megtévesztő lehet.

A népmozgalom jellemzői

Mutatók	1874– 1875	1886– 1890	1901– 1905	1921– 1925	1940– 1943
	Években				
Nyers élveszületési arányszám (ezer főre)					
Összesen	44,2	35,2	29,3	18,9	–
idegenek nélkül*	–	33,1	28,8	16,2	13,1
Ezer 15–49 éves nőre jutó élveszületés	–	–	101,0	62,7	43,2
Nyers halálozási arányszám (ezer főre)					
Összesen	41,3	30,9	19,8	19,2	15,7
idegenek nélkül*	39,7	29,4	17,8	15,8	12,5
Csecsemőhalálozás (ezer élveszületésre)	286**	237	149***	155	75

- * Nem budapesti illetőségűek (az újonnan bevándoroltak, valamint a környékről a fővárosi egészségügyi intézményekbe szülni jövők) nélkül.

- ** Az 1876–1880. évek átlaga

- *** *Kőrösy József* megállapítása szerint ez az érték a valóságosnál alacsonyabb, mivel a századforduló környékén az összes születés közel harmadát kitevő törvénytelenül született csecsemők jelentős részét a fővároson kívülre dajkaságba adták, így viszonylag magas halandóságukat a budapesti statisztika már nem foglalta számba.

A népesség megoszlása születési hely szerint

Év	A helybeli	Az egyéb magyarországi lakosok aránya (százalékban)	Az elcsatolt területi	A külföldi	Összesen
1857		86,9	—	13,1	100,0
1869	36,7	48,2	—	15,1	100,0
1880	42,7	46,3	—	11,0	100,0
1890	39,3	52,1	—	8,6	100,0
1900	36,7	56,1	—	7,2	100,0
1910	35,3	59,0	—	5,7	100,0
1920	41,0	32,5	21,6	4,9	100,0
1930	37,7	41,5	16,8	4,0	100,0
1935	32,9	43,9		23,2	100,0

Megjegyzés:

- 1857-ben és 1869-ben csak Pest város adatai.
- Az 1880., 1890. és 1900. évben, mivel Buda és Óbuda helybeli származású lakossága lényegesen nagyobb, Budapest együttes adatában utóbbiak aránya megemelkedett Pest korábbi számaihoz képest.
- Az 1890. és az 1900. évi adat a rendes polgári népesség.
- Az 1920., 1930., és 1935. évi adat a tényleges népesség.

Faragó Tamás: Budapest népességfejlődésének vázlatja. (1840–1941) Statisztikai Szemle. 73. (1995) 4–5. sz. 377., 380., 383. p.

Budapest népességének magyarosodása:

Év	Magyar anyanyelvűek		Idegen anyanyelvűek		Összesen	
	absz.	%	absz.	%	absz.	%
1880*	201.776	56,7	153.906	43,3	355.682	100,0
1890*	326.533	67,1	160.138	32,9	486.671	100,0
1900*	559.965	79,6	143.483	20,4	703.448	100,0
1910**	756.070	85,9	124.301	14,1	880.371	100,0
1920**	837.858	90,2	91.138	9,8	928.996	100,0
1930**	947.777	94,3	56.995	5,7	1.004.722	100,0

A nem magyar anyanyelvűek számának alakulása

Év	Német anyanyelvűek	Tót	Egyéb hazai		Ismeretlen	Összesen
			Egyéb hazai nemzetiségűek	Egyéb nem hazai		
1880*	122.155	21.871	2.165	7.715	–	153.906
1890*	115.573	27.126	3.640	13.799	–	160.138
1900*	98.515	24.091	4.697	15.563	317	143.483
1910**	78.882	20.359	9.787	15.254	19	124.301
1920**	60.425	14.011	4.997	11.592	113	91.138
1930**	38.311	7.752	2.639	8.293	–	56.995

A népesség megoszlása családi állapot szerint

Év	15 éven aluli	Nőtlen, hajadon 15 éven felüli	Együtt	Házás	Özvegy	Elvált	Ismeretlen	Összesen
<i>a) Abszolút számokban</i>								
1880*	95.582	108.546	204.128	118.611	27.293	1.542	4.108	355.682
1890*	127.965	158.756	286.721	161.861	34.318	1.906	1.865	486.671
1900*	187.900	229.717	417.617	238.256	44.070	2.421	1.084	703.448
1910**	204.613	309.132	513.745	306.681	53.978	5.879	88	880.371
1920**	190.965	298.043	489.008	362.427	68.147	9.263	151	928.996
1930**	155.958	325.780	481.708	427.048	77.085	18.930	1	1.004.772

*b) Százalékban****

1880	27,2	30,9	58,1	33,3	7,8	0,42	–	100,0
1890	26,4	32,7	59,1	33,4	7,1	0,4	–	100,0
1900	26,8	32,7	59,5	33,9	6,3	0,3	–	100,0
1910	23,3	35,1	58,4	34,8	6,1	0,7	–	100,0
1920	20,6	32,1	52,7	39,0	7,3	1,0	–	100,0
1930	15,5	32,4	47,9	42,5	7,7	1,9	–	100,0

* Polgári rendes népesség.

** Tényleges össznépesség.

*** Ismeretlen nélkül számítva

A népesség foglalkozási főosztályok szerint

Foglalkozási főosztály	Össznépesség		Kereső népesség		
	1910	1930	1896	1910	1930
	<i>a) Absz. számokban</i>				
Östermelés	11.978	10.760	11.693	5.294	5.288
Ipar, bányászat	398.950	411.342	52.579	218.457	235.111
Kereskedelem, hitel	132.212	166.900	11.411	64.881	90.963
Közlekedés	71.707	61.395	4.890	30.462	26.879
Közszolgálat, szabadfogl.	90.097	123.716	8.410	43.753	65.661
Véderő	19.447	12.125	9.873	16.636	7.398
Napszámosok	16.699	16.786	27.446	11.485	10.403
Vagyonukból élők	30.043	75.064	2.497	15.795	40.903
Házicseléddek	72.004	65.042	24.319	70.117	63.274
Egyéb és ismeretlen	37.234	61.642	4.959	16.095	26.690
Összesen	880.371	1.004.772	158.077	492.975	572.570
	<i>b) Százalékban</i>				
Östermelés	1,4	1,1	7,4	1,1	0,9
Ipar, bányászat	45,3	40,9	33,3	44,3	41,1
Kereskedelem, hitel	15,0	16,6	7,2	13,2	15,9
Közlekedés	8,1	6,1	3,1	6,2	4,7
Közszolgálat, szabadfogl.	10,3	12,3	5,3	8,9	11,5
Véderő	2,2	1,2	6,2	3,4	1,3
Napszámosok	1,9	1,7	17,4	2,3	1,8
Vagyonukból élők	3,4	7,5	1,6	3,2	7,1
Házicseléddek	8,2	6,5	15,4	14,2	11,0
Egyéb és ismeretlen	4,2	6,1	3,1	3,2	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az ipar és kereskedelem kereső népessége foglalkozási viszony szerint

Népszámlálás éve	Önállók	<i>Ipar</i>		
		Tisztviselők	Segédsze- mélyzet	100 önállóra jut alkalmazott
1880	9.284	290	49.665	5,38
1890	20.871	3.730	80.365	4,03
1900	31.219	8.085	121.735	4,16
1910	35.207	14.968	167.893	5,19
1920	40.717	16.351	130.796	3,61
1930	34.555	26.593	173.440	5,79

Népszámlálás éve	Önállók	<i>Kereskedelem</i>		
		Tisztviselők	Segédsze- mélyzet	100 önállóra jut alkalmazott
1880	6.904	631	8.174	1,28
1890	9.679	4.957	13.560	1,91
1900	15.328	11.720	19.683	2,05
1910	19.141	19.625	26.115	2,39
1920	25.089	31.711	26.059	2,30
1930	24.344	34.909	31.710	2,74

A Székesfőváros múltja és jelene számokban. Statisztikai Közlemények, 87. kötet 1. szám. Bp., 1934. 107., 109., 120. p.

A rendes lakott lakásoknak és lakóinak szobaszám szerint megoszlása

Év	Csak kony- hából áll	1	2	3	4	5 és több	Összesen
szobás							
A lakások megoszlása (százalék)							
1880		62,0	20,7	8,8	4,1	4,4	100,0
1890		61,7	20,8	8,7	4,4	4,4	100,0
1900		58,8	23,9	9,8	4,5	3,0	100,0
1910	0,3	54,9	24,5	10,8	5,4	4,1	100,0
1920	0,4	52,7	26,6	11,9	5,3	3,1	100,0
1925	0,3	53,8	26,4	11,5	5,1	2,9	100,0
1930	0,3	53,1	26,6	11,7	5,3	3,0	100,0
1935	0,6	53,7	27,2	11,6	4,7	2,2	100,0
1941	0,5	53,9	27,6	11,4	4,5	2,1	100,0
A lakásokban lakó népesség aránya (százalék)							
1880		56,0	21,9	10,2	5,3	6,6	100,0
1900		52,6	25,9	11,1	5,7	4,7	100,0
1920	0,2	47,0	27,5	13,7	6,8	4,8	100,0
1941	0,4	48,6	28,8	13,4	5,8	3,0	100,0
A lakások laksűrűsége (szoba/fő)							
1880		4,51	2,64	1,88	1,60	1,32–1,12	2,51
1900		4,30	2,61	1,82	1,53	1,33–1,09	2,48
1920	–	3,75	2,18	1,61	1,34	0,98–1,21	2,33
1941	–	3,32	1,92	1,92	1,17	0,72–1,01	2,12

Megjegyzés. Az 5 és több szobás lakások laksűrűségi adatai a szélső értékek.

A rendes lakások mellékhelyiségekkel való ellátottsága

Év	Konyhával	Külön WC-vel	Fürdőszobával	Cseléd-szobával
Rendelkező lakások aránya (százalék)				
1870	86,0*	–	–	–
1880	83,7	–	–	–
1890	87,1	–	–	–
1900	91,4	–	16,8	16,9
1910	91,2	38,9	24,2	17,0
1920	91,5	50,0	31,9	21,6
1930	90,1	53,8	33,0	22,7
1941	87,7	67,7	44,0	26,8

* Óbuda nélkül, becslés az 1869. évi népszámlálás alapján.

A rendes lakások mellékhelyiségekkel és infrastruktúrával való ellátottsága övezetenként, 1930

Övezet	Konyhával	Éléskam- rával	Külön WC-vel*	Fürdő- szobával	Cseléd- szobával
Rendelkező lakások aránya (százalék)					
Buda belterülete	90,2	58,8	58,8	43,0	31,7
Buda külterülete	87,9	57,0	48,2	26,6	17,8
Pest belterülete					
a Körúton belül	91,5	65,5	67,5	50,9	41,5
a Körúton kívül	93,0	55,6	49,4	33,5	23,2
Pest külterülete	85,2	48,9	39,6	12,8	7,0
<i>Budapest összesen</i>	<i>90,1</i>	<i>56,3</i>	<i>51,8</i>	<i>33,0</i>	<i>23,8</i>

* Vízübltéses.

*A rendes lakások mellékhelyiségekkel való ellátottsága
társadalmi rétegenként, 1930*

A főbérlő társadalmi helyzete	Konyhával	Éléskamrával	Külön WC-vel*
	Rendelkező lakások aránya (százalék)		
Munkás	82,9	29,8	23,0
Altiszt	93,2	49,8	37,5
Önálló iparos	95,3	58,7	52,4
Önálló kereskedő	97,3	79,7	79,0
Magántisztviselő	95,8	80,7	79,5
Köztisztviselő	94,8	83,0	82,5
<i>Összesen</i>	<i>90,7</i>	<i>56,4</i>	<i>51,8</i>

* Vizöblítéses

*A rendes lakások infrastrukturális ellátottsága
társadalmi rétegenként, 1930*

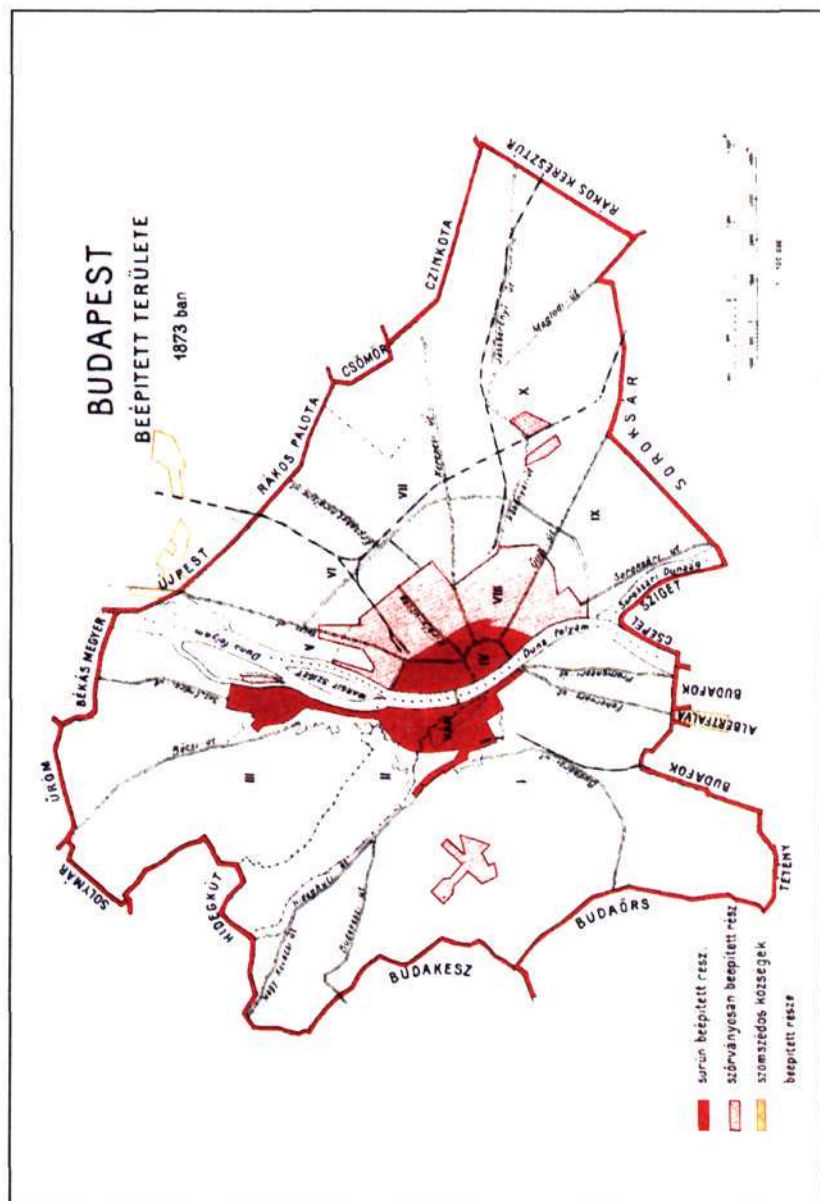
A főbérlő társadalmi helyzete	Víz	Villanyvezetékekkel	Gáz- és villany	Központi fűtéssel	Hagyományos világítással*	Vaskályhával**	Hagyományos főzéssel***
	ellátott lakások aránya az összes rendes lakás százalékában						
Munkás	57,2	51,5	9,3	0,8	38,3	86,4	90,5
Altiszt	64,8	58,7	16,5	3,2	24,1	85,6	82,8
Önálló iparos	85,0	51,1	38,3	3,5	9,8	46,9	61,9
Önálló kereskedő	94,1	28,9	67,0	7,2	3,7	27,1	33,1
Magántisztviselő	94,1	32,0	63,8	8,8	3,7	32,7	35,6
Köztisztviselő	94,1	31,9	64,8	7,1	3,6	32,8	34,6
<i>Összesen</i>	<i>77,1</i>	<i>43,1</i>	<i>36,8</i>	<i>4,3</i>	<i>19,5</i>	<i>46,3</i>	–

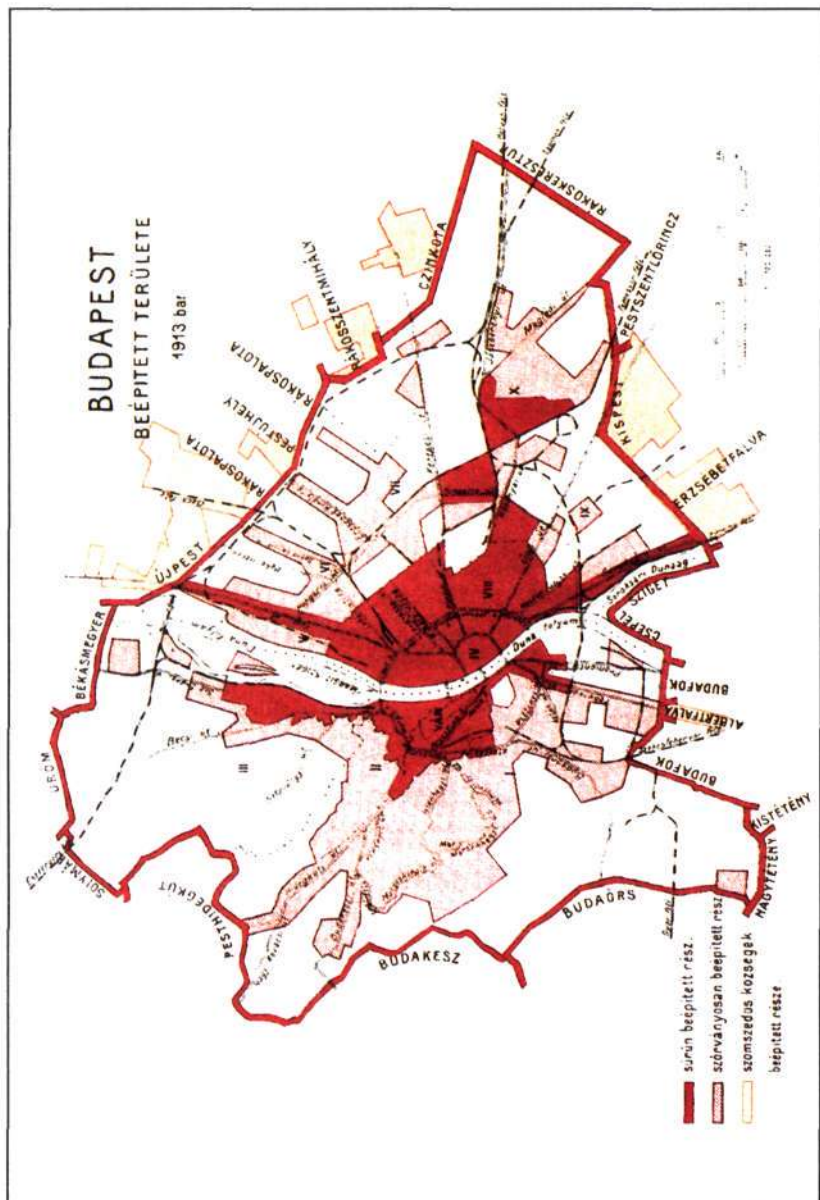
* Petróleumlámpa és gyertya

** Az összes kályhával (vaskályha, cserépkályha, kemence stb.) ellátott lakások százalékában. Egy lakásban több, többféle kályha is előfordulhat.

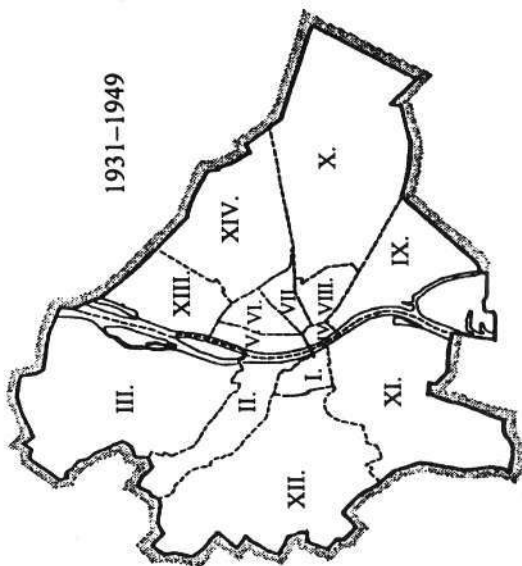
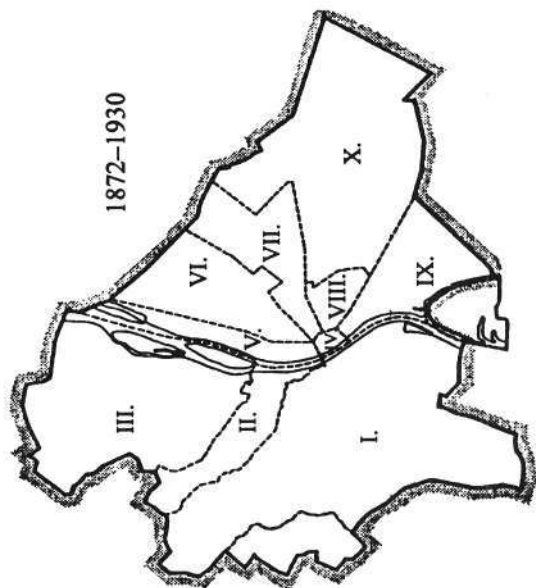
*** Elsősorban takaréktűzhely

*Faragó Tamás: Lakások és háztartások Budapesten. 1850–1944 I. rész
Statisztikai Szemle. 70. (1992) 142–146. p.*

Dr. Schmelhegger Árpád: Városépítés. A negyvenéves Budapest. 380–381. p.

Budapest területének és közigazgatási beosztásának változása
 Novotnyé Pletscher Hedvig: Budapest városfejlődése.
 Statisztikai Szemle. 76. (1998) 76. p.

A szemelvények szerzői

Bárczy István (1866–1943) fővárosi tiszttviselő, politikus. 1906–1918 Budapest polgármestere, 1918-ban főpolgármester.

Basch Imre (1886–?) fővárosi tiszttviselő, társadalomtudományi szakíró.

Békey Imre (1832–1889) 1867-től Pest város, majd az egyesített főváros tanügyi tanácsnok, 1878-tól a főváros tanfelügyelője.

Bernát István (1854–1942) konzervatív-agrárius gazdaság- és társadalompolitikai szakíró, lapszerkesztő, a szövetségi mozgalmak szervezője.

Buchinger Manó (1875–1953) könyvkötő, szociáldemokrata politikus.

Csorna Kálmán (1881–?) jogász, a Székesfőváros Árvaszékének tiszttviselője, szociálpolitikai és gyermekvédelmi szakíró.

Festetics Géza gróf (1865–1917) fővárosi tiszttviselő, 1915-től alpolgármester.

Harrer Ferenc (1874–1969) fővárosi tiszttviselő, várospolitikus, egyetemi magántanár, városrendezési és társadalomtudományi szakíró. 1918-ban alpolgármester, majd bécsi követ, 1919 január-márciusban a Külügyminisztérium megbízott vezetője.

Hatvany Lajos (1880–1961) író, irodalomszervező, mecénás.

Herczeg Ferenc (1863–1854) író, szerkesztő, publicista. A Revíziós Liga elnökeként 1933-ban Budapest díszpolgárává választották.

Hilbert Vilmos a Keresztény Községi Párthoz tartozó törvényhatósági bizottsági tag.

Horváth János fővárosi tiszttviselő, tanácsnok, a Közjótékonsági Ügyosztály vezetője.

József Ágost főherceg (1872–1962) a Habsburg-ház Magyarországon élő ún. nádori ágának feje.

- Kassák Lajos* (1887–1967) vasmunkás, író, költő, festőművész. „Egy ember élete” c. memoárját 1927–1935 között írta.
- Kőrösi József* (1844–1906) statisztikus, 1870-től a Fővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója.
- Köváry László* (1819–1907) író, történétíró, biztosítási szakember.
- Krausz Simon* (1873–1938) bankár.
- Krúdy Gyula* (1878–1933) író, publicista. 1896-tól élt Budapesten.
- Láng Panni* (1922–) Láng Lajos ügyvéd és városatya lánya.
- Madszar József* (1876–1940) orvos, egészség- és szociálpolitikus, szociáldemokrata majd kommunista.
- Molnár Ferenc* (1878–1952) író, publicista. 1930-ban emigrált, New Yorkban hunyt el.
- Molnár Olga* (1897–?) statisztikus
- Móricz Miklós* (1886–1966) újságíró, statisztikus. Móricz Zsigmond öccse.
- Nemes Lipót* (1886–1960) pedagógus, a Gyermektanulmányi Társaság titkára.
- Pataki Béla* (1853–1899) Pulszky Károly írói álnéve.
- Pásztor Mihály* (1876–1945) újságíró, több lap fővárosi rovatának vezetője, az 1920-as években a Fővárosi Statisztikai Hivatal státuszon kívüli szakelőadója.
- Preyer Hugó* (1850–?) ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag, a belvárosi városatyákat tömörítő Saskör egyik vezére.
- Reitter Ferenc* (1813–1874) mérnök, Budapest modern városrendezése alapelveinek kidolgozója. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa első főmérnöke.
- Salamon Ödön* (1864–1903) hírlapíró
- Schuler Dezső* (1881–1955) fővárosi tisztviselő, 1936–1939 alpolgármester.
- Somogyi Manó* (1866–1928) szociálpolitikai szakíró.
- Szabó Ervin* (1877–1918) a századelő legjelentősebb magyarországi szocialista teoretikusa, művelődéspolitikus, a Fővárosi Könyvtár megszervezője és első igazgatója.
- Szerdahelyi Sándor* (1884–1961) szociáldemokrata újságíró.

Thirring Gusztáv (1861–1941) statisztikus, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal igazgatója.

Török István (1904–?) statisztikus

Wildner Ödön (1874–1944) író, műfordító, fővárosi tisztviselő, szociál- és kultúrpolitikus. 1911-től a székesfővárosi tanács Szociálpolitikai és Közművelődési Ügyosztályának vezetője.

Zentay Dezső (1888–1945) statisztikus.

Rövidítések jegyzéke

BFL = Budapest Főváros Levéltára

MOL = Magyar Országos Levéltár

sk. = Sajatkezü

Kiadja és terjeszti
Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola

Felelős kiadó
Breinich Gábor főigazgató-helyettes

Szerkesztő
Nyerges András

Szedte és nyomta
Budapest Főváros Levéltár Nyomdája

Felelős vezető
Pesti Márta

ISBN 963 7323 20 1 Ö
ISBN 963 7323 21 X

FOVARÓSI SÖRFÖLŐ

A legjobbkor
a legjobbakkal italom

TUKSA ÉS IZSÁK

Regényi

SZÖVEGVÜJTEMÉNY BUDAPEST TÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ I.